

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT DÖNEMİ İSTANBUL BASININDA SANSÜR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ÇAYLI

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

EKİM 2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT DÖNEMİ İSTANBUL BASININDA SANSÜR

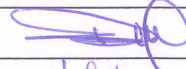
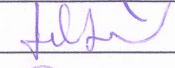
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kübra ÇAYLI

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ

Bu tez 02/10/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
YRD. DOÇ. DR. TURGUT ŞYBAŞI	OLUMLU	
DOÇ. DR. SERKAN YAZICI	OLUMLU	
YRD. DOÇ. DR. DİLARA USLU	OLUMLU	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: TANZİMAT DÖNEMİNDE İSTANBUL BASININDA SANSÜR

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 159 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 7/8/21017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 20 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dahil
- 3) 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

KÜBRA ÇAYLI
02.10.2017

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı	: Kübra Çaylı
Öğrenci Numarası	: 1260y12109
Ana Bilim Dalı	: Tarih
Programı	:
Statüsü	: X Y. Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

Danışman
YRD. DOÇ. DR. TURGUT SUBAŞI
02.10.2017

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanma aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen, kıymetli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı'na, gösterdiği ihtimam, sabır ve anlayışı için şükran ve minnettarlığımı sunarım. Ayrıca, tezin en son düzenlenme aşamasında görüş ve önerileriyle çalışmama katkılar sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Serkan Yazıcı ve Yrd. Doç. Dr. Dilara Uslu'ya teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak eğitim hayatım boyunca gösterdikleri maddi ve manevi destek ve fedakarlık için aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kübra ÇAYLI

02.10.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIN VE SANSÜRÜN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

1.1. Tanzimat'ın İlanı ve Yeniden Yapılanma Süreci	8
1.2. Tanzimat Dönemi'nde Avrupa ve Osmanlı Devleti'nde Basın Faaliyetleri	10
1.2.1 Avrupa'da Basının Gelişim Süreci	10
1.2.2 Osmanlı Devleti'nde Basının Gelişim Süreci	14
1.3. Sansürün Tarihçesi ve İlk Sansür Uygulamaları	21
1.3.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Sansür Uygulamaları	25
1.3.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nde Kitap ve Dergi Sansürü ve İlk Yasal Düzenlemeler	28
1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Basını Denetleme Kurumlarının Oluşumu	41
1.3.3.1. Meclis-i Maarif	41
1.3.3.2. Telif ve Tercüme Dairesi	43
1.3.3.3. Diğer Kurumlar	44

BÖLÜM 2: TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NDE SANSÜR UYGULANAN GAZETELER

2.1. Tercüman-ı Ahvâl	47
2.2. Tasvir-i Efkâr	51
2.3. Muhbir	55
2.4. Terakki	61

2.5. Basiret	64
2.6. Hadika	69
2.7. İbret	73
2.8. Devir.....	78
2.9. Bedir.....	79
2.10. Sirac	80

BÖLÜM 3: TANZİMAT DÖNEMİ MİZAH BASINI VE SANSÜR

3.1. Mizah Basınının Tarihçesi	82
3.2. Osmanlı'da Mizah Basını ve Sansür Uygulamaları	84
3.2.1. Diyojen.....	90
3.2.2. Çingiraklı Tatar	98
3.2.3. Hayal	106
3.2.4. Tiyatro	117
3.2.5. Kahkaha.....	124
3.2.6. Çaylak	131

SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	144
EKLER.....	159
ÖZGEÇMİŞ.....	173

KISALTMALAR

A.} MKT.NZD	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı
A.}AMD	: Sadaret Amedi Kalemi Evrakı
A.}MKT.MHM	:Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
H.H.	: Hatt-ı Hümayun
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HSD.CB.	: Satın Alınan Evrak, Cavid Baysun Evrakı
İ..DH.	: İrade-i Dahiliye
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları

Tezin Başlığı: Tanzimat Dönemi İstanbul Basınında Sansür	
Tezin Yazarı: Kübra Çaylı	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Turgut Subaşı
Kabul Tarihi: 2 Ekim 2017 Sayfa Sayısı: v (ön kısım)+159(tez)+(13ek)	
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Yakınçağ
Osmanlı Devleti'nde basın-yayın faaliyetleri devlet desteği ile başlamıştır. 1831'de ilk resmi gazete olan Takvîm-i Vekâî'nin yayımlanması ile girişilen ıslahatların tanıtılması, yayılması ve uygulanması süreçlerine destek vermek amaçlanmıştır. 1840 yılında bir İngiliz gazeteci ve tüccar olan William Churchill'e verilen imtiyaz ile yayımlanmaya başlayan Ceride-i Havadis, Takvîm-i Vekâî ile birlikte Osmanlı basınının sözcüsü olmuştur. Osmanlı yönetimi, başlangıçta basının resmi niteliğinden olsa gerek, herhangi bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duymuyordu. Ancak bununla birlikte, basımevi sayısındaki artış neticesinde, 1857'de 10 maddelik Basmahane Nizamnamesi hazırlanmış ve nizamname ile ruhsatsız basımevleri denetim altına alınmıştı. 1860 sonrası Tercüman-ı Ahvâl vesvir-i Efkâr'ın yayımlanmasıyla basının, 'haber verme' işlevinden ziyade siyasetle ilgilenmesi ve etkinliğini arttırması daha ayrıntılı bir düzenlemeyi gerektiriyordu. Bu sebeple 1864 yılında, basın-yayın faaliyetlerinin ruhsat iznine bağlı olduğu basın suç ve cezalarının yasalarla belirlendiği bir Matbuat Nizamnamesi hazırlanmıştır. Fakat bu kez yaşanan siyasi olumsuzluklar nedeniyle Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa tarafından 1867'de olağanüstü hal kararnamesi ilan edilmiş ve basına sansür uygulanmaya başlanmıştır. Sansürün en şiddetli uygulandığı bir başka alan, 1870 sonrası ortaya çıkan mizah basını olmuştur. Mizah gazeteleri hem eğlendirmiş hem de eleştirileri ile toplumda farkındalık oluşturmuştur. Bu dönemde, yönetime karşı muhalif bir iletişim aracı haline gelen Osmanlı basını, çok sayıda ihtar ve süreli ya da süresiz kapatılmalar yaşamış olsa da dönemi pek çok yönden yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, devlet desteği ile başlayan Osmanlı basınının siyasetle olan ilişkisi, hükümetle muhalefet noktasına gelme süreci ve İstanbul basınına uygulanan sansür üzerinde durulmuştur.	
Anahtar Kelimeler: Tanzimat, İstanbul Basını, Gazete, Mizah, Sansür	

Title of the Thesis: The Tanzimat Period Censorship in Istanbul Press	
Author: Kübra Çaylı	Supervisor: Assist. Prof. Turgut Subaşı
Date: 2 October 2017	Nu. of pages: v(pre.text)+159(main body)+13(App.)
Department: History	Subfield: Modern History
In the Ottoman Empire, the press-publication activities started with state support. Takvîm-i Vekâyî, the first official newspaper, was published in 1831 to support the introduction, dissemination and implementation of reforms. Ceride-i Havadis, which began publishing in 1840 with the privilege given to William Churchill, a British journalist and merchant, became the spokesman of the Ottoman press together with Takvîm-i Vekâyî. The Ottoman administration initially did not need any legal arrangements because of the official nature of the press. However, as a result of the increase in the number of printing houses, in 1857 a 10-point Printing House Regulation (Basmahane Nizamnamesi) was prepared and the printing house without a license was regulated. With the publication of Tercüman-ı Ahvâl and Tâsvir-i Efkâr after the 1860s, the press was interest in politics than 'giving news' function and increasing its effectiveness. As a result of, required a more detailed arrangement. For this reason, in 1864, a Printing Regulation (Matbuat Nizamnamesi) was prepared in which the press and publication activities were subject to a license permit, and the press crime and punishments were determined by law. But this time, due to the political negativities experienced, in 1867, the Grand Vizier Mehmet Emin Âli Pasha declared a state of emergency decision and started censorship. Another area where censure are most violently applied is the humorous press that emerged after 1870. Humorous newspapers, was both entertaining and with criticism raised awareness in the society. In this period, the Ottoman press, which became a means of struggle against governance, had numerous warnings and periodic or indefinite closures, also it had gains that would become to a source for later period itself. In this study, the Ottoman press that started with the support of the state, the relationship with politics, the process of coming to the opposition with the government, and the censorship applied in Istanbul press were emphasized.	
Key Words: Tanzimat, Istanbul Press, Newspaper, Humor, Censorship.	

GİRİŞ

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde idarî, hukukî, kültürel alanlarda hazırlanan bir yeniden yapılanma programıdır. Bu çerçevede, idarî reformların bir sonucu olarak ortaya çıkan bürokrasi ile merkezi yapı güçlendirilmeye çalışılırken, hukukî düzenlemeler ile kanun önünde herkese eşitlik tanınmış, can, mal ve namus güvenliği gibi temel ilkeler kanunlarla güvence altına alınmıştır. Tanzimat asıl etkinliğini kültürel alanda göstermiş, eğitimden gündelik yaşama kadar her alanda gerçekleşen yenilikler hayat tarzlarını dahi değiştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde basın öneminin anlaşılmasında bazı gelişmeler etkili olmuştur. 1821 Rum isyanı, dış basında geniş yer bulmuş ve yabancı basın tarafından desteklenmiş, Osmanlı yönetiminin Rum halkı katlettiği gibi abartılı ifadelerle devlet, kamuoyu önünde küçük düşürülerek isyan haklı gösterilmeye çalışılmıştır. Bir başka gelişme, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1828'de *Vekâyi-i Mısriyye* adlı gazeteyi yayımlamasıdır. Yarı Türkçe yarı Arapça olan gazete, Mehmet Ali Paşa'ya müstakil devlet olma yolunda fikrî bir destek vermiştir. Bu gibi gelişmeler neticesinde, Osmanlı yönetimi bir gazete yayımlamaya karar vermiş ve gerekli hazırlıkları yürütmek üzere bir nezaret kurmuştur. Sultan II. Mahmut'un isteği ve emri ile 1831'de resmi bir yayın organı olarak *Takvîm-i Vekâyi* ile amaçlanan, yaşanan siyasi gelişmelerin bir neticesi olarak, devleti güçlendirmek, reformları tanıtmak, halkı bilgilendirmek ve dış gelişmelerden haberdar olmaktır. Bu gelişmelerden de görüleceği üzere, yaygın bir söylem olan basının ortaya çıkış amacı ve öneminin anlaşılmasında 'haber verme, bilgiye ulaşma, eğitim işlevi' gibi nedenlerden ziyade arka planında yaşanan siyasi gerekçeler daha çok etkili olmuştur.

Takvîm-i Vekâyi'nin ardından İngiliz gazeteci William Churchill'e verilen imtiyaz ile 1840 yılında yayımlanmaya başlayan *Ceride-i Havadis*, yarı resmi bir yayın olarak yaklaşık 30 yıl boyunca Osmanlı basınının sözcüsü olmuştur. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nde matbaa ve yazılı basının devletin girişimleriyle kurulmasından dolayı teferruatlı düzenlemelerin yapılmadığı görülür. Ancak matbaa açma taleplerinin

artması üzerine, 1849 tarihli bir irade¹ ile Takvimhane Nezareti'nden izin alınmak suretiyle matbaa açmaya izin verilmiş ve böylece izinsiz açılan matbaa ve basılan eserlerin önüne geçilmek istenmiştir. Ancak uygulamadaki yetersizlikler yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmış ve matbaaların açılışını bir düzene koymak amacıyla 8 Şubat 1857'de bir Basmahane Nizamnamesi yayımlanmıştır. Basılacak her şey ruhsat iznini öngören nizamname ile devlet matbaasının uğradığı zarar da önlenmek istenmiştir. 1860'a gelindiğinde Agâh Efendi² tarafından yayımlanan *Tercüman-ı Ahvâl*³ ile birlikte resmi niteliği değişen basın, bir eğitim aracı olarak görülmeye

¹ Söz konusu irade ve matbuat ile ilgili diğer hukuki düzenlemelere çalışmanın ilk bölümünde yer alan, 'Kitap ve Dergi Sansürü ve İlk Yasal Düzenlemeler' başlığında daha geniş yer verilmiştir.

² Bâb-ı Âli Tercüme Odası memurlarından olan Agâh Efendi, 1852'de Paris Sefirliğine katip tayin edildi. 1860 yılında *Tercüman-ı Ahvâl*'i yayımlamaya başladı. 1861'de Postahane Nazırlığı'na atandı, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne üye olduğu anlaşıldığından 1862'de Divan-ı Muhasebat üyeliği'nden alındı. Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa ile birlikte Londra'da çıkarılan Hürriyet ve Muhbir gazetelerinin yayım çalışmalarına katıldı. Âli Paşa'nın ölümü ile yurda geri dönen Agâh Efendi, 1885'te Atina Sefirliği görevinde iken vefat etti. Nuri Yüce, "Agâh Efendi, Çapanzade", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 1, s. 448.

³ 22 Ekim 1860 yılında yayımlanan *Tercüman-ı Ahvâl*'i Agâh Efendi'nin Şinasi ile birlikte çıkardığına yönelik hatalı görüş, basın tarihi ile alakalı pek çok kaynakta yer almaktadır. Halbuki Şinasi gazetesinin mukaddimesini yazmış olsa da 'Şair Evlenmesi' piyesi gibi yalnızca edebi türde yazılarını yayımladığı gazeteden 25. sayısından sonra (15 Nisan 1861) ayrılmış, 1862'de kendi gazetesi olan *Tasvir-i Efkâr*'ı yayımlamaya başlamıştır. Ayrıca, Agâh Efendi'nin hırslı, sabırsız ve 'ölçülü muhalefeti'nin aksine Şinasi'nin daha eleştirel, sorgulayıcı yazım dili, cesareti, gazeteciliği ciddi bir meslek olarak benimsemesi sebebiyle aralarında bir uyum da söz konusu değildir. Niyazi Berkes, Şinasi'nin yalnızca yazılarıyla gazeteye destek verdiğini belirtir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, s. 261. Yaygın olan hatalı bir başka görüş ise, *Tercüman-ı Ahvâl*'in "özel teşebbüsle ve devletten yardım almadan" yayımlanan ilk fikir gazetesi olduğudur. (Söz konusu görüşle ilgili çalışmalardan bazıları; Atilla Girgin, *Türkiye'de Yerel Basın*, Der Yayınları, 2009, s. 34, Belkis Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 94, Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 5, 2014) İddiaların aksine, Tanzimat dönemi yerli ve yabancı basın; bazı dönemlerde siyasi, ekonomik ve toplumsal olayların devlet lehine yansıtılması ve yönetimin otoritesini devam ettirmek için devlet desteği almıştır. (Fransız gazeteci Blak Bey'e devlet tarafından verilen para yardımı, Girit olaylarında Osmanlı lehine yayınlar yapan gazetecilere verilen nişanlar konu ile ilgili örneklerden birkaçıdır. Osmanlı Devleti'nin yabancı basına yaptığı yardımların bir benzeri de Basiret gazetesinde olduğu gibi, yerli basına yönelik yabancı devlet desteğidir. 1870-1871 Fransa-Almanya Savaşı'nda Almanya lehine yayınları sebebiyle Ali Bey'e matbaa makinesi hediye edilmiş ve para desteği sağlanmıştır.) Bu açıdan bakıldığında, Agâh Efendi'ye verilen memurluk ile basın yoluyla yönetime muhalefetin önüne geçilmek istendiği düşünülebilir. Yine dönem gazetelerinin tirajını arttırma ve masraflarını karşılamak amacıyla devlet tarafından sağlanan yardımlar da bu görüşün aksini ispatlar niteliktedir. Osmanlı Devleti'nde yazılı basın 1831'de Takvîm-i Vekâyî ile başlamış, geçen süreçte basının yalnızca niteliği değişmiş, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere, devlet destekli basın bir şekilde hep var olmuştur.

başlamıştır. Tercüman-ı Ahvâl'in ardından 1862'de Şinasi tarafından yayımlanan *Tasvir-i Efkâr*, Osmanlı basınında bazı ilkleri temsil etmesi bakımından önemlidir. Dilin sadeleşmesine yönelik çalışmaların yer aldığı, 'medeniyet', 'reis-i cumhur', 'mahkeme-i vicdan', 'devlet-i meşruta', 'hubb'ul vatan', 'gayret-i milliye', 'hürriyet' gibi kavramların ilk kez kullanıldığı *Tasvir-i Efkâr*, yeni kavram ve çeviri eserlerindeki yeni fikirlerle toplumu yönlendiren bir fikir gazetesi olmuştur.⁴

1860 sonrası yayımlanan Tercüman-ı Ahvâl ve *Tasvir-i Efkâr*'ın devletin sorunlarını dile getiren ve devlet siyaseti ile uyuşmayan yayınları ve basın yoluyla artan muhalefet neticesinde 1864 yılında Matbuat Nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu kez cezai hükümlerin de açıkça yer aldığı nizamname ile basılı yayınlara ruhsat izni, gerekli şartları yerine getirmesi ve işleyişten sorumlu olan Matbuat Müdürlüğüne bir nüshanın gönderilmesi şartıyla verilmiştir. Basılı yayınların geçici ya da süresiz kapatılmaları ile ilgili kararın Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye bırakıldığı nizamname henüz üçüncü senesinde iken 1 Ocak 1867'de yayımlanmaya başlayan Muhbir, bir yandan dönemin en tartışmalı konularından biri olan eğitime yönelik öğretim yöntemleri ve müfredattaki eksiklikler gibi konuları işlerken diğer yandan Ali Suavi'nin başyazarlığında siyasi konulara da ağırlık vermiş Yeni Osmanlılar'ın sözcüsü haline gelmiştir.

Muhbir gazetesinin yönetime yönelik sert eleştirileri bir yandan devam ederken, basın; yönetim karşısında bir çekişme ve güç unsuru haline gelmişti. Girit olayları gibi siyasi gelişmeler, içeride ve dışarıda devlet aleyhine artan muhalefetle başa çıkamayan Osmanlı yönetimi yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa tarafından 'olağanüstü hal' ileri sürülerek 12 Mart 1867'de bir kararname⁵ yayımlanmıştır. Hükümete yazılı basını

⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzât* adlı eserinde Şinasi'nin *Tasvir-i Efkâr*'da yayımladığı makaleler ve yaptığı tartışmalar ile yeni siyasi fikirleri yaydığı ve böylece Yeni Osmanlılar'ın fikrî altyapısını oluşturduğunu iddia eder. Aktaran, Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 204.

⁵ Dönem gazetelerinde 'İlan-ı Resmi' başlığı ile duyurulan kararname, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa'ya ithafen Âli Karaname olarak adlandırılmıştır. Karaname metni; Takvîm-i Vekâyi, No. 875, s. 2, 5 Mart 1283/16 Mart 1867. Bu noktada, yanlış bir görüşü düzeltmek yerinde olacaktır. İddia edilen aksine 1867 tarihli Âli Karaname, 1864 Matbuat Nizamnamesini tümünden hükümsüz kılmamış, bazen kapatılma gerekçeleri 1864

geçici ya da süresiz kapatma yetkisi veren kararname ile Muhbir gazetesi süresiz kapatılırken Ali Suavi yurt dışına kaçmış, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi Yeni Osmanlı üyeleri sürgüne gönderilmişti.

1870’de sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa’nın ölümü üzerine yurda dönen Yeni Osmanlı üyeleri muhalif tavırlarını yayımladıkları gazetelerle sürdürmüşlerdir. 1870 yılında Alman desteği ile kurulan ve Ali Efendi tarafından yayımlanan *Basiret* ve 1872’de Namık Kemal ve arkadaşları tarafından yayımlanan *İbret* ile birlikte yazılı basının kamuoyunu yönlendirmedeki etkisi ve hükümete yönelik muhalefetin artması neticesinde basına yönelik denetim de yoğunlaşmıştır.

Basının yönetim tarafından dikkatle takip edildiği, denetimlerin arttığı bir dönemde yayımlanmaya başlayan mizah gazeteleri Osmanlı basın hayatına yeni bir soluk getirmekle beraber, yayın politikaları sebebiyle pek çok kez sansüre uğramıştır. Okuma kültürünün kitaplarla değil yazılı basın ile başladığı Osmanlı toplumunda⁶ mizah basını, halkı eğlendiren, eleştirileri ile farkındalık oluşturan, eğiten bir iletişim aracı olarak halk tarafından oldukça ilgi görmüştür. Osmanlı mizah basınının öncüsü sayılan Teodor Kasab, 25 Kasım 1870’te *Diyojen*’in ardından *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* adlı gazetelerini yayımlamış, muhalif yayın çizgisi Osmanlı yönetiminin dikkatinden kaçmamış ve Teodor Kasab’ın gazeteleri ‘mesleğinde ısrarı’ sebebiyle defalarca sansüre uğramıştır. Teodor Kasab’ın ardından Agop Baronyan tarafından 1875’te *Tiyatro*, 1875’te *Kahkaha*, 1876’da Mehmet Tevfik tarafından yayımlanan *Çaylak* gazetesi ile birlikte basının iktidar karşısındaki muhalefeti giderek artmıştır. Sansür bu kez mizah basınının tümünden kapatılmasına yönelik uygulanmak istenmiş, 1877 Matbuat Kanunu’ndaki ‘... *Memalik-i Osmaniye’de mizaha mahsus gazeteler memnudur.*’ şeklindeki sekizinci madde ile mizah basınının tümünden kapatılmasına karar verilmiştir. Meclis-i Mebusan’da 8-9 Mayıs 1877’de görüşülen söz konusu madde üzerinde mebuslar arasında uzun tartışmalar yaşanmış ve madde oy çokluğu

Nizamnamesine dayandırılmıştır. Örneğin, Teodor Kasab, *Hayal* adlı gazetesinde yayımladığı bir karikatür sebebiyle, 1864 Matbuat Nizamnamesi’nin 15. maddesi uyarınca hapis ile cezalandırılmıştır.

⁶ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2005, s. 38.

ile kabul edilmemiş, mizah basınına mevcut kanun ve resmi ilanlar ile muamele yapılmasına karar verilmiştir.

Tanzimat dönemi İstanbul gazetelerinin kapatılma gerekçelerine bakıldığında, devletin siyasi ve ekonomik politikalarına yönelik eleştirilere yönelik olduğu görülmektedir. Söz konusu kapatılmalar nizamnamelerde ifade edildiği gibi önce ihtar, verilen ihtarın ciddiye alınmaması durumunda da doğrudan nizamname hükümleri gereğince, işlenilen suçun niteliğine göre; süreli ya da süresiz kapama, hapis ve para cezası şeklinde uygulanmıştır. Osmanlı basının hükümete yönelik sert eleştirileri, sansürle karşılık bulsa da, basın; devrin ekonomik yapısı, kültürel değişimleri ve siyasi yapısı gibi oldukça zengin içeriği ile dönemi tüm yönleri ile tanımak, anlamak ve yorumlamak açısından da önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde Tanzimat döneminde basın ve sansürün ortaya çıkış süreci ele alınmış ve hukuki düzenlemelere yer verilerek dergi ve kitap sansürü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise fikir gazetelerinin ortaya çıkışı ve dönemin gazetelerine uygulanan sansür ele alınmıştır. Son bölümde ise en az fikir gazeteleri kadar rağbet gören mizah basınının ortaya çıkış süreci, yayımlanma zamanının yedi sene (1870-1877) gibi kısa bir süre olmasına rağmen, nasıl ciddi bir tehdit olarak yorumlandığı, tümünden yasaklanmasına yönelik tartışmalar, ve mizah basınına uygulanan sansür incelenmiştir.

Çalışmanın Konusu

Birçok yenilik ve ilkin başlangıcı olan Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde basın-yayın faaliyetlerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak da önem taşımaktadır. Araştırmaya konu olan basın-yayına yönelik sansür uygulamasının ilk örnekleri bu dönemdedir. Yine bu alanda ilk kurumlar oluşturulmuş, ilk hukuki düzenlemeler yapılmış, ve Tanzimat dönemi basın-yayın faaliyetleri kendisinden sonraki dönemlere de öncülük edecek niteliğe sahip olmuştur. Araştırmada İstanbul basınının seçilmesinin nedeni, öncelikle devletin idare merkezi olmasıdır. Bununla birlikte, geniş bir coğrafyaya hakim olan Osmanlı Devleti'nin kültürel çeşitliliği de konu ile ilgili dönem ve bölge

sınırlaması yapmayı zorunlu kılmıştır. Jeopolitik konumundan dolayı siyasi çekişmelerin odak noktası olan Osmanlı Devleti'nin merkezinde yaşanan birçok olay yalnızca devleti değil dış dünyayı da ilgilendiriyordu. İstanbul'da yaşananlar, aslında bütün devlette yaşananların bir yansıması olduğundan, İstanbul basını dış dünyada da dikkatle takip edilmekteydi.

Çalışmanın Önemi

Otoritesini korumaya ve varlığını devam ettirmeye çalışan her devlet gibi Osmanlı Devleti de ahlaki değerler, devlet politikalarına yönelik haksız saldırılar, toplumu ayrılığa sürükleyecek her türlü faaliyeti önlemek adına basın-yayın faaliyetlerini 'hukuki düzenlemeler çerçevesinde' denetim altında tutmaya çalışmıştır. Sansür konusu değerlendirilirken gazetelerin 'gerçeği arama' niteliği göz ardı edilmiş ve bu da konuyu objektif değerlendirmelerden uzaklaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nde yazılı basın, kamuoyu oluşturma gücünün anlaşılmasıyla beraber iktidar tarafından birliğini koruma ve bir savunma aracı haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında devlet için, sansürün yasaktan ziyade korunma unsuru olduğu görülmektedir. Basın açısından bakıldığında ise basının, habere ve bilgiye ulaştırma aracı olarak özgürlük talepleri haklı görülmekle birlikte, özgürlüğün 'her istediğin yazma' konusunda gerek otoriteler gerek temek hak ve hukuk açısından bakıldığında, sınırsız bir izin veremeyeceği de açıktır. Bu noktada, sınırın nerede çizilmesi gerektiği sorusuna objektif bir cevap bulmak, hem sansüre bakış açısını değiştirecek hem de basın özgürlüğünü daha uygun tanımlamayı sağlayacaktır.

Çalışmanın Amacı

Araştırmanın amacı, haber verme ve eğitime işlevi ile ortaya çıkan Osmanlı basının asıl etkinliğini 'otoritelerin siyasi nüfuz elde etme çabası ve bunu korumak istemeleriyle' kazandığını ortaya koymaktır. Bunula birlikte sansürün basını tümünden engellemediği, gazete sayısındaki ve okuma oranındaki artışın bunu kanıtladığı anlaşılmaktadır. Nitekim matbaanın yaygınlaşmasından süreli yayınların ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasından sonra, dini, ahlaki ve siyasi gerekçelerle uygulanan sansür, bazı dönemlerde devlet politikalarını desteklemek amacıyla devlete hizmet olarak dahi görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında, siyaset ve basının birlikte

değerlendirilmesi, araştırmanın temelde vurgulamak istediği sansür uygulamasının nedenleri ve sonuçları üzerine çıkarımlar yapmayı da kolaylaştıracaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu araştırmada öncelikle konu başlığı, içerik, konunun sınırları belirlenmiştir. Basın ve sansür gibi iki geniş anlamlı kavram temelinde, incelenecek alan ‘Tanzimat dönemi ve İstanbul basını ve sansür’ şeklinde sınırlandırılarak araştırmanın derinlemesine incelenmesine çalışılmıştır. Ardından, konu ile ilgili hukuki düzenlemeler, bilimsel çalışmalar ve süreli yayınlar incelenmiştir. Araştırmanın son aşamasında sansüre uğrayan kitap, dergi ve gazeteler belirlenmiş, konu başlıklarına ve içeriğe uygun olarak sınıflandırılmıştır. Konu bütünlüğünü bozmamak amacıyla da kronolojik sıra takip edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIN VE SANSÜRÜN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

1.1. Tanzimat'ın İlanı ve Yeniden Yapılanma Süreci

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin, siyasi, idari, iktisadi ve sosyal hayatındaki bozulmalar neticesinde ortaya çıkan zorunlu bir değişimi ve yeniden yapılanmayı ifade eder. Yenileşme ve düzenleme adına bir dizi teşebbüs ve çabanın ürünü olan Tanzimat hareketi, ülkenin içerisinde bulunduğu iç ve dış olayların meydana getirdiği etkilerin ürünüdür. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar gerçekleşen bu olaylar devlet için olumsuz neticeler doğurmuştur. Ekonominin bozulması sosyal çöküntüye de neden olmuştur. Reform, Rönesans, Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali'nin getirdiği değişimler ve nihayetinde Mısır meselesinin çözümü için imzalanan ve Avrupa burjuvasının Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini güvence altına alan 1838 Ticaret Sözleşmesi bu etkilerin en nihai safhası olmuştur.⁷

Bir reform hareketi olarak Tanzimat Fermanı, bozulan kamu düzenini yeniden inşa etmeye yönelik, din ve mezhep ayrımının yapılmaması, can ve mal emniyetinin sağlanması, devletin gelişmesi ve güçlenmesi için herkesin askerlik görevini yapması, kanun önünde herkesin eşit sayılması gibi ilkeler içeriyordu. Ancak ferman planlı bir işleyişten uzak kalmış, daha çok pratik ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte olmuştur. Örneğin, yeni kurumların yanında geleneksel kurumların da devam etmesi, ilerleyen dönemlerde eğitim, hukuk ve idari yapılanma gibi birçok alanda “ikiliğin” yaşanmasına neden olmuştur. Tanzimat fermanı, Osmanlı idari geleneğinde geçmişten itibaren uygulanan adaletnameler içinde değerlendirilebilir. Ancak ferman, geleneksel yapıyı tümünden değiştirecek yenilikler içeriyordu. Örneğin, müslim-gayrimüslim eşitliği, gayrimüslimlerin milliyetçi ve ayrılıkçı eğilimlerini önleme adına “Osmanlı milleti” oluşturmayı hedefliyordu.⁸ Ancak bu uygulama ileride başka sıkıntılara yol açmıştır. Din ve mezhep ayrımı yapılmaması müslümanlar tarafından hoş karşılanmazken, gayrimüslimlerden alınan cizye de fermanın eşitlik ilkesine

⁷ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitapevi, Ankara, 1995, s. 22.

⁸ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXX, s.1.

aykırı bulunmuştur. Bu çerçevede Avrupalı devletlerin gayrimüslim halklara yönelik “hak” talebi değerlendirilerek, Tanzimat kurallarını tekrarlayan, açıklayan ve genişleten bir ferman olarak 18 Şubat 1856’da Islahat Fermanı yayımlanmıştır.⁹ Fermenda Tanzimat’ın temel ilkeleri yinelenmekle beraber, gayrimüslim tebaanın dini işlerine ve imtiyazlarına karışılmayacağı dile getirilmiş, patrik seçimleri belirli ilkelerle karma meclislerine bırakılırken, patriğin sadece dini yetkileri olduğu vurgulanmıştı. Mezhep, dil ve ırkından dolayı ayrıma sebep olacak ifadeler yazı ve konuşma dilinden çıkarılmıştır. Fark gözetmeksizin tüm tebaanın devlet memuru olabileceklerine karar verilmiştir. Neticeleri itibariyle ferman, gayrimüslim tebaanın kazanımlarını siyasi alanda devlet aleyhine kullanması sonucu dış müdahaleye de zemin hazırlamıştır.

Tanzimat’ın ilanı ile birlikte bazı kişi ve gruplar ve özellikle de Avrupalı devletlerin memnuniyeti yaptıkları yayınlarla ortaya çıkmıştır. Bu yayınlardan özellikle Osmanlı yönetimine muhalif basının tutumlarındaki değişim dikkat çekicidir. Saltanat aleyhine yayınları ile bilinen Fransız “*National Gazetesi*” Tanzimat’ın ilanı sonrası tutumunu değiştirmiş saltanat lehine yayınlar yapmıştır. İngiltere’de yayımlanan “*The Times Gazetesi*” Tanzimat’ı öven makalelerinde, “yüz elli yıldan beri uygulanan zalim ve despot yönetimin yerine adil ve insan haklarına saygılı bir yönetim, akılcı bir vergi toplama düzeninin geldiğini” belirtmiştir.¹⁰

Tanzimat’a yönelik bu olumlu yaklaşımlardan başka, memnuniyetsizlikler de olmuştur. Müslüman halk ve ulema, Rumlar, mültezimler, âyanlar ve yeni yönetimin karşısında olan yöneticiler olumsuz tavır alarak Tanzimat’ı eleştirmiş, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin açıktan desteklerinin yanında, Rusya ve Avusturya açıktan karşı çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, değişen dünya koşulları çerçevesinde iç ve dış etkenlerin bütünü olarak ortaya çıkan Tanzimat’ın, reformları yorumlayıp hayata geçirecek memurlarının olmadığı, sağlam bir mali yapıdan yoksun olduğu ve reformları planlayıp uygulamaya koyacak zamanlarının da olmadığı görülmektedir. Dünyadaki siyasi durum, ve ülke içindeki olumsuzluklar, Tanzimat reformcularını acele ve ani alınan kararları uygulamak zorunda

⁹ Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XIX, s. 185.

¹⁰ Coşkun Çakır, “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat”, *Türkler*, c. XIV, YTY, Ankara, 2002, s. 708.

bırakmıştır.¹¹ Sonuç olarak, İlber Ortaylı'nın deyişi ile, “*Tanzimat, çöküşü durduran bir dönem oldu, toprak kayıpları durmadı, iktisadi bağımsızlık söz konusu değildi ancak devletin bağımsızlığı devam edebildi. Bu da gelişen Türk milliyetçiliğine ayrı bir temel hazırladı.*”¹²

1.2. Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde Basın Faaliyetleri

1.2.1. Avrupa’da Basının Gelişim Süreci

Tarihin başlangıcını temsil eden yazının icadı, iletişimin en önemli ayağını oluşturmuş, ilk yazılı metinler¹³ ile birlikte düşünceler ve sözler kalıcı bir nitelik kazanmıştır. İlkçağda düzenli yazılı haber bültenleri olmasına rağmen¹⁴ Ortaçağ Avrupa’sında düzenli ve yazılı haber bültenleri yerine sözlü haberciler daha yaygındı. Ancak sözlü iletişimde haberin doğruluğu ile ilgili ortaya çıkan sıkıntılar, mesafelerin uzaması ve sözlü yani ulak haberciliğinin yetersiz kalması neticesinde haber bültenleri ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyılda ticaretin en önemli merkezi Viyana’da “*Avvisi*” adı ile anılan haber bültenleri ticaret merkezleri arasında malların fiyatları, gemilerin liman geliş tarihleri, Avrupa’nın önemli merkezlerinde ortaya çıkan olaylara ilişkin bilgiler içermekteydi. Haber bültenleri, ekonomik ve

¹¹ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, s. 9.

¹² İlber Ortaylı, “Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1547.

¹³ Fransa Louvre Müzesi’nde saklanan bazı papirüslerde Mısırlıların, gazeteye benzer araçlara sahip oldukları fikrini uyandıracak bilgilere rastlanmıştır. Örneğin, bunlardan birisinde, milattan 1750 yıl önce III. Thoutmes devrinde, bakanlardan birinin, resmi bir gazetede çıkan yazıyı tektip ettiği görülmektedir. Türen Müzesinde ise, III. Ramses’e bir gazetenin saldırdığına dair bilgi veren bir papirüs bulunmaktadır. Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, c. I, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 14.

¹⁴ 3400 yıl önce Nil boylarında bulunan bir tablet, ilk gazete olarak kabul edilmiş ve bu tablet gazeteden kırk sayı bulunmuştur. Eski çağın ilk gazeteleri sayılan elle yazılan bu tabletler, toplumu ilgilendiren olayları halka duyurma adına pazar yerlerine asılıyordu. Söz konusu tabletlerde “Mısır Kraliçesi Tija için yapılmış olan havuz bitmiştir”, “Kral, aslan avında muvaffakiyetler kazandı” gibi haberlere yer verilmiştir. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Güven Matbaası, Ankara, 1969, s. 11. Düzenli haber bültenlerine ait bir başka örneğe Eski Roma’da da rastlanır. Eski Roma’da bir yıllık olaylar rahipler tarafından beyaz levhalar üzerine yazılır, sonrasında bu yıllıklar başrahip tarafından tapınağın duvarlarına asılır ve halka duyurulurdu. Nuri İnüçür, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 32-33.

siyasi yönden habere daha çok gereksinim duyan, sürekli siyasi çalkantılar içinde olan İtalya ve Almanya'da daha çok önem kazanmıştır.¹⁵

Gerek ticari gelişmelerden haberdar olmak isteyen tüccarlar, gerekse XIV. yüzyıldan itibaren batıya doğru genişlemeye başlayan, dönemin siyasi ve ekonomik gücünü elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nden haberdar olmak isteyen Avrupalı devlet adamları, sanat ve din alanındaki gelişmeleri takip etmek isteyen kilise ve aydınlar, haber bültenlerinin sayısının artmasına katkıda bulunmuşlardır.¹⁶ El yazması bültenlere artan talep XV. yüzyılda matbaanın ortaya çıkışıyla birlikte haber bültenlerinin kısa zamanda ve çok sayıda basılmasına yol açmış ve fiyatının daha uygun olmasından dolayı halk tarafından da ilgi görmüştür.¹⁷

Matbaanın ortaya çıkışı, basın-yayın tarihi kadar modernleşme yolunda atılan ilk önemli adım olarak sosyal, siyasi ve ekonomi tarihi için de ayrı bir önem taşır. Orhan Koloğlu'nun Francis Bacon'dan naklettiğine göre; göre modern çağ, basım evi, barut ve pusula sayesinde ortaya çıkmış ve bunların içinde hiçbirisi basımevi kadar etkili olamamış, sonrasında bilginin yaygınlaştırılması için daha güvenli ve dayanıklı bir başka teknik bulunamamıştır.¹⁸ Matbaanın ortaya çıkışı ile beraber, haber bültenleri yeni fikirlerin iletilmesi amacına hizmet etmiyordu ve zamanla siyasi ve ekonomik içerik yerini halkın ilgisini daha fazla çeken sosyal olaylara bıraktı. Habere ve okuma yazmaya artan ilgi kısa zamanda çok sayıda basım evlerinin kurulmasına yol açtı. Matbaaların yaygınlaşmasıyla beraber okuma yazma oranı artmış, çok sayıda incil basılmıştı. Bunun sonucunda, Katolik kilisesi sorgulanmış ve reform hareketi basım sanatı sayesinde büyük bir başarı sağlamıştır.¹⁹

¹⁵ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 40-41.

¹⁶ Belkıs Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2003, s. 22.

¹⁷ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 44.

¹⁸ Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri Ve Sonuçları*, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987, s. 7.

¹⁹ Matbaanın yaygınlaşması, Ortodoks Hristiyanlar arasında din tartışmalarına yol açmış ve bu tartışmaların siyasal sonuçları olmuştur. Ortodoks Patriği Kiril Lukaris, Protestanlık'ın etkisi altında yeni bir inanç ve kilise reformu yapmaya kalkışmıştı. Bu çerçevede Protestan Hollanda ve İngiliz elçilerinin yardımı ile Londra'dan getirtilen matbaa makinesi ve gerekli malzemeler ile birlikte bir matbaa açmış ve matbaada Katoliklik ve Papalık aleyhine yazılmış risaleler basmıştır. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 59-60.

Matbaanın esas etkinliği kitap yayınında görölmüştür. XVI. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın 300 kentinde 1700'den fazla matbaa açılmış ve ilk 50 yıllık dönemde 15-20 milyon kitap basıldığı tahmin edilmektedir.²⁰ Kitap basımındaki artış fiyatların ucuzlamasına yol açmış ve bilgiye ulaşmadaki kolaylıklar sanat ve düşünce dünyasının gelişmesine imkan sağlamış ve Rönesans hareketinin gelişmesine büyük bir ivme kazandırmıştır. Kitap kültürüne dayalı bu gelişmeler neticesinde XVII. yüzyıl, ilk gerçek gazetelerin yayın hayatına başlamasıyla gazete ve dergi devrinin başladığı bir dönem olmuştur.²¹

XVII. yüzyıl, Avrupa'nın siyasi dini ve kültürel sahasında gerçekleşen ve büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem oldu. Avrupa merkezli siyasi ve ekonomik dönüşümler, basının oluşumunu önemli ölçüde etkilemiştir. XVII. yüzyılın başında Hollanda, İspanya'nın egemenliğinden kurtularak bağımsızlığını ilan etmiş ve kısa sürede sömürgeci bir devlet olarak Avrupa'nın zengin ülkeleri arasında yerini almıştı. Almanya 1618-1648 yılları arasındaki Otuz Yıl Savaşları sonrası küçük prensliklere bölünmüştü. Avrupa devletleri arasındaki sömürge yarışı, 30 Yıl Savaşları'nın siyasi sosyal ve ekonomik hayatta birçok sıkıntıya neden olması neticesinde halk, siyasi ve dini otoriteler, çevrelerinde olan olayları öğrenmek istemiş ve bu siyasal ve ekonomik değişimler, gazeteciliğin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur.

Bu yüzyılda, çeşitli ülkelerde ilk gazetelerde yayımlanmaya başlamıştır. Değişik konulara ait bilgilerle beraber, düzenli, periyodik bir görünümü yansıtması bakımından ilk gerçek gazete diyebileceğimiz yayınlara 1605–1610 yıllarında rastlamak mümkündür. Bugünkü anlamda ilk gazete 1609'da Strasbourg'da haftalık olarak Almanca yayımlanan *Avisa Relation Oder Zeitung*'dur.²² Bu gazete genel olarak dış politika ve savaşlarla ilgili haberler vermekteydi. Bu haberler herhangi bir ayırım, açıklama veya analize tabi tutulmadan gelişigüzel veriliyordu. Bundan sonra

²⁰ Ömer Dalkıran, “Kitabın Tarihi”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* c. XXVII, sayı 1, s. 210, Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 37.

²¹ Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri Siyasal Kitapevi*, Ankara, 2002, s. 3.

²² Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3

1619'da Anvers'de *Nieuwe Tijdinghe* adlı Hollanda gazetesi çıkmaya başlamıştır.²³ 14 Mayıs 1622'de Londra'da ilk İngiliz gazetesi *The Weekly News From Italy and Germany* ve 1631'de Paris'te ilk Fransız gazetesi olarak *La Gazette*, yayınlanmış, bunları 1640'da Roma'da yayınlanan ilk İtalyan gazetesi *Gazete Publica* izlemiştir. Polonya'da ise ilk gazete 1661'de yayımlanmıştır.²⁴

XVII. yüzyılın ikinci yarısında, dergi niteliğinde edebi yayınlar da ortaya çıkmıştır. Bu dergilerden ilki, 1665 yılında Paris'te yayınlanan *Journal des Savants*'dır. Yine aynı yıl İngiltere'de *Philo-Sophical Transactions* adında ilk İngiliz dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bunları diğer ülkelerde kurulan çeşitli dergiler izlemişse de dergilerin önem kazanması daha çok XVIII. yüzyılda mümkün olmuştur.²⁵ XVIII. yüzyıl Avrupa'sında gazeteciliğin çizgisini değiştiren iki önemli olay meydana gelmiştir. 1776 Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve 1789 Fransız İhtilali, muhalif basının doğuşunda ve bu muhalefete karşı, otoritelerin iktidarlarını pekiştirme unsuru olarak etkin rol oynamıştır. Bu çerçevede Avrupa'da muhalif basının ortaya çıkışında önemli olan bazı gazeteler arasında; *Daily Courant*, *The Spectator*, *Journal De Paris*, *Morning Post*, *London Times*, *The Times*, *Journal De Debats* sayılabilir.²⁶

Basının etkisi XIX. yüzyıl otoritelerince de fark edilmiştir. Dönem gazeteleri hem siyasi alanda hem de ticareti ve sosyal alanlarda toplumsal bir kurum olarak toplumsal iletişimin önemli araçları olmuş, kamuoyu oluşturma ve onu yönlendirme de en önemli araç haline gelmişlerdir. Milliyetçilik akımı, değişen sosyo-ekonomik değişimler çerçevesinde gelişme gösteren basına, *The Sunday Time*, *Le Figaro*, *New York Tribune*, *Daily News*, *Financial Times* gibi dönemin önemli gazeteleri de katkı sağlamıştır.²⁷ Netice itibarıyla yazının icadından sonra haberleşme birçok aşama geçirmiş, daha ileri toplumlarda yaşanan dönüşümlere paralel bir gelişme göstermiştir. Haberleşme, teknik, ekonomik, sosyal, hukuki ve kültürel olanaklardan

²³ Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 40.

²⁴ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 55.

²⁵ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 58.

²⁶ *Daily Courant* 1702'de, *The Spectator* 1711'de, *Journal De Paris* 1777'de, *Morning Post* 1772'de, *London Times* 1785'de, *The Times* 1788'de, ve *Journal De Debats* 1789'de yayınlanmıştır. Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 16.

²⁷ *The Sunday Time* 1821'de, *Le Figaro* 1826'da, *New York Tribune* 1841'de, *Daily News* 1846'da, *Financial Times* 1888'de yayın hayatına başlamıştır. Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, s. 17.

yararlanarak, modern basını oluşturmıştır. Matbaanın ortaya çıkardığı yeni bilimsel, dinsel, siyasal fikirlerin yayılmasında etkili olan iletişim politikaları modern basının ortaya çıkmasıyla beraber farklı bir şekil almış ve bu politikalar yasaklayıcı önlemler ve otoritelerce denetleme şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁸

Bu denetleme çabaları, bazen otoritelerin sınırlayıcı politikaları uygulamaya koymasıyla devam etse de, yerini basının pozitif yönünün farkındalığına bıraktığı zamanlar da olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa gazeteciliğinin işlevsel niteliği belirginleşmişti. Kamuoyu oluşturmak, dini ve siyasal otoriteleri halk adına denetleyip eleştirmek, ticari alandaki gelişmişliğin devamını sağlamak, bilgilendirmek ve eğitime katkı sağlamak, gibi nitelikler Osmanlı basın tarihinin oluşumuna da önemli katkılar sağlamıştır.²⁹

1.2.2. Osmanlı Devleti'nde Basının Gelişim Süreci

Dünyada köklü değişimlerin oluşumunda önemli bir role sahip olan matbaa, Osmanlı topraklarında ilk defa Yahudiler tarafından 1494'de İstanbul'da açılmıştır. Ancak bastıkları eserler Türkçe ya da Arapça değil, İbranice olmuştur. Yahudilerin ardından 1567'de Ermeniler, 1627'de Rumlar matbaalarını kurmuşlardır.³⁰ Osmanlı Topraklarında kurulan ilk Türk matbaası ise 1727'de İbrahim Müteferrika ve Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet ile birlikte Paris Sefareti'nde bulunan Sait Efendi'nin teşebbüsleriyle kurulmuştur. Yapılan hazırlıklar çerçevesinde İbrahim Müteferrika, matbaanın lüzumu anlatmak ve Osmanlı yönetimini ikna etmek için bir de rapor hazırlamıştır. “*Vesiletü't Tıbbı*” adını taşıyan bu raporda basım sanatının gerekliliğini ve önemi üzerinde durmuş, ve matbaanın İslam ülkesinde uygulanmamış olmasının zararlarını anlatmış ve matbaanın ileride sağlayacağı yararları üzerinde durmuştur. Matbaanın gerekliliği üzerinde de duran İbrahim Müteferrika, müslümanların Avrupalılara kıyasla geri kalmasının nedenlerinden birinin basım sanatının yokluğu yüzünden cahilleşme olduğunu açıkça dile

²⁸ Jan Van Cuilenburg, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, (editör; Bülent Çaplı, Hakan Tuncel) Ferse Matbaacılık, Ankara 2010, s. 100.

²⁹ Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 40.

³⁰ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11-12.

getirmiştir. Neticede matbaa, desteklenen bir iş olduğundan açılması için gerekli izin kolayca çıkmış ve böylece ilk Türk matbaası kurulmuştur.³¹

Müteferrika, matbaadaki araç-gereç ve gerekli düzenlemeyi sağlamak için İstanbul'daki usta matbaacılardan özellikle de Yahudilerden faydalanmıştır. Kitaplar için 4, haritalar için ise 2 baskı makinesi bulunuyordu. İlki 31 Ocak 1729'da çıkan kitaplara bakıldığında basılması istenen kitapların dil, tarih, coğrafya, müspet bilimler, askerlik konularında olduğu görülür. Matbaada ilk basılan eserler şunlardır; *Vankulu Lügatı, Tuhfet'ül Kibar, Tarih-i Seyyah, Tarih-i Hindi Garbi, Usus'ül-Hikem, Tarih-i Timur, Tarih-i Mısri'l Kadime ve Mısır'ı Cedid ve Gülşen-i Hulefa*”³² Matbaanın yaygınlaşması ve Türk basınının gelişmesi, modernleşme sürecine büyük katkılar sağlamıştır. Fransız İhtilali'nin getirdiği değişim, bütün Avrupa ile birlikte Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Şüphesiz bu etkileşimde ülkeye giren yayınlar önemli role sahiptir. Bu çerçevede ilk olarak İstanbul'daki Fransız Elçiliği, 1795 yılında kendi özel matbaasını kurmuş, karşılıklı olarak iki ülke arasındaki gelişmeleri aktarmak amacıyla *Bulletin de Nouvelles* adlı süreli yayını çıkarmıştır.³³

1800-1815 Napolyon Savaşları'nın sonucu yenilgiye uğrayan Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ticari egemenliği son bulmuş, bölgede İngiltere ve Hollanda gibi devletler söz sahibi olmaya başlamıştır. Avrupa'nın hammadde ihtiyacını büyük oranda karşılayan Osmanlı'nın en önemli ihracat limanı olan İzmir, büyük gelişme göstermiş ve tüccarlar arası karşılıklı haber alma ihtiyacı artmıştı. Bu ihtiyacı gidermek için, Fransızlar 1821'de *Le Spectatuer Oriental*'i, 1824'te *Le Smyrneen*'i, 1828'de *Le Courier de Smyrn*'i yayınladılar.³⁴ Bu gazetelerden başka Osmanlı Devleti'nin başkentinde yabancı dilde yayınlanan bazı gazeteler ise şunlardır; *Le Journal Contantinople, La Turquie, La Presse d'Orient, Commercio Orientale, Le Phare du Bosphore, The Levant Heralt and Eastern Express, Le Moniteur Oriental, The Levant Times, Le Progres d'Orient*.³⁵

³¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 57.

³² Onur Üstüncan, *İbrahim Müteferrika*, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Sakarya, 2006, s. 99.

³³ Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, s. 100.

³⁴ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, s. 11.

³⁵ Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, s. 7.

24 Mart 1821’de Charles Tricon’un kurduğu *Le Spectateur Oriental* (Doğulu Seyirci) Avrupalı gazeteler ayarında olduğu için oldukça ilgi çekti. Tamamen ticaret ve kültür içerikli bir gazete hedeflenmiş olsa da, Yunan ayaklanmasının ardından tamamen siyasal bir niteliğe büründü. Gazete Fransız İhtilali’nden aldığı destekle Yunanlıların tarafında yer alınca, İzmirli tüccarların ve Bab-ı Âli’nin tepkisini çekti. Önce politikasını sonra da sahibini değiştirmek zorunda kalan gazeteye ilk olarak Fransız avukat Alexandre Blacgue (Blak Bey), sahip oldu. Blak Bey’in yönetiminde, yoğun bir Osmanlı yanlısı kampanya yürüten gazetede, Yunan, Rus, İngiliz ve Fransız politikaları sert bir şekilde eleştirildi. Gazetenin kapatılması yönünde Avrupa’nın baskıları neticesinde elçilik tarafından yayını askıya alındı.³⁶ Ancak kendisini batıya karşı fazlasıyla savunan bu gazete ve Blak Bey, bazı durumlarda Avrupalı basından faydalanma yolunu da Osmanlıya açmış oluyordu.

Rum İsyanı’nın kamuoyunda Osmanlı aleyhine yankı bulması, ileriki zamanlarda diğer etnik unsurların da aynı yöntemle Osmanlı aleyhine destek aramalarına yol açmıştı. Fakat Blak Bey örneği, Osmanlı yönetimince, basının olayları yansıtmaya ve toplumu etkileme gücünün anlaşılmasını sağlamış ve ilk Türk gazetesinin yayınlanmasına da öncülük etmiştir. 1821 ayaklanması ve Napolyon’un Mısır seferi, Bab-ı Âli ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa için haber kaynağı olarak Avrupa gazetelerinin daha yakından izlenmesi gerektiği sonucunu doğurdu.³⁷ Başlangıçta Osmanlı sınırları dahilinde basın faaliyetlerinin resmi olarak harekete geçmesi toplum dinamiklerinin de basına resmi pencereden bakmasını sağlamış ve çıkan yayınlar ilk başlarda devletin yayın organı olma niteliği taşımışlardır.

Bu çerçevede, ilk Türkçe gazete olan Takvîm-i Vekâyi’den evvel 20 Kasım 1828 yılında Mısır’da yayınlanan Vekâyi’i Mısriyye³⁸, Osmanlı sınırlarında yayınlanan ve yarısı Türkçe, yarısı Arapça bir gazete olarak yayın hayatına başlamıştır. Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı’ya karşı ayaklanmasının fikri yönünü savunan gazete, tarımsal ve endüstriyel alanda dönemin gelişmelerinin izlendiği haftalık bir gazete olma özelliği

³⁶ Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 22-23.

³⁷ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, s. 5.

³⁸ Nesimi Yazıcı, “Vekâyi’i Mısriyye Üzerine Birkaç Söz”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı, 2, 1992, s. 268-2278.

de taşımaktaydı.³⁹ Mehmet Ali Paşa, valiliğinin ilk yıllarında kurduğu “Jurnal Divanı” ile yönetimi altındaki bölgelere düzenli haberler gelmesini sağlamış, aynı şekilde dış basının da düzenli takip edilmesi ile otoritesini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’daki gazetelerin varlığından haberdar olan Osmanlı Devleti için ise bu ilgi başlangıçta yalnızca siyasal düzeyde idi. Bab-ı Âli’de kurulan tercüme odasında yabancı gazeteler ve dergiler tercüme edilerek önemli gelişmelerden haberdar olmak amaçlanıyordu.⁴⁰ Ancak siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler neticesinde bir gereksinim olarak basının önemi anlaşılmıştı. Neticede, II. Mahmut dönemi ıslahatlarını, halka ve dış dünyaya tanıtmak amacıyla kurulan Islahat Meclisleri’nde ilk gazete fikri ortaya atılmıştır.⁴¹ Bu çerçevede resmi gazete çalışmalarına başlayan mecliste, vakanüvislerin yani devletin resmi tarihçilerinin kaydettiği olayları günü gününe tespit etmek ve yayınlamak, gazetenin başlıca görevi olarak planlanmıştır. Gazetenin yükleneceği en temel işlev ise ortaya çıkan dedikoduların önünün alınması, yanlış haberlerin devlete zarar vermesinin önlenmesi ve reformların devlet ağzından halka ve dış dünyaya duyurulması idi.

1 Kasım 1831’de ilk Türkçe resmi gazete olarak padişahın fermanıyla yayın hayatına başlayan Takvim-i Vekayi’nin çıkarılış amacı; Osmanlı tebaasının yurt içinde ve yurt dışındaki gelişmelerden haberdar olması, diğer devletlerin Osmanlı yönetiminin görüşlerini bilmesi, asılsız haberlerin yayılmasının ve dolayısıyla iç karışıklıkların engellenmesi ve son olarak devlet icraatlarının herkesçe bilinip buna uyulması sayesinde devlet birliğinin korunmasıydı.⁴² Çıkarılan fermanın ardından yalnızca gazetenin yayınından sorumlu bir nezaret kurulmuş ve başına Sait Efendi getirilmişti. Gazetenin başına Mekke kadılığı yapan Esat Efendi getirilirken, haber toplama

³⁹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 13.

⁴⁰ Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları, 1992, s. 11.

⁴¹ İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 173.

⁴² Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, s. 101, II. Mahmut bu adımla ilgili olarak yayınladığı bir fermanla şu ifadelerle yer verir: “Kaymakam Paşa; Bu hususun tanzimine bakılması pek çok vakitten beri emelim idi. Ancak vakit ve mevsimi henüz gelmemiş olduğundan vaktine taliken sukutu ihtiyar etmekte idim. İşte leh’ül hamd mevsim ve sırası gelip şeri şerif ve nizama asla dokunur yeri olmadığından mâda mülkçe pek çok menafi olacağı dahi cümle tarafından teslim ve istihsan olunmuş, bu surette takririnde beyan olunduğu üzere bu hususata nezaret için Esat Efendi nazır, Sarım Efendi ile Sait Bey dahi ol vechile memur ve tayin kılınır.”

görevi basın tarihinin ilk muhabirleri olan, Bab-ı Âli kalem katiplerinden Sarım Efendi ve Serasker Sait Bey'e bırakılmıştı.⁴³ Ayrıca gazetenin çıkış nedenleri gazetenin “Mukaddeme-i Takvîm-i Vekâyi” başlıklı özel bir sayısında şöyle sıralanır; “Eskiden Vakanüvis denilen resmi tarih yazarları vardı. Bunlar yaşadıkları dönemin önemli olaylarını yazarlardı. Ancak yazılar yirmi otuz yıl sonra bastırılabilirdiğinden halk gerçekleri zamanında öğrenemiyor, çoğu kez olaylar yanlış yorumlanıyordu. İşte bu mahzurları önlemek, iç ve dış olayları halka zamanında duyurabilmek için Takvîm-i Vekâyi çıkmaktadır.”⁴⁴

Gazete ilk başlarda haftalık olarak yayınlanmıştır. Takvim-i Vekayi, çıkışından 5 gün sonra Fransızca, yaklaşık bir yıl sonra Rumca, ve daha sonra Ermenice, Arnavutça ve Farsça olarak da yayımlanmıştır. Fransızca gazetenin ismi “Le Moniteur Ottoman”, sorumlusu ise Blak Bey'dir. Sultan II. Mahmut dilde sadeliğe önem verdiğinden gazete için bu hususta telkinde de bulunmuştu. Gazetede yer alan konular, padişahın seyahat ve ziyaretleri, nişan törenleri, askeri meseleler, atamalar, ticaret, piyasa fiyatları idi.⁴⁵ Takvîm-i Vekâyi ve Tanzimat sonrası çıkarılan Ceride-i Havadis, basın tarihinde ilk olmanın zorluklarını yaşamalarının yanı sıra Tanzimat dönemindeki yönetici, düşünür ve gazeteci kadrolarının yetişmesinde bir okul oldular.⁴⁶ Takvim-i Vekayi'nin ardından, 1840'da özel sermaye ile kurulan daha sonra devletin ödenek bağlaması ile yarı resmi nitelik kazanan Ceride-i Havadis yayınlanmaya başladı.⁴⁷ Dış haberlere ağırlık veren ve çeviriler de yayınlayan

⁴³ Nesimi Yazıcı, “Takvîm-i Vekâyi” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, s. 492.

⁴⁴ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 175.

⁴⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 200-201.

⁴⁶ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, s. 71.

⁴⁷ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 260. Diplomatik bir olay dolayısıyla yayınlanmasına izin verilen gazetenin olayı şöyledir; Gazeteci ve tüccar İngiliz William Churchill'in Kadıköy taraflarında avlanması esnasında bir çocuğun ölümüne sebebiyet verdiği için hakkında çıkan tutuklama kararına İngilizler tepki göstermiştir. Churchill, avlanması yasak olan bir bölgede ve av mevsimi dışında avlandığı için hem yönetim hem halk tarafından büyük tepki görmüştür. İngilizlerin kendilerine tanınan kapitülasyonların da etkisiyle olaya müdahil olmaları sonucu, dönemin hariciye nazırı Akif Paşa azledilmiştir. Kapitülasyonlarla yabancılara yalnızca ticari değil, William Churchill olayında olduğu gibi şahsi olaylar neticesinde de aynı ayrıcalık tanınmıştır. William Churchill İngiliz vatandaşı olmasından dolayı bu ayrıcalıktan yararlanmış, Zaptiye Nezareti'nde değil İngiliz konsoloslukunda sorgulanmak istemiştir. Bu isteği reddedilen Churchill, Tersane-i Amire'de hapse atılmış ancak sonradan İngiliz elçiliğinin girişimleri neticesinde serbest kalmıştır. Bunun yanında kendisine Pırlantalı bir devlet

Ceride-i Havadis'in getirdiği önemli bir yenilik ekonomi alanında olup, ilk ticari ilan yayınlarını başlatmasıdır.⁴⁸ Ayrıca gazetenin verdiği ve Kırım Savaşı'yla ilgili gelişmelerin yer aldığı "Ruzname-i Ceride-i Havadis" adlı ek, Osmanlı gazetelerinin ekleri içinde düzenli aralıklarla yayınlanan ilk gazete eki idi. Ceride-i Havadis, 1212. sayısında 26 Eylül 1864'te yayınına son vermiştir.⁴⁹

Ceride-i Havadis Türkçe yayınlanırken, Takvim-i Vekayi Türkçenin yanında, farklı dillerde de basılmıştır. Avrupa kamuoyuna yönelik olarak dönemin diplomatik dili Fransızca seçilirken, ülkede yaşayan diğer azınlık halk için ise Farsça, Rumca, Ermenice ve Arapça da yayınlanmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, çok dilli basın, çok uluslu Osmanlı tebaasında hoşgörü ile karşılanabilir olsa da ileriki dönemlerde tecrübe edileceği üzere, milliyetçi eğilimlere fırsat verdiği gerçektir. Yönetim, bu tür eğilimleri önleme adına, yerel yönetimlere belirli ölçüde özerklik tanıyarak, merkeze bağlılığın arttırılmasını istemiş ve vilayet gazeteleri ile de bu çaba desteklenmiştir. 1864'te vilayet sistemine geçişle birlikte her vilayette bir matbaa kurulması ve bir gazete çıkartılmasına karar verilmişti. Bu uygulama ile bir yandan artan ayrılıkçı eğilimleri engellemek diğer yandan da özellikle de Avrupa'da sayıları artan Arapça süreli yayınların etkisini önlemenin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Kamu görevlilerinin atama, yükselme ve ödüllendirilmeleri, yeni yasa, yönetmelik düzenlemeleri, sağlık konuları, doğal afetler, savaşlar, yeni silahlar, buluşlar, yabancı konsolosların gezileri gibi haberlerin yer aldığı vilayet gazeteleri bölgenin dili ve Türkçe olmak üzere iki dilde basılıyordu.⁵⁰ Vilayet gazeteleri için ilk girişim, Ahmet Faris Şidyak'a *El-Cevaib* gazetesini çıkartması için maddi destekle bulunulmasıyla gerçekleşti. *El Cevaib*'in yayın politikası öylesine tesirli oldu ki, Avrupa ülkeleri gazetenin kendi sömürgelerine girmesini yasaklamıştır.⁵¹ Arapça yayınlanan *El-*

nişanı, On bin kantarlık zeytinyağı ihracı için ferman ve bir de Türkçe gazete çıkarma izni verilmiştir. ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Sanat Kitapevi, İstanbul, 1986, Nedim İpek, "Churchill Vak'ası (1836)" *Belleten*, LIX/226, Ankara 1995, s. 661-713.

⁴⁸ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, s. 60

⁴⁹ Ziyad Ebuzziya, "Ceride-i Havadis" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 407.

⁵⁰ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, 1985, s. 101.

⁵¹ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, s. 31.

Cevaib'in ardından Suriye'deki karışıklıkları gidermek amacıyla için giden Fuat Paşa⁵², Beirut'ta yayınlanan *Hadikatü'l Ahbar* isimli gazeteyi yerel yönetimlerin resmi sözcüsü haline getirmeyi başarmıştır. Ardından sırasıyla Tuna, Suriye, Trablusgarp, Envar-i Şarkiye, Girit vilayet gazeteleri yayın hayatına başladı. Vilayet gazeteleri merkez yönetimin kararlarını doğru bir şekilde yansıtmaktan başka, yerel idarenin kültürel yaşamına da kazanç sağlamıştır.

Tanzimat bir modernleşme çabası olarak değerlendirildiğinden, modernleşmeyi gerçekleştirecek insanın yetiştirilmesinde ve geleneksel yapıda gerçekleştirilecek dönüşümlerin sağlanabilmesinde bilim-eğitim-iletişim kurumlarına büyük ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki resmi nitelikli bu ilk gazetelerin kuruluş amaçlarında olduğu gibi vilayet gazetelerinin varoluş nedenleri de özellikle ve öncelikle eğitim ve bilgi vermeye yönelik olmuştur. Bu çerçevede, hükümetin yerel temsilcileriyle iletişim kurma çabalarının bir sonucu olarak 1834'te posta sistemi, 1855'te telgraf⁵³ ve 1866'da demiryolları kurulmuş, resmi kaynaklı basından 1860 sonrası özel girişim ile kurulan basına geçiş döneminde, modern iletişimin bütün etkileri hissedilmeye başlanmıştır.⁵⁴

Netice itibariyle, basının gelişmeye başladığı ilk dönemde; geleneksel yapıya eleştiri yöneltmeden ıslahat girişimleri desteklenmiş, İslam'ın üstünlüğü ve halifeye bağlılık vurgulanmakla birlikte diğer dinlerle eşit koşullarda yaşanması istenen bir din anlayışı yansıtılmıştır. Yerel yönetimlere belirli ölçüde bir ayrıcalık tanınmakla birlikte merkeziyetçilik vurgusu pekiştirilmiştir. Avrupa merkezli dünya görüşü

⁵² Tanzimat döneminin önemli isimlerinde olan Keçecizade Fuad Paşa, 1854 yılından itibaren Tanzimat reformlarını planlamakla görevlendirilen Meclis-i Ali-i Tanzimat üyeliğinde ve birkaç kez başkanlığında bulundu. Fransa'ya yakın politikasından dolayı İngiltere'nin baskısıyla 1856 yılında Hariciye Nazırlığı'ndan uzaklaştırıldıysa da 1858 yılında yeniden bu göreve geldi. 1860 yılında çıkan Suriye ve Lübnan isyanını bastırmakla görevlendirilerek Şam valiliğine atandı. 22 Kasım 1861-5 Ocak 1863 ve 1 Haziran 1863-4 Haziran 1866 tarihleri arasında 2 dönemde toplam 4 yıl sadrazamlık yaptı. 12 Şubat 1869'da Fransa'nın Nice şehrinde vefat etti. Cenazesi, Fransız hükümetinin tahsis ettiği bir savaş gemisiyle 28 Şubat 1869'da İstanbul'a getirildi ve Sultanahmet semtinde Peykhane caddesinde yaptırdığı caminin yanına defnedildi. Orhan F. Köprülü "Fuad Paşa, Keçecizade" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, s. 202-205.

⁵³ Turgut Subaşı, Bengü Bal, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'e Yaptığı Muhaberat ve Telgraf Hizmetleri" *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. I, sayı, II, 2015, s. 39.

⁵⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (çeviren; Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 37.

kabul edilmiş, buna bağlı olarak Avrupa kaynaklarına bağımlılık söz konusu olmuştur. Her soruna bir fetva ile dini çözüm bulmak yerine dini dışarıda tutan açık tartışmalara girerek dinamik kamuoyuna doğru adım atılmıştır. Geniş kitlelerin anlamasını sağlayacak sade bir Türkçenin kullanımının sağlanması teşvik edilmiş, buna karşın batı teknolojisinin kullandığı terimlerin Türkçeye girmesi kaçınılmaz olsa da, gazeteler haber vermekten çok birer eğitim aracı vazifesi görmüşlerdir.

1.3. Sansürün Tarihçesi ve İlk Sansür Uygulamaları

Her alanda olduğu gibi iletişim ve haberleşmede de toplumu ve insanı olumsuz anlamda etkilemeyi önleme adına bir gereksinim olarak ortaya çıkan ve adını eski Roma'daki nüfus sayımı ile görevli 'censör' adlı devlet memurlarından alan sansür,⁵⁵ savaş, doğal afet, siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan kriz ve bunalımları önleme adına uygulanmış ve otoriteler için bir güç unsuru olmaya devam etmiştir. Sansür, tarih boyunca otoritelerin kendilerini korumakla yükümlü hissettikleri düzenin bozulmasına yol açan düşüncelerin denetlenme ve kısıtlanma siyaseti olarak bir şekilde hep var olmuştur. İnsanın hak ve özgürlüklerinin bilincine varması ve düşünce ve basın özgürlüğünün ortaya çıkmasıyla beraber bir baskı aracı olarak nitelendirilen sansür, tek sayfalı haber yapraklarından, matbaanın icadıyla beraber büyük gelişme gösteren kitaplara, günümüz basınının temelini oluşturan gazete ve dergilerden, tiyatro, sinema, radyo, televizyon ve internete kadar çok çeşitli alanlarda uygulanmaya devam etmektedir.

İlkçağ Avrupa'sında geleneksel öğretinin yorumlanma hakkı bazı zümrelere ait olduğundan dini otoritelerin nüfuzlarını zedeleyici düşünceleri önlemek için bir denetleme aracı olan sansür, zamanla dini otoritelerin yerini siyasi otoritelerin almasıyla da durum değişmemiş, otoriteler için muhalifleri arasında bir mücadele unsuru olmaya devam etmiştir. Matbaanın ortaya çıkışının ardından bilginin iletilmesi ve iletişimde sağlanan kolaylık dini ve siyasi otoriteleri bazı yasaklamalara yöneltmiştir. Bu bağlamda ilk sansür uygulaması el yazmalı dönemde ortaya çıkmış, M.Ö. 5. yüzyılda tanrılara hakaret suçuyla Yunanlı filozof Pitagor sürgüne gönderilmiş ve eserleri de halkın gözleri önünde yakılmıştır. Yine Roma

⁵⁵ Her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserlerinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi; yayın ve gösterilmesinin izne bağlı olması, sıkı denetim. *Büyük Türkçe Sözlük*, TDK. Yayınları, Ankara, 2005, s. 3058.

İmparatorluğu'nda da benzer uygulamalar yaşanmış, Augustus zamanında, meşhur retorik ustası Tito Labieno'nun bütün yazıları senatonun kararları ile yakılmıştır.⁵⁶

Basın yaygınlaşmadan evvel, yazılı ürünlerin ve kopyalarının az olması ve böylece kamuoyunu etkileme gücünün kısıtlı olması sebebiyle sansür daha az etkili iken, basının yaygınlaşmasıyla beraber dini ve siyasi sansür bürolarının oluşmaya başladığı görülmüştür.⁵⁷ XV. yüzyılın son çeyreğinde Mainz Prenslığı Piskoposu Barthold V. Hannebern'in 4 Ocak 1486 tarihli sansür tüzüğü, 1487 tarihinde Papa VIII. Innocentious'un hazırlattığı ilk kapsamlı tüzük sansür uygulamasının öncelikle dini otoriteler tarafından başladığını göstermektedir.⁵⁸ 1486'da Magonza'da kurulan ilk sansür bürosunun ardından, Katolik kilisesi yetkililerince inanç ve ahlaka zarar verdiği gerekçesiyle yüzlerce kitap yasaklanmış ve Roma Engizisyon Kurulu'nca yayınlanan "Yasak Kitaplar Listesi" (Librorum Prohibitorum) 1966'ya kadar yayınlanmaya devam etmiştir.⁵⁹

⁵⁶ Massimo Baldini, *İletişim Tarihi*, çev. Gül Batuş, Avcıol Basım, İstanbul, 2000, s. 77.

⁵⁷ Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhallif Basının Doğuşu*, s. 25.

⁵⁸ Engin Cihad Tekin ve Bülent Yılmaz, "Düşünce Özgürlüğü Tarihi: Roma Kilisesi Yasaklı Kitaplar Dizini (Index Librorum Prohibitorum) Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu*, 3-5 Eylül 2014, Kastamonu, s. 11

⁵⁹ Baldini, *İletişim Tarihi*, s. 78. Roma kilisesi veya günümüzde bilinen adıyla Vatikan, gücü elinde tutmak için en sert tedbirlere başvurmaktan çekinmemiştir. Kilise, sansür tarihinin en önemli parçası kitapların ve basılı eserlerin yasaklanmasının tarihidir. Dünya tarihinin her dönemi için en gizli arşivlerinin Roma kilisesine ait olması da bu gücün göstergesidir. Roma kilisesi etkisinde oluşan sansür ve yasaklamaların tarihi çok eskilere, Hristiyanlığın başlangıç devirlerine kadar gider. Krallar, prensler, imparatorlar, bir şekilde kendilerine veya dinlerine, inandıkları ahlak kurallarına aykırı diye düşündükleri her şeyi yasaklamak istemişlerdir. Yeni ve farklı olan her şey yasaklanma ve sansüre uğrama riskine sahiptir. Ayrıntı için; Engin Cihad Tekin ve Bülent Yılmaz, "Düşünce Özgürlüğü Tarihi",

Söz konusu liste resmi sansür görevlilerince hazırlanıyor ve Katolik Kilisesi'nin eğitsel işlevinin yerine getirilmesine katkıda bulunuyordu. Amacı, ilahiyat açısından yanlış ve ahlaka aykırı kitapların inancı bulandırmasını ve ahlakı yozlaştırmasını önlemektir. Bu özelliğiyle kilisenin okuma konusundaki kurallar bütününden farklı bir anlam taşıyan Index hiçbir zaman okunması yasak metinlerin tümünü gösteren eksiksiz bir katalog olamadı. 1966'ya kadar kilise hukukunda yayınlar üzerinde uygulanan iki önemli denetim biçimi vardı; bunlardan birincisi (ve günümüzde hala uygulananı) iman ve ahlak konularındaki kitapların ancak Katolik Kilisesi'nin sansüründen geçtikten sonra yayımlanması, ikincisi ise yayımlanmış kitaplardan zararlı görülenlerin yasaklanmasıydı. Index'te yalnızca kilisenin yargıya varması istenen yapıtlar yer alırdı. Başlığında Index sözcüğüne yer verilen ilk yasak kitaplar listesi ise 1559'da Roma Engizisyonu Kutsal Kurulu'nca (sonradan İnanç Öğretisi Kutsal Kurulu) yayınlanmıştır. Index'in 20. ve son basımı 1948'de yapılmış Haziran 1966'da listeni kendisi yasaklanmıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Index_Librorum_Prohibitorum, 15 Ocak 2017.

Matbaa şüphesiz en çok otoriteyi elinde tutan kiliseyi etkilemiştir. Kültürel kazanımların yanında otoritelerde tehdit olarak algılanan bu yeniliğin kilisede oluşturacağı sarsıntıyı daha XVI. yüzyılda fark eden İngiliz tarihçi John Foxe, “papa matbaayı yok etmezse, bir dönem sonra matbaa onu yok edecektir”⁶⁰ demiştir. Yine aynı dönemlerde “Menanti” adlı haber mektuplarını hazırlayan Anibela Capelo, Roma’ya çağırılarak, iftirada bulunduğu ve yalan neşriyat yaptığı iddiasıyla elleri kesilip dili koparılarak cezalandırılmıştır.⁶¹

Ancak basılan yüz binlerce kitap, risale, haber mektuplarının tamamını kontrol etmek oldukça güçlü, sansür bürolarında görevli memurların denetimlerinde gözden kaçan eserler olabiliyordu. Dolayısı ile zararlı olabileceği düşünülen fikirlerin halka ulaşmasının önüne geçilememiş ve basılı eserlerdeki “kralın izni ile çıkmıştır” ifadesi kaldırılarak yerine gizli sansür uygulanmış ve uzun süre de bu yöntem devam etmiştir.⁶² XVII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da özellikle de mezhep savaşları döneminde sıkı takibe alınan yayıncılık faaliyetleri aynı zamanda resmi ideolojinin sözcülüğünü yapan basının ortaya çıktığı dönemdir. Bu çerçevede 1631’de Fransa’da devlet desteği ile kurulan *La Gazette*, kamuoyu oluşturan ve devlet çıkarlarını savunan bir gazete olarak yayına başlamıştır.

XVIII. yüzyılda yayıncılık faaliyetinin artması ve yüzyılın getirdiği değişim yayıncılığın işlevinde de farklılığa yol açtı. XVIII. yüzyıl yayıncılığı, ekonomiden siyasete pek çok alanda haber verme işlevinin yanında Fransız İhtilali, Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi toplumda derin etkiler bırakan olayların yayılmasına da öncülük etmesi neticesinde otoritelerce sıkı bir denetim ve sansüre tabi tutulmuşlardır. 1789 İhtilali’nin ilk yıllarında basın alanında bir özgürlük yaşansa da Napolyon Bonaparte tarafından gazeteler sıkı bir takibe alınmıştır. 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’ne eklenen 11. madde ile düşünce ve basın hürriyeti koruma altına alınmış ve düşüncelerin özgürce iletilmesinin insanın en değerli haklarından biri olduğu yalnız yasada öngörülen hallerde bu özgürlüğünün kötüye

⁶⁰ Peter Burke, *Medyanın Toplumsal Tarihi*, çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 95-96.

⁶¹ Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, s. 11.

⁶² Cevat Fehmi Başkut, *Gazetecilik Dersleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 40-41.

kullanımından sorumlu olduğu ilan ediliyordu.⁶³ Bildirinin getirdiği özgürlüğe karşın, yasaklamalar devam etmiş ve John Walter, The Times gazetesinde kral III. George'nin oğullarını tenkit ettiği için, 1789'da 16 ay hapse mahkum edilmişti. Benzer bir yasaklama 1795'te Morning Cronicle'de Fransa ile ilgili övgü ifadelerine yer vermesinden dolayı Pery'nin 3 ay hapse mahkum edilmesiyle gerçekleşti.⁶⁴ Yine İngiltere'de Kral I. Charles, Newbooks adlı gazetede İsveç kralına övgüler içeren yazılara rastlayınca saygınlığının azalacağı endişesi ile gazetelerde dış haberlerin yayınlanmasını yasaklamıştır.⁶⁵ Bununla birlikte iç haberlerde de sıkı denetim söz konusu olmaya devam etmiştir.

XVI. yüzyılda haber bültenleriyle basın hayatına başlayan İngiltere'de hükmet ruhsatı olmadan yapılan yayınların cezası çok ağır oluyordu. Özellikle siyasi haberlerin denetimlerinin sıklaştığı dönemde basın özgürlüğüne engel teşkil eden tek uygulama hükümet ruhsatı değildi. Hakaret içerikli yayınlar da gazeteleri engelleyen önemli bir etkendi. Herhangi bir yazının hakaret içerip içermediğine karar vermek hükümetle sıkı ilişkiler içerisinde olan hakimlerin elindeydi.⁶⁶ Thomas Paine'nin, 1791 tarihinde yazdığı kitap *Rights of Man*, (İnsan Hakları) Fransız İhtilali'nin kıvılcımını ateşleyen kitap olduğu ileri sürülerek İngiltere'de yasaklandı, yazarı söz konusu ihtilale yardımcı olduğu için vatana ihanet suçuyla yargılandı. Yine benzer şekilde, 1856'da Gustave Flaubert'ın Madame Bovary adlı romanının Fransız halkının ahlaki değerlerine saldırdığı gerekçesiyle yasaklanması ve yazarının yargılanması ile XVII. yüzyılın başında İspanya'da yazılan Cervantes'in Don Kişot adlı romanının İspanyol engizisyonu tarafından "hayırseverliğin değersiz kılınması" nedeniyle yasaklanması kitap sansürünün diğer örnekleri arasında sayılabilir.⁶⁷

Fransız İhtilalinden itibaren fikir ve yayın hürriyeti istekleri başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada yayılmaya başlamış, buna karşı otoriteler de muhalif gazeteleri satın alarak ya da gazetelerin süreli veya süresiz kapatılmaları, vergi uygulamaları, gazeteciler için hapis, sürgün, para cezası gibi yaptırımlarla tedbirler almışlardır.

⁶³ Janko Musulin, *Hürriyet Bildirgeleri*, s. 76.

⁶⁴ Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, s. 69.

⁶⁵ Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 34.

⁶⁶ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 62-63.

⁶⁷ Keane, *Medya ve Demokrasi*, s. 21.

Dini ve siyasi otoritelerin tedbirlerine basın karşılığı iki türlü oldu. İlki, otoritelere boyun eğerek resmi basının doğuşuna katkı sağlamak şeklinde olurken, bir diğer karşılık, yayın faaliyetlerinin daha özgür ortamda yapılacağı düşüncesiyle bulundukları ülkeleri terk etmeleri ve neticesinde yurt dışı basının oluşmasına imkan sağlamaları olmuştur. Özellikle de Protestan kaynaklarının basımına getirilen sıkı denetimler neticesinde pek çok Avrupalı yayıncının nispeten daha özgür bir ortam olan Hollanda’da yayın yapma imkanı bulmuşlardır.⁶⁸ Yine aynı şekilde Osmanlı Devleti’nde de Âli Kararname gereğince bazı gazetelerin süresiz kapatılması ve gazetecilerin sürgün edilmeleri neticesinde çareyi yurt dışına kaçmakta bulan Tanzimat aydınları, 1867–1870 yıllarında Avrupa’nın değişik yerlerinde ilk kez Türkçe basın akımını başlatmışlardır.⁶⁹

1.3.1. Tanzimat Döneminden Önce Osmanlı Devleti’nde Sansür Uygulamaları

Osmanlı Devleti’nde ilk matbaa, kitap ve gazete girişi, azınlıklar tarafından gerçekleştirilmiş ve azınlıkların bu yöndeki faaliyetleri engellenmemiştir. Nitekim II. Bayezid dönemi ile birlikte matbaanın Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerinde yaygınlaşması ve basılan kitaplar, Osmanlı Devleti’nin kendi topraklarındaki basın ve yayın girişimlerinden haberdar olduğunu ve daha da önemlisi bunlara izin verdiğini göstermektedir.⁷⁰ Ancak, bu dönemde basın ve yayın hareketlerini ele alan hukuki bir düzenleme yapılmamıştır. Devlet eliyle ilk matbaanın kurulmasıyla birlikte, matbaalarla ilgili ilk düzenlemeler yapılmış, dini ilimler içeren kitapların dışında basılacak olan kitapların tayin olunan ulema ve kadı tarafından incelenmesine karar verilmiştir

Arapça ve Türkçe dillerinde kitap basmamak ve kışkırtıcı yayın yapmamak kaydıyla azınlıkların basım ve yayın faaliyetlerine karışılmamış ancak bununla birlikte, Ermeni, Rum ve Cizvit matbaaları; siyasi faaliyete giriştikleri, dini propaganda yaptıkları ve mezhep çatışmalarına sebep oldukları gerekçesiyle zaman zaman devlet

⁶⁸ Nalcıoğlu, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 26.

⁶⁹ Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, s. 82.

⁷⁰ Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Basım ve Yayımda Hukuki Düzen”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı, I, 2006, s. 142.

tarafından kapatılmışlardır.⁷¹ Devlet içindeki gayrimüslim cemaatlerin çatışmaları devlet içinde siyasi gerilimlere de sebep olmuştur. Sansür yalnızca gayrimüslim cemaatlerin yayınlarına uygulanmamıştır. XVI. yüzyılda Anadolu’da dini isyanlar ve İran adına Şii faaliyetleri ve propagandası arttığından rafizi kitapları ve bu kitapları taşıyanlar hakkında sert hükümler⁷² uygulanmıştır. Yine Çorum Beyi’ne yazılan bir hükümde de Kızılbaş’tan (İran) gelen Veli Fakih’in yanında getirdiği 34 adet ciltli rafizi kitabın onun ölümünden sonra kimlere geçmiş ise bulunması ve sahiplerinin hapsedilmesi, fakat bu bahane ile hiç kimseye zulüm ve düşmanlık edilmemesi istenmekteydi.⁷³

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde devrin siyasi atmosferindeki değişimlerin şüphesiz Osmanlı için de etkileyici yankıları oldu. Bab-ı Âli, Mısır’ın işgali ve Mora İsyanı neticesinde gelişmeleri daha yakından takip etme ve gerekli tedbirleri alma adına basın ve yayını daha yakından izlemiştir. Bu çerçevede azınlıkların devlet aleyhinde faaliyetleri denetim altına alınmış, ilk uyarı, Amerikalıların İstanbul başta olmak üzere Osmanlı topraklarında açmış olduğu bazı okullara yönelik olmuştur. Rum, Ermeni ve Yahudi çocukları “bila ücret” okutmak amacıyla açılan okulda okutulan kitaplar, “sıbyanın ezhânlarını tahvil ve İngiliz mezhebine çevirmek” amacıyla olduğundan sakıncalı bulunmuş, bu tür ayrılıkçı eğilimin önünün kesilmesi bu hususta Ermeni Patriği’nin de gerekli uyarıları alması kararlaştırılmıştır.⁷⁴ Hatt-ı Hümayuna cevap niteliğindeki bir tezkirede, zararlı nitelikte kitap basan Ermenilerden birkaçının sürgüne gönderildiği ve bundan sonra böyle bir işe kalkışacak olan olursa derhal inceleneceği ve düzeltileceği ifade edilmiştir.⁷⁵

Napolyon’un Mısır’ı işgalinin ardından Osmanlı Devleti’ni ekonomik ve siyasi alanda büyük sıkıntıya sokan Yunan İsyanı da, yabancı basın tarafından da

⁷¹ BOA, DH.MKT. No. 1371/90, ayrıca bkz. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 60.

⁷² Yalnızca kitaplara karşı değil, Safeviler adına faaliyet gösterenler hakkında da “*hüsnu tedarik ile ele götürüb dahi kimesne işa eylemeden el altından Kızılırmak’a iğrak*” edilmelerine dair hükümler veriliyordu (14 Eylül 1568), Ahmet Refik (Altınay), *On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932, s. 46. Aktaran: Ali Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (TALİD) c. IV, sayı VII, 2006, s. 316.

⁷³ Altınay, *On altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, s. 54.

⁷⁴ BOA, H.H. No. 794/36842

⁷⁵ BOA, H.H. No. 512/25086

desteklenmiş ve kamuoyu oluşturularak devlet aleyhinde olumsuz yayınlar sıkıntılara neden olmuştu. Sovienir isimli Yunan gazetesinin 4 Ağustos ve 20 Eylül 1833 tarihli sayılarındaki devlet aleyhindeki yazılarından dolayı şikayette bulunulmuş, gazetedeki “münasib ve itidal hududunu dahi tecavüz ettiği..” söz konusu makaleleri için gerekli yaptırımın uygulanması için uyarıda bulunulmuştur.⁷⁶ Saltanat aleyhinde yazılara bir başka uyarı ve yayından men etme, bir ay tatil edilmesine rağmen ilk çıkan sayısında “*esbab-ı ta‘tiline dair yazdığı makalede memleketin emn-ü asayişini kafil olan usul-i müttehize-i devleti tezyif ve hükümet-i seniyyeyi istihzâ*” yani devleti ve hükümeti küçük düşürdüğü suçlamasıyla tamamen kapatılmasına karar verilen *İkbal Gazetesi*’ne yönelik olmuştur.⁷⁷

Tanzimat öncesi dönemde Avrupa’da çıkan gazetelerin Osmanlı Devleti ile ilgili haberlerinin takip edildiği, özellikle Avrupa ülkelerinde daimi elçiliklerin kurulmasıyla birlikte bu takibin yoğunlaştığı, gerçek dışı haberler dolayısıyla ilgili ülkelerin makamları ile harekete geçildiği ve tekzip için girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Konu ile ilgili bir Hatt-ı Hümayunda, Osmanlı Devleti, Fransa aleyhinde tarafsızlıktan ayrılmamışken, gazetelerin müttefik devletlerin arasını açmak için yazdıkları “*eracif*”⁷⁸ haberlerin önüne geçilmesi gerektiği ve gerekli tenbihlerin yapıldığı ifade edilmiştir.⁷⁹

Nitekim benzer türden takip, matbu eserlerin denetimi için Hariciye Nezareti Teşkilatı’nı düzenleyen ilk nizamnamede de görülebilir.⁸⁰ Nezarete bağlı kurulan matbuat müdürlüğü bünyesinde, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde çeşitli dillerde basılan gazetelerin, dil bilen uzmanlarca incelenmesi asılsız ve devlet aleyhine görülen yazıların tercüme edilerek gerekli cevapların verilmesi ve yazışmaların yapılması amacıyla bir birim oluşturulmuştur. Osmanlı’da Tanzimat öncesi basın yayın faaliyetleri devlet eliyle açılan matbaa dışında çoğunlukla azınlıklar tarafından yürütülmüş, her resmi otorite gibi Osmanlı’da da belli koşullar altında bu faaliyetlere

⁷⁶ BOA, H.H. No. 960/41185

⁷⁷ BOA, HSD.CB. No. 2/5

⁷⁸ Uydurma, düzme, yalan söz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2009, s. 283.

⁷⁹ BOA, H.H. No. 139/5764

⁸⁰ Kemal Girgin, *Hariciye Tarihimiz*, TTK. Yayınları, Ankara, 1994, s. 48-63.

izin verilmiştir. Bu dönemde sansür hakkında hukuki bir düzenleme olmasa da arşiv kayıtlarındaki bilgiler pratik usullere başvurulduğunu kanıtlar niteliktedir.

Dünyadaki pek çok gelişim ve dönüşümlere kaynaklık eden Fransız İhtilali başlangıçta Osmanlı'da bir iç sorun olarak algılanmış ve Osmanlı üzerine etkisi ideolojinin benimsenmesinden ziyade diplomatik nedenlerden kaynaklanmıştır.⁸¹ Mısır'ın işgali ve sonrasındaki gelişmeler devletler arası politikaları geliştirmiş ve başlangıçta Osmanlı Devleti'nde ihtilalin etkisi programlı bir ıslahattan ziyade şartlar gereği bir etkilenme şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak bununla birlikte ihtilalin ideolojik yönünün gayrimüslim unsurlar üzerinde etkili olduğu açıktır.⁸² Eşitlik, özgürlük, adalet, milliyetçilik gibi kavramların önem kazanmış olması neticesinde 1820 Yunan bağımsızlık hareketi bunun en belirgin örneğidir.

Fransız İhtilali basın etkinliklerinde de belirleyici model olmuştur. 1795'te çıkan *Bulletin de Nouvelles* gazetesi ihtilali Fransız halkına tanıtarak gerekli haberleri iletmesinin yanında, Osmanlı'ya da rejimin ideolojik yönünün tanıtılmasında önemli rol üstlenmiştir. Osmanlı basın tarihinin doğuşu ve gelişimine bakıldığında gazete çıkarma ve sistemin hukuki düzenlemelere kavuşturulmasında Fransız modeli örnek alınmış, ve Fransız etkisi ilerleyen dönemlerde dil, edebiyat, sanat ve sosyal hayatta da hissedilmiştir.

1.3.2. Tanzimat Dönemi Kitap ve Dergi Sansürü ve İlk Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde basın-yayın hayatı geliştikçe beraberinde basınla ilgili düzenlemeler de gelişmiş ve matbaalar ve basılı malzemeler, yani kitaplar, dergiler, ve gazeteler hakkında da kanunlar çıkarılmıştır. Okuma kültürünün öncelikli olarak gazete ile yayıldığı Osmanlı toplumunda⁸³ kitap basımı çoğunlukla azınlık tebaanın açtığı matbaalarda basılırdı. Zaman içerisinde matbaa kurmak, kitap basmak gibi taleplerin artması üzerine, bazı kurallar konulmaya başlanmıştır. 1840 yılında kitap bastırmak isteyen özel kişilere, devlet matbaasına başvurarak masraflarını ödemeleri şartıyla istedikleri kitapları bastırabilme hakkı tanınmıştır. Ayrıca bastırdıkları

⁸¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.120.

⁸² Şerif Mardin, "Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi" *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, c. X, s. 1-3.

⁸³ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, s.38

kitapların hepsinin kendilerine teslim edilerek, diledikleri fiyata satabilme yetkisi de verilmiştir.⁸⁴

Ancak, özel kişilere tanınan bu serbestlik fazla uzun sürmemiş, 1841 yılında devlet matbaasında izinsiz kitap bastıramayacakları ve bunun için de Babıali'den izin alma şartı getirilmiştir.⁸⁵ Sansür ile ilgili ilk düzenleme, 10 Nisan 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'dir. Nizamnamenin 13. maddesinde “*Ahlak ve genel adabı ihlal edecek bütün hususlarda matbaa ve kitabevi ve tüm kitapçı dükkanlarına dikkat edilmesi, bunların sezilmesi (bulunması) ve dışarıdan gelen kitap çeşitleri ve risaleler ve evrakların eski baskılarına bakılıp, gerekenlerin yasaklanması ve el konulması*” istenmektedir.⁸⁶ Devletin bazı bölgelerinde izinsiz matbaa açılması ve kitap basılması üzerine yayınlanan 1849 tarihli irade; basın ve yayın için mahalli yönetimlerden izin alınması, özel matbaalarda basılacak kitap ve benzeri şeylerde bir nüshasını önceden Takvimhane-i Amire'ye⁸⁷ verip Takvimhane Nezareti'nden ruhsat alınması, basılacak kitap ve risale için belli bir miktar vergi ödenmesi, din ve devlete dokunacak konuların işlenemeyeceği gibi hususlara yer veriyordu.⁸⁸ İradede “.. dokunaklı kelimat ve töhmeti mucib olacak halat ve havadisat yazılmamak ve yazıldığı takdirde itâb” buyurulacağı yazılsa da devlet, kitap basımındaki usulsüzlüklerin önüne geçememiş denetimlerini daha da arttırmak durumunda kalmıştır.

⁸⁴ Ertuğ, s.192-193, Osmanlı Devleti'nde 1729-1839 tarihleri arasında basımevi sayısında önemli bir artış söz konusu değilken, 1839-1876 yılları arasında basımevi sayısında bir artış görülmektedir. 1729-1875 tarihleri arasında 134 basımevi faaliyet göstermiş, bunların 114 tanesi ise İstanbul'da kurulmuştur. bkz. Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. ⁸⁵ Ertuğ, s. 192-193.

⁸⁵ Ertuğ, s. 192-193.

⁸⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, c. I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 921-924.

⁸⁷ 1831'de Takvîm-i Vekâyi'nin basılması için kurulan matbaa, basıma artan talebin karşılanamayışı sebebiyle Mayıs 1832'de açılan Tabhane-i Amire ile birleşmiş ve ilk büyük devlet basımevi açılmıştır. Takvîm-i Vekâyi'de yayınlanan bir yazıda matbaa ve kitapların önemine değinilmiş ve iki kurumun birleştirilmesinin nedenleri anlatılmıştır. Ayrıntı için; Necdet Öz, *Tabhane ile Takvimhane'nin Birleşmesi ve Basılan Eserler (1824-1840)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012).

⁸⁸ BOA, MKT.NZD, No.21/82

Yurt içi denetimlerin bir örneği, Zabtiye Nezareti'ne gönderilen⁸⁹ yazılarda görmek mümkündür. Söz konusu yazılarda, çarşı ve pazarlarda satılan, uygunsuz ve çirkin tabirler içeren destanlar, resimler toplattırılarak yakılmış, bunları basan ve dağıtanlar hakkında gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir. Yurt içinde azınlıklarca basılacak olan gazete ve diğer yayınlar için istenilen izin, siyasi olmamak şartıyla kabul edilmiş, verilen taahhüde uymayanların yayınlarının men edilmesi istenmiştir. Bu çerçevede, 3 Aralık 1849 tarihli belgede, yayınlanmasına izin verilen gazete için “yayınlanma amacı” dikkat çekicidir. Söz konusu İtalyanca gazetenin, geliri 1848 İhtilali sonrası Osmanlı Devleti'ne sığınan İtalyan mültecilere verilmek üzere yayınlanmasına izin verilmiştir. Gerekçeli karar ilgili belgede şöyle dile getirilmiştir; “... pek ziyâde fakr u fakaya dûçâr olduklarından ta‘ayyüşlerine medâr olmak için esmân-ı hâsılası bunlara taksim olunmak ve politikaya dâir hiçbir şey yazılmayıp sâde şi‘ir ve inşadan ibâret olarak risâle kılıklı haftada bir kere çıkarılmak üzere İtalyanca bir gazete tab‘ olunmasına ruhsat verilmesi. ..işbu gazete o biçarelerin oldukça şu hâl-i ızdırab'dan halâs olmalarına sebep olacağına nazaran merhameten ber-vech-i iltimas bir gazete tab‘ eylemelerine ruhsat verilmesinde bir be'is olmadığına...”⁹⁰

Teferruatlı düzenlemelerin henüz yapılamadığı basın ve yayın hayatının bu ilk dönemlerinde devlet, denetimlerini ayrılıkçı eğilimleri önleme adına yapmıştır. Bununla birlikte belgeden de anlaşılacağı üzere, devlet topraklarına sığınan mülteciler ve diğer azınlık unsurların sosyal ve insani ihtiyaçlarını göz ardı etmemiş, bu ihtiyaçlarını gidermek amacıyla giriştikleri faaliyetleri desteklemiştir. Ancak, ileriki zamanlarda bu tavır, basın denetimindeki kontrolsüzlük sebebiyle siyasi ayrılıklara sebep olmuş, milliyetçi eğilimleri hızlandırmıştır.

Basının yurt içi denimleri kadar, yurt dışından gelen yayınları da sıkı takibe uğramıştır. Gümrük Emaneti'ne gönderilen bir tezkirede, devletin yönetim ve siyaset tarzına aykırı ve halkın zihnini karıştırıcı yazılar içerdiği gerekçesiyle tenbihlerde

⁸⁹ Osmanlı Devleti'nde toplum güvenliğini sağlamakla görevli olan bu kuruluş, gerekli görüldüğü zaman matbaaların açılışı ve denetlenmesinden de sorumlu idi. Ayrıntı için bkz. Birinci, “Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, s. 308, Abdülkadir Özcan, “Zabtiye”, TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XXXIV, s. 128-130.

⁹⁰ BOA, A.}AMD. No.15/100.

bulunulmuş, zararlı görülen yayınların ülkeye girişinin önlenmesi için gümrüklerde gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁹¹ Yurt dışı basınıyla alakalı bir başka tenbih, 24 Haziran 1853 tarihli bir tezkirede yer almaktadır. Yunanistan'dan gelen gazetelerin, devlet aleyhinde “*tahrîk-i ezhan ve eracıf*” yazılarından dolayı yayınlarının ve dağıtımlarının men edilmesi konusunda Girid Valisi'ne gereken uyarılar yapılmış ve bundan böyle Yunanistan'dan gelecek her türlü basılı evrakın evvela tercüme ettirilip “*fesad-âmez lakırdı olmadığı halde*” teslimine müsaade edileceği bildirilmiştir.⁹²

Osmanlı yönetiminin basının önemini geç farketmediği iddiasının aksine, basının yeni oluşmaya başladığı XIX. yüzyılın ilk yarısında dahi, devlet lehine kamuoyu oluşturmak amacıyla ülke haricindeki gazetelere parasal yardımda bulunduğu ve gerekli teşviklerin desteklendiği görülmektedir. Konuyla ilgili bir arşiv belgesinde görüleceği gibi, Atina Sefiri Kostaki Bey'in isteği ile, Yunanistan'da bastırılan gazetelere saltanat lehine yazılar yazdırılması için hazineden dört bin kuruş akçe gönderilmesine karar verildiği ve gerekenlerin yapılması için Maliye Nazırlığı bilgilendirilmiştir.⁹³ Yine aynı şekilde, devlet içindeki yabancı basına da benzer destekler söz konusu olmuştur.

Basın ve yayında izin sistemi, basılı eserlerin idari makamlarca sansüre tabi tutulması ve yayınların içeriğine ilişkin kısıtlamalar öngörülmesi, bu dönemin uygulamaları arasında yer almaktadır. Osmanlı yönetimi, mevcut denetimlerin yetersiz kalışı ve izinsiz açılan matbaa sayısındaki artış neticesinde bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede, matbaaların işleyişine düzen vermek ve izinsiz açılan matbaaların önüne geçmek amacıyla ilk düzenli basım metni niteliğinde olan *Basmahane Nizamnamesi* hazırlanmıştır. 15 Şubat 1857 tarihli biri özel olmak üzere 10 maddeden oluşan nizamnameye göre; “matbaa açmak isteyenlerin talebi Meclis-i Maarif ve Zaptiye Nezareti tarafından incelenecek, kitap ve risale bastırmak isteyenlerin durumu değerlendirilip; ‘*mülken ve devletten zararlı olmadığı*’ belirlenenlere, Sadaret'in iznini içeren bir belge verileceği bildirilmiştir. Ayrıca,

⁹¹ BOA, HR.MKT. No. 143/57

⁹² BOA, HR. MKT, No. 60/79

⁹³ BOA, HR. MKT. No. 12/18

yabancı devlet tebaası matbaa açabilmek, kitap ve risale basabilmek için öncelikle Hariciye Nezareti'nden izin almak zorundadır. Aynı şekilde, yabancı devlet tebaasından gazete çıkarmak isteyenler, Hariciye Nezareti'nden izin ve ruhsat almadıkça matbaa kuramayacaktır. Mülk ve devlete zararı olan kitap ve risaleleri bastırانların, bastırdıkları şeylere Zaptiye Nezareti tarafından el konulacaktır. Nizamname hükümlerine aykırı hareket eden matbaalar (basmahaneler), merkezde Zaptiye Nezareti ve taşrada valiler tarafından kapatılacak ve kanunnamedeki cezai hükümlere göre cezalandırılacaklardır.”⁹⁴

Nizamnamede gazete konusunda, yabancı tebaa ile ilgili olarak kısmi bir düzenlemeye yer verilmişse de, Türkçe gazeteler hakkında bir düzenleme yer almamış, bu sırada yayınlanan Türkçe gazeteler, resmi Takvim-i Vekayi ile yarı resmi Ceride-i Havadis olduğundan bir düzenlemeye gerek duyulmamıştır. Daha çok kitap ve risale basımıyla ilgili olan bu nizamnameden amaç, matbaaların denetim altına alınması, ruhsatsız çalışmalarının engellenmesi ve basacakları her şeyden önce izin almalarının sağlanmasıdır. Nizamnamenin ceza ile ilgili hükümleri 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun basın ile ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre; “İlan yapıştirarak veya basılı kağıtlar yayınlayarak, devletin iç güvenliğini ihlal edici suçları (cinayet) işlemeye doğrudan doğruya tahrik edenler, 66. maddeye göre, suçları fiilen işleyenler gibi cezalandırılacaklardır. Ruhsatsız matbaa kuranlar ve ruhsatsız matbaalarda zararlı basım ve yayımda bulunanlar ile ilgili hükümler içeren 137. madde ise; ruhsatsız olarak matbaa açarak kitap ve evrak basanların matbaalarının kapatılacağını ve ayrıca para cezasına çarptırılacaklarını hükme bağlamaktadır.

138. maddeye göre, ruhsattı matbaalarda; saltanata, hükümete ve tebaadan olan herhangi bir millet aleyhinde gazete veya kitap ve zararlı evrak basıp yayanların, öncelikle bastırdıkları şeyler zaptedilecek (el konulacak) ve suç derecesine göre de matbaa geçici olarak veya tamamen kapatılacak, ayrıca para cezası da uygulanacaktır. 139. maddede, umumi adaba aykırı olarak edepsizce resim basan, bastırان ve neşreden kimseler hapis ve para cezasına çarptırılacaktır. 213. madde, basılı kağıt asma ve yayma yoluyla asılsız isnatlarda bulunmayı

⁹⁴ Düstur, I. Tertip c. II. s. 227-228.

cezalandırmaktadır. 214. maddeye göre, müellifin imtiyazı aleyhine olarak kitap basan ve bastıran bir tür sahtekarlık yapmış olacağından, bastırmış olduğu kitap ve benzeri şeylere el konularak imtiyaz sahibine verilecek ve bu kişilere para cezası tatbik edilecektir.”⁹⁵

Kanunun uygulanma sürecinde, ülke içinde yayınlanan veya ülkeye sokulmak istenen yayınlar da titizlikle izlenmiş, zararlı olarak kabul edilenler hakkında tedbirler alınmış, ve gerekli cezai işlemler uygulanmıştır.⁹⁶ 24 Eylül 1864 tarihli Zaptiye Nezareti’ne gönderilen belgede, Rumeli’de iskan eden Hristiyan Bulgar halkın “*ezhanlarını tahrik eden makâlat*” içeren risaleler, Zaptiye müşiri tarafından tespit edilmiş ve “muzır” olan kısımların düzeltilmesi için risaleler toplatılmış, bir daha tekrarlanmaması için de denetimden sorumlu memurlara gerekli tenbihlerde bulunulduğu bildirilmiştir. Bir başka örnek, Maarif Nezareti’ne gönderilen 1 Mart 1860 tarihli tezkiredir. Söz konusu tezkirede, Rum milleti mekteplerinde okutulmak üzere, yabancı memleketlerden gelen ulum ve fûnuna dair kitap ve risalelerde zararlı ifadeler bulunduğundan, bu ifadelerin düzeltilmesi ve bu kitapların basımına izin verilmemesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde kitap basımındaki sansür uygulamaları, içerik ne olursa olsun neticeleri itibari ile siyasi nitelikte değerlendirilebilir. Uygulamanın sebeplerine bakıldığında basılan eserler, basın-yayın nedeni dini, ahlaki ve ticari olsa dahi toplum huzurunu ve siyasi otoriteyi zedeleyici unsur olarak algılanmıştır. Bu çerçevede ilk yasaklı kitap, Enderunlu Fazıl’ın kaleme aldığı *Defter-i Aşk*’tır. 1838’de basılan mesnevi türündeki kitap, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından müstehcenlik içeren minyatürleri ve yazıları sebebiyle toplatılmıştır.⁹⁷ Benzer bir örnek, Yahudi asıllı Fazlullah (Naimi) Hurufî tarafından kaleme alınan *Cavidan*⁹⁸ adlı kitaptır. 9 Mart 1873’te yasaklanan söz konusu kitap, müslümanların itikadını bozduğu ve fitneye sebep olduğu gerekçesiyle toplatılmıştır.

⁹⁵ Düstur, I. Tertip, c. I. s. 567, 568, 583.

⁹⁶ BOA, A.} MKT. NZD, No. 307/6, BOA, MKT. MHM. No.315/78-2.

⁹⁷ Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, s. 321.

⁹⁸ BOA, MF. MKT, No.9/78.

XIV. yüzyılda İran’da ortaya çıkan, harf ve sayı esasını bir sistem olarak ortaya koyan Hurufilik, Osmanlı toplumunda özellikle Bektaşî tekkelerinde yayılma imkanı bulmuştur. Ancak zararlı faaliyetlerinden dolayı dönem dönem takibe uğramış, taraftarları yakalanmış ve kitapları da yok edilmiştir. Yine benzer gerekçelerle yasaklanan bir başka kitap divan şiirinin son temsilcilerinden Sururi’nin, daha çok yaşadığı devrin şairlerini hicvettiği, kaba küfürler ve müstehcen ifadeler içeren *Hezeliyat* adlı eseridir.⁹⁹

Ahlaki sebepten basımı yasaklanan kitaplardan başka, dini sebeplerden dolayı yasaklamalar da görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin yalnızca İslam dini değil, diğer dinler aleyhindeki kitaplara karşı aldığı tavır da dikkate değerdir. Göze çarpan iki kitaptan biri Hristiyanları Yahudiler aleyhinde övdüğünden¹⁰⁰ “... *mezkur kitâbın, hıristiyanların efkârını Yahudiler aleyhine tebhîc maksadıyla te’lif ve tab‘ ettirilmiş olduğu mütâla‘asından anlaşılmakla men‘-i neşri ve nüsh-ı matbû‘a-i mevcudesinin toplattırılıp imha edilmesi...*” emredilmiştir. Mezhepler arası ayrılıklara sebebiyet veren bir diğer yasaklı kitaba 1 Mart 1875 tarihli bir belgede rastlanmaktadır. Söz konusu kitabın, Protestan ve Maruniler arasında ayrılıklara sebebiyet verecek olmasından dolayı dağıtımını durdurulmuş ve yurda girişi yasaklanmıştır.¹⁰¹

Tanzimat döneminin denetimi dikkatle takip edilen kitaplardan biri olan *Hüsniye*¹⁰² adlı kitap ta benzer gerekçelerle takibe uğramış ve yasaklanmıştır. Aleviliğin temel kitaplarından biri sayılan söz konusu kitabın yasaklanma gerekçesi ilk üç halife aleyhinde içerik ve ehli sünnete zıt ifadeler idi.¹⁰³ Kitabın ruhsatsız bir şekilde, Acem matbaacılar tarafından basılmış olduğu görülmektedir. Arşiv kayıtlarındaki bu belgeden anlaşılabileceği üzere, gerek müslümanlar gerekse gayrimüslim unsurlar arasındaki mezhep çatışmalarının ortaya çıkmasında ve desteklenmesinde basın-yayın faaliyetleri önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁹ BOA, MF. MKT. No.20/180.

¹⁰⁰ BOA, MF. MKT. No.21/24.

¹⁰¹ BOA, MF.MKT. 25/196.

¹⁰² BOA, MF.MKT. 47/22.

¹⁰³ Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, s. 317.

Tanzimat dönemi Osmanlı batılılaşma hareketiyle birlikte Osmanlı düşünce dünyasına giren roman ve benzeri yazım türleri, aynı zamanda çeşitli düşünce akımlarını da beraberinde getirdi. Kitap dışında, süreli yayınlarla da yayılma imkanı bulan düşünce akımları zaman zaman tehlikeli bulunmuş ve sansüre uğramıştır. İlk yasaklanan süreli yayın, Osmanlı aydınlarından Ahmet Mithat Efendi'nin, batı kökenli materyalizm¹⁰⁴ felsefesinden etkilenecek çıkardığı *Dağarcık* isimli dergisidir. Matematik, astronomi, biyoloji, tarih, felsefe, edebiyat, dil konularında eğitici-öğretici yazıların yer aldığı *Dağarcık*, 1872 yılında yayın hayatına başlamıştır. Sultan Abdülaziz devrine ait olan dergide felsefe yazıları hariç, çoğunlukla çevirilere yer verildiği görülür.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Devir* ve *Bedir* gazetelerinin kapatılmasının ardından çıkardığı *Dağarcık* dergisinin kapatılma nedeni din aleyhtarlığı yaptığı gerekçesiyle, "*Veladet*"¹⁰⁵ ve bunun devamı niteliğindeki "*Duwardan Bir Sada*"¹⁰⁶ başlıklı yazılardır. Ahmet Mithat'ın *Dağarcık*'ta ileri sürdüğü kanaatler, dinsizlikle suçlanmasına neden olmuştur. Ancak, Orhan Okay'a göre Ahmet Mithat'ın görüşleri, şuurlu bir materyalist görüşün mahsulü değil, pek çok yazısında olduğu gibi Batı kaynaklarından istifade ettiği ve kendisine cazip gelen bazı yeni bilgilerin söylenmesinden ibaretti.¹⁰⁷

Ayrıca "*Dünya'da İnsanın Zuhuru*", "*İnsan*", "*Adem-ü Nesnas*", "*İttihad-ı İnsan*" başlıklı makaleleri de materyalist görüşler içeren yazılarıdır. Ahmet Mithat'ın o dönemdeki bazı okumalarının da etkisiyle kaleme aldığı bu yazılar, Basiret gazetesi tarafından İslam aleyhtarlığı ile suçlanır. Matbuat hayatı tartışmalarla geçecek olan Ahmet Mithat, bu tür saldırılara karşı kayıtsız kalmayarak Menfa adlı eserinde¹⁰⁸, Basiret'in bu saldırısını gazeteden

¹⁰⁴ Maddi alemin ötesinde herhangi bir varlık alanı tanımayan dünya görüşü. Aydın Topaloğlu, "Materyalizm" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.XXVIII, s. 138.

¹⁰⁵ Ahmet Mithat, "*Veladet*", *Dağarcık*, 1872/1288 (gazetede gün ve ay bilgisi yoktur), No. 2, s. 52.

¹⁰⁶ Ahmet Mithat, "*Duwardan Bir Sada*", *Dağarcık*, 1872/1288, (gazetede gün ve ay bilgisi yoktur), No. 4, s. 104-105.

¹⁰⁷ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008 s. 324

¹⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, Rodos'dan sürgün dönüşü kaleme aldığı bu eserde, sürgünde yaşadıklarından bahsederken tutuklanma nedenlerinin kendilerine "gazetecilik ve zararlı neşriyatta bulunma" olarak söylendiğini

ayrılmasına ve onlara rakip olabilecek gazete ve dergiler çıkarmasına da bağlamaktadır. Ahmet Mithat, Basiret'in bu suçlamalarına “*Redd-i İtiraz ve İzah-ı Hakikat*”¹⁰⁹ yazısıyla karşılık verse de sonuç değişmez. 1872’de 8, 1873’te 2 olmak üzere toplam 10 sayı yayınlanan Dağarcık’ın, gerekli ruhsat alınmaması gerekçesi ile yayını sonlandırılmış ve toplatılmasına karar verilerek Ahmet Mithat da Rodos’a sürgüne gönderilmiştir.¹¹⁰

Tanzimat dönemi dergi sansürüne bir başka örnek, Ebuzziya Tevfik’in *Cüzdan* adlı dergisidir. Yeni Osmanlıların en aktif temsilcilerinden olan Ebuzziya Tevfik, Hadika adlı gazetesinin 28 Ocak-28Mart 1872 tarihleri arasında tatil edilmesinin ardından, elinde farklı yayınların ruhsatını bulundurmamak istemiş ve 5 Şubat 1873’te *Cüzdan* adlı dergisini yayınlamaya başlamıştır.¹¹¹ Ebuzziya Tevfik gazetesinin çıkış amacında Hadika’nın tatil edilişi vatan hizmetkarlığını mahrum ettiğinden dolayı yeni bir vasıtaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.¹¹² Siyaset, edebiyat, felsefe, tarih, tiyatro konularını içeren otuz sayfadan ibaret *Cüzdan* dergisinin en temel meselesi çalışmak, üretken olmak, tutumlu ve ihtiyatlı davranmak idi. Nitekim bu konularla alakalı Namık Kemal’in, *Çalışmayan İnsan Değildir, Çalışmak ve Taziyetname* adlarında 3 makalesi yayınlanmıştır. Çeviri edebi ürünlerinde yer aldığı dergide Reşat Bey’in “*Tarik-i Refah*” adlı makalesi oldukça ses getirmiş ve derginin ilk sayısında toplatılmasına neden olmuştur. Benjamin Franklin’in çalışmaya dair yaptığı konuşmasının tercüme edildiği yazı özetle şöyle idi,¹¹³

“Eğer zengin olmak isterseniz paranın nasıl kazanılacağını bilmeniz gerektiği gibi nasıl idare edileceğini de bilmeniz gerekir. Savurganlıktan kaçınmak şart, masrafları gelirden çok tutmamalı. Bir büyük geminin batmasına su girecek küçük bir delik yeterli... Borç

anlatır. Ayrıntı için bkz. Ahmet Mithat, *Menfa/Sürgün Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan; Handan İnci), Arma Yayınları, İstanbul, 2002.

¹⁰⁹ Ahmet Mithat, “Redd-i İtiraz ve İzah-ı Hakikat”, *Dağarcık*, No. 8, 1872/1288 (gazetede gün ve ay bilgisi yoktur), s. 234-244.

¹¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1988, s. 449.

¹¹¹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006, s. 428.

¹¹² Ebuzziya Tevfik, “Mukaddime”, *Cüzdan*, 5 Şubat 1873/24 Kanun-ı Sani 1288, No.1.

¹¹³ Reşat Bey, “Tercüme: Tarik-i Refah, Amerika meşair-i hükemasından Franklin’in bir mezadda irad olunacak yollu tertip eylediği nutuktur”, *Cüzdan*, 5 Şubat 1873/24 Kanun-ı Sani 1288, No.1, s. 22.

almak isteyen başına bela almış olur. Sırf gösteriş için borca girmek ne büyük deliliktir. Fakirin zengine kalkışması kurbağanın öküz kadar şişip kabarmak istemesi gibi deliliktir. Büyük gemiler enginlere açılmayı göze alabilir lakin küçüklerin kıydan uzaklaşmaması gerekir. Gurur deliliğinin cezası pek çabuk görülür..

... Borçlandığınız vakit ne yaptığınızı düşünür müsünüz hiç? Başkasına hürriyetinize taarruz edebilme hakkı verirsiniz. Belirlenen mihletle borcunuzu ödeyemezseniz alacaklarınızı görünce kızarsınız, sözü çekinerek söylersiniz. Gitgide doğru söylemeyi unutup en alçak yalanlarla namusunuzu berbat eylersiniz. Boş torbanın dik durması müşküldür. Parayı vermeye muktedir olamazsanız ya ilelebet hapse koydurmak yada bir esir gibi hürriyetinizden sizi mahrum etmek alacaklınızın elindedir..”

Reşat Bey, 7 sayfalık bu uzun çeviri yazısına “borçtan sakınırsanız hürriyetinizi muhafaza edersiniz” sözleriyle son vermiştir. Vatandaşlardan çok yönetimi hedef aldığını açıkça dile getirdiği yazısından ötürü dağıtımının yapıldığı gün hükümetin emriyle dergi hakkında toplatılma kararı çıkartılmıştır. Dergi yeniden yayınlanma imkanı bulamamıştır.¹¹⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı basınının niteliğinde değişmeler görülmektedir. Devletten bağımsız, özel sermaye ile çıkmaya başlayan gazeteler, siyasal konularla da ilgilenmeye başlamıştı. Gazetenin resmi niteliği değişmiş ve gazete, haber verme aracı olmanın yanında bir eğitim aracı olarak ta işlev görmeye başlamıştı. İstanbul ve ülkenin farklı bölgelerinde gazete ve benzeri evrak basmak isteyenlere ruhsat izni verilmekle beraber, ayrıntılı düzenlemelerin olmaması basın denetiminde sorunlara yol açtı. Bu sebeple, Hariciye Nezareti bünyesinde oluşturulan komisyon tarafından kaleme alınan, 1852 tarihli Fransız kanunundan tercüme edilen ve Meclis-i Vâla Dairesi tarafından son şekli verilen nizamname, 31 Aralık 1864 tarihinde "*Dersaadet ve Memalik-i Şahanede Tab' ve Neşr Olunan Her Nev'i Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politika Tab' ve Neşri Hakkında*

¹¹⁴ Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 315.

Nizamname"¹¹⁵ ya da kısaca Matbuat Nizamnamesi adıyla ilan edilmiştir. 35 maddeden oluşan nizamnamenin ilk 10 maddesinde genel hususlar yer alır. Söz konusu genel hususlarda; gazete açmak için hükümet izninin gerekli olduğu, gazete sahibinin 30 yaşını doldurması ve herhangi bir ceza almamış olması gerektiği, devlet aleyhindeki muzır evrak ve gazetelerin yurda girişinin yasak olduğu bildiriliyordu.

Cezai hususların yer aldığı 11-35. maddelerde ise; ruhsatsız gazete çıkartanlar için para cezası yada gazetenin tatil edileceği, genel adaba ve milli ahlaka aykırı yazılar yazanlara 100 altın nakdi ceza ve 1 hafta ile 3 ay arası hapis cezası, saltanat ve padişah aleyhinde yazılar yazanlara 6 aydan 3 seneye kadar hapis cezası, ahaliyi yeren yazılar yazan ve haksız suç isnadında bulunanlara 50 kuruştan 15 altına kadar nakdi ceza ile 5 günden 5 aya kadar hapis cezası verileceği bildiriliyordu.

Tanzimat basınının en fazla ceza aldığı husus, saltanat ve devlet görevlileri ile devletin müttefik dostları aleyhinde yayınlar idi. İlgili maddelerde, devlet görevlileri aleyhinde yazılar yazanlara 5 ile 50 altın arası nakdi ceza ve 1 aydan 1 seneye kadar hapis cezası verileceği ve yine devletin dost ve müttefik olduğu hükümdar ya da devlet hakkında aleyhte yazılar yazanlara 15 altından 100 altına kadar nakdi ceza ve 3 aydan 3 seneye kadar hapis cezası verileceği bildiriliyordu. 29. madde yer alan “nizamname gereğince hakkında 3 kere aleyhte hüküm verilen gazeteler hükümetçe süreli yada süresiz olarak kapatılabileceklerdir” hükmü; gazetelerin doğrudan kapatılmadığını ileriki bölümlerde görüleceği üzere önce tenbihnamelerin yayınlanıp, buna uyulmadığı takdirde nizamname hükümlerinin uygulandığını göstermektedir.

Nizamname'ye göre; hangi dilde olursa olsun süreli ve süreli olmayan gazete ve benzeri yayınlar ruhsat alınmaksızın basılıp yayınlanamamalıdır. Ruhsat talebi de, Osmanlı Devleti tebaası ise Maarif Nezareti'ne yabancı tebaa ise Hariciye Nezareti'ne yapılacaktır. 30 yaşını tamamlamış Ceza Kanunundaki cinayet ve suçlardan hüküm giymemiş ve şahsi haklara tamamen sahip olan kişilere, matbuat kalemince ruhsat

¹¹⁵ Düstur, I. Tertip, c. II, s. 220-226.

verilecektir. Merkezde Matbuat Müdürlüğü, taşrada ise mahalli yönetimlerce gazetelere gönderilecek resmi yazılar ücretsiz basılacaktır.¹¹⁶

Gazetenin sahibi ya da sorumlu müdürü gazetede imzasız her yazıdan sorumlu olduğu gibi, imzalı yazılardan da sorumludur. Osmanlı Devleti aleyhine saldırı ve düşmanlık fikirlerini içeren yabancı memleketlerde basılmış gazete ve yayınların da ülkeye girişi yasaklanmıştır. Yine nizamname hükümlerine göre; hükümetin gönderdiği resmi yazıları yayınlamamak, cevap hakkına yer vermemek, devletin iç güvenliğini ve asayişini ihlal niteliğindeki suçları işlemeye gazete aracılığıyla tahrik etmek, genel adap ve milli ahlaka aykırı; dinleri ve mezhepleri hükümdar ve hanedan ailesini, nazırları, dost ve müttefik bulunan hükümdarları, meclis, mahkeme ve devletçe teşkil olunacak heyetleri, devlet memurlarını ve hizmetlileri ve yabancı diplomatları ve halkı küçük düşürücü yayınlar yapmak yasaklanmış ve yapanlar için çeşitli cezalar öngörülmüştür.

Sadrazam Fuat Paşa döneminde çıkartılan nizamnamenin olumlu karşılanabilecek olan bir yanı 3. maddede yabancılarında yerli basın gibi muamele göreceği hükmü idi. 1860'tan sonra Türkçe basınının, devlet ve hükümete karşı tutum alması, diğer dillerde yayınlanan gazetelerin de Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü bozmaya yönelik yıkıcı yazılar neşretmeleri üzerine, saltanatı, hükümeti, Osmanlı toplumunu meydana getiren milletleri ve dinlerini saldırılardan koruyabilmek için bazı tedbirler alındı. 1860'ta özellikle yabancı basından şöyle bir taahhütname alınmaya başlandı;¹¹⁷ *“Osmanlı Hükümeti’ni, diğer devletlerle münasebetlerini, memurların çalışmalarını tenkit etmemek; başyazıları önceden Basın Bürosu’na bildirip tasdik ettirmek, Basın Bürosu’nun tasdik etmediği haberleri yayınlamamak, Avrupa gazetelerinde çıkan yazıları düzeltmek gayesiyle Basın Bürosunca verilecek yazıları aynen yayınlamak...”* Ayrıca nizamnameye 1875'de eklenen bir madde ile de gazetelerin "ilave" adıyla yapacakları yayınlara yönelik sınırlama getirilerek, bu ilavelerde yalnızca resmi bildirimler ve önemli konulara ilişkin resmi telgrafnamelerin yayınlanabileceği, zihinleri bulandıran makale ve doğru olmayan

¹¹⁶ Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı I, 2006, s. 151.

¹¹⁷ Tülin Sümer, "Türkiye'de ilk Defa Yabancı Kaynaklı Zararlı Yayınlar Hakkında Tedbirler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı, XXII, İstanbul, 1969, s. 68-71

şeylerin yazılamayacağı; yasağa uyulmaması halinde bir aydan üç aya kadar kapatma cezası verileceği bildirildi.¹¹⁸

Ancak bu doğrultuda yapılan uygulamalar birçok şikayete sebep oldu. Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ve kanunlara dayanan uygulama ilkelerinin çiğnendiğini ileri süren yabancı basın mensupları, kapitülasyonlardan faydalanmak istediler. Yabancı gazeteleri ve gazetecileri cezalandırma veya yasaklama teşebbüsleri karşısında, yabancı devlet elçilerinin basın hürriyetinin sınırlarını belirleyici bir kanun bulunmaması ve kendi konsolosluk mahkemelerinde muhakeme edilmek istemeleri, yerli basınında tepkisini çekmiş ve yönetim ile arasındaki muhalefeti şiddetlendirmişti. Ancak Bab-ı Âli'nin kararlılığı ve elçiliklerin çoğu zaman Bab-ı Âli'yi desteklemeleri yabancı basının bu girişimini başarısız kılmıştır.

Gazete sayısının artması ve hükümet aleyhtarlığının etkin hale gelmesiyle 1864 Nizamnamesinin henüz 3. yılında olunmasına rağmen hükümet tarafından “olağanüstü durum” sebep gösterilerek yeni bir düzenlemeye başvuruldu. Sadrazam Âli Paşa, göreve gelişinin üzerinden henüz bir ay geçmişken hükümete basın ile ilgili idari tedbir alma yetkisini veren kararnameyi yürürlüğe koydu. 12 Mart 1867'de gazetelere gönderilen Âli Kararname'nin gerekçesinde;¹¹⁹ İstanbul'da çeşitli dillerde yayınlanan gazetelerin kullanmış oldukları dilin ve takındıkları tavrın memleketin genel menfaatlerine aykırı bir noktaya vardığı, düşman entrikalarına alet olunarak devletin esaslarına dil uzatan yalan haberlerin ve zararlı fikirlerin yayıldığı belirtilmekteydi. Yalan ve yanlış haber yayarak, halkın zihinlerini karıştıran ve sonuçta halk arasında düşmanlık yaratanlara karşı kayıtsız kalmamanın hükümetin görevlerinden olduğu hatırlatılarak, asayiş ve düzenin korunmasını ihlal eden gazete ve risalelerin, devlet ve millete yönelik zararlarını önlemek amacıyla, Matbuat Nizamnamesi'nin hükümlerine ilave olarak, önleyici ve yola getirici bir takım tedbirlerin alınmasına karar verildiği ilan edilmekteydi. Bu kararın geçici surette olduğu ve uygulanmasını gerekli kılan sebeplerin ortadan kalkmasıyla da yürürlükten kalkacağı açıklanmaktaydı.

¹¹⁸ Düstur I. Tertip, c. III, s. 443.

¹¹⁹ *Tasvir-i Efkâr*, “Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi canibinden neşr olunmak üzere vürud eden varakanın suretidir.” İlan-ı Resmi, 14 Mart 1867/2 Mart 1283, No. 466, s. 1.

Geçici olduğu belirtilmiş olmasına rağmen kararname, Sultan Abdülaziz'in hal'i tarihine kadar 10 yıl yürürlükte kalmış, V. Murad'ın 3 aylık yönetimi boyunca uygulanmamış, Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla yeniden uygulamaya konularak, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar toplam 33 sene uygulanma imkanı bulmuştur. Âli Kararname ile, hürriyet, milliyet, meşrutiyet kavramlarını halka tanıtan, Namık Kemal'in Tasvir-i Efkar'ı, Girit, Belgrad Kalesi sorununu ve ekonomik politikayı kıyasıya eleştiren Ali Suavi'nin Muhbir'i ve ayrıca Ayine-i Vatan, Vatan, Utarit gibi gazeteler de kapatılır.

1.3.3. Osmanlı Devleti'nde Basını Denetleme Kurumları

Osmanlı Devleti'nde matbaacılık ve kitap basımı geliştikçe bununla ilgili hukuki düzenlemelerle beraber kurumların da geliştiğı görölmektedir. Nitekim başlangıçta padişahların iznine bağlı iken daha sonra büyük ölçüde sayılabilecek olan resmi dairelerin yavaş yavaş kurulduğu ve geniş bir yetkiye sahip oldukları görölmektedir. Bu çerçevede basın-yayın faaliyetlerinin bir düzen içerisinde yürütölebilmesi adına mevcut müesseseler bünyesinde kurulan kurumlar, birkaç başlık altında toplanabilir.

1.3.3.1. Meclis-i Maarif

Osmanlı Devleti'nde eğitim kuruluşlarını yönetmek üzere meydana getirilmiş bir kurum olan Meclis-i Maarif, 21 Temmuz 1846'da kurulmuştur. Bu meclisin görevi, maarif ile ilgili meselelerde gerekli reformları yapmaktır. Meclisin matbaaların açılması ve basılacak kitaplara ruhsat verilmesi işleriyle de meşgul olduğu görölmektedir. Nitekim 15 şubat 1857 tarihli ilk Matbaalar (Basmahane) Nizamnamesi'ne göre, matbaa açmak için Dersaadet'te Meclis-i Maarif'e, taşrada Vilayet Meclis-i Maarif'ine dilekçe ile başvurulacaktı. Zaptiye Nezaretı tarafından gerekli tahkikatın yapılmasının ardından nezaretin onayı ile izin verilecekti. Kitaplara ruhsat alma işi de yine aynı şekilde gerçekteşiyor, ancak bu defa Zaptiye Nezaretı'nın tahkikatı gerçekteşmiyordu. Matbaaların idare ve teftişi için çalışan

Matbuat Nezareti¹²⁰ 1865'te Maarif Nezareti bağlandı ve nazırlığa Maarif Daire memurlarında Tahir Efendi tayin edildi.¹²¹

Böylece, matbuat ile ilgili işleyişi takip etme görevi Matbuat Nezareti'ne devredilmiş ve Maarif Nezareti'nin bu alandaki iş yükü de hafiflemiş oluyordu. 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin¹²² nezaretin merkez teşkilatı açısından da büyük önemi vardır. Nizamnameyle, nazırın başkanlığında Daire-i ilmiyye ile daire-i idareden oluşan Meclis-i Kebir-i Maarif kuruldu. Daire-i ilmiyye kitap telif ve tercüme işlerinin yanında ruus imtihanlarıyla, müslüman ve gayri müslim üyelerden oluşan daire-i idare ise okul, müze, kütüphane, matbaaların yönetimi, personel, muhakeme ve nizamlarla ilgili tasarılarla uğraşmaktaydı.¹²³

Meclisin işleyişi ve matbuata dair çalışmalarla ilgili bilgi vermesi açısından 8 Şubat 1875 tarihli bir ruhsatname önem taşımaktadır. Söz konusu ruhsatname şu şekildedir; Nezaret-i Celile-i Maarif-i Umumiye, Numara, 198 Kitap için ruhsat tezkeresidir. Bir defaya mahsus olmak üzere ruhsatnamedir. Telif eylediği Elifba-yı Osmani ve Muhtasar Tarih-i Osmani ve Muhtasar Sarf-ı Osmani ve Muhtasar Hesap ve Muhtasar Coğrafya risaleleriyle Rehnüma-yı Muallimin adlı risaleden beşer bin nüshasının tab ve neşrine ruhsat verileceği Selim Sabit Efendi tarafından istida olunmuş ve mezkur risalelerin mündericatinde bir mahsur olmadığı anlaşılmış, kar ve zararı tarafına ait olmak ve matbuundan üç nüshasını Maarif'e vermek ve istediği matbaada bastırmak şartıyla ve Meclis-i Maarif'in kararıyla mezkur risalelerin tab ve neşri için işbu ruhsat tezkeresi ita kılındı. 27 Kanun-ı sani 1290 (8 Şubat 1875).¹²⁴ Maarif Nezareti, çeşitli dönemlerde dönüşümler geçirmiş, son olarak II. Meşrutiyet dönemi yapılan kapsamlı düzenlemeler neticesinde daimi bir encümene dönüşmüştür. Mekatib-i hususiyye, tahrirat, muhasebat, sicill-i ahval, istatistik,

¹²⁰ Matbuat Nezareti, Takvîm-i Vekâyi ve Matbuat İdaresi'nin birleştirilmesinden sonra kurulmuş, nazırlığına Takvîm-i Vekâyi baş musahhihi Lütüf Efendi tayin edilmiştir. BOA, A.MKT.MHM, 306/99, Nezaret, Encümen-i Teftiş ve Muayene kuruluncaya (8 Ocak 1882) kadar çalışmalarına devam etmiştir.

¹²¹ Birinci, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", s. 302.

¹²² Nizamname metni için; Düstur, I. Tertip, c. II, s. 184-219.

¹²³ Ali Akyıldız, "Maarif-i Umumiye Nezareti", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXVII, s. 273.

¹²⁴ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, (derleyen; Taceddin Kayaoğlu), YTY. Ankara, 2001, s. 142.

levazım ve evrak gibi bir çok alt daireden¹²⁵ oluşan nezaret, 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasından sonra kaldırılmıştır.

1.3.3.2. Telif ve Tercüme Dairesi

Osmanlı’da telif ve tercüme faaliyetlerinin çok eskiye uzanan bir tarihi vardır. Ancak XIX. yüzyılda bu çalışmaların daha da hızlandığı ve kurumlaştığı görülmektedir.¹²⁶ İlk defa 22 Temmuz 1865’te Maarif-i Umumiye Nezareti, Maarif Dairesi bünyesinde kurulan Tercüme Cemiyeti, Encümen-i Daniş’in¹²⁷ 1862 yılından sonra işlevini yitirmesinden dolayı, benzer konularda hissedilen ihtiyaçları gidermek amacıyla kurulmuştur. Bir reis olmak üzere, üyeleri, katip ve musahhihleri ile beraber toplam 18 kişi olan cemiyetin reis ve mütercimlerinin, Avrupa dillerinden en az birisini biliyor olması ve bu dillerden tercüme yapabilecek yeterliliğe sahip olması gerekiyordu. Cemiyet’in çalışma şekli ve yapacağı hizmetlerle ilgili geniş bir nizamname yayınlanmış olsa da, pratikte cemiyetin yapmış olduğu faaliyetler hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.¹²⁸ Cemiyet kurulduktan kısa bir müddet sonra 1868’de başarısız olunca fesh edilmiştir.

Tercüme Cemiyeti, iki sene sonra yeniden Meclis-i Kebir-i Maarif’in Maarif Dairesi tarafından kurulmuş ve 14 Mayıs 1870’de yayınlanan Telif ve Tercüme Nizamnamesi ile sıbyan mektepleri için ders kitabı yazdırma ve tercüme ettirme vazifesi verilmiştir. Bununla beraber nizamname, yazılacak kitapların müfredatını içermesi bakımından da önem taşımaktadır. Daire, Encümen-i Teftiş ve Muayene’nin kuruluşuna kadar varlığını devam ettirmiştir.

¹²⁵ Akyıldız, “Maarif-i Umumiye Nezareti”, s. 274.

¹²⁶ Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 395.

¹²⁷ Atıullah Şerif Efendi’nin birinci başkan, Hayrullah Efendi’nin ikinci başkan olduğu encümen, 26 Mayıs 1851 tarihli padişah iradesi ile kuruldu. Encümen-i Daniş’in görevi, Darülfünun’da okutulacak ders kitapları ile halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserleri hazırlamaktır. Darülfünun’un Kırım Savaşı sebebiyle açılışının uzaması gibi ekonomik sebepler ve encümene ehil olmayanların da üye yapılması gibi nedenlerden dolayı istenilen başarı sağlanamamıştır. 1862’den sonraki devlet salnamelerinde üyelerin adlarına rastlanmadığından Encümen-i Daniş’in ömrünün on yıl kadar sürdüğü ve bu tarihten sonra faaliyetlerinin sona ermiş olduğu tahmin edilmektedir. Abdullah Uçman, “Encümen-i Daniş”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XI, s. 176-178.

¹²⁸ Kayaoğlu, *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*, s.125-130.

1.3.3.3 Diğer Kurumlar (Encümen-i Teftiş ve Muayene, Dahiliye Nezareti, Zaptiye Nezareti)

Tanzimat dönemi boyunca basın-yayın denetim ve düzenleme işlevi bu kurumlar aracılığı ile yerine getirilirken Tanzimat sonrası denetim daha sistemli hale gelmiştir. Bu çerçevede 1882’de Telif ve Tercüme Dairesi’nin yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene adıyla bir nevi sansür vazifesi gören bir birim oluşturuldu.¹²⁹ Encümen-i Teftiş’in görevi kitapların veya risalelerin basım öncesi denetimi, gümrüklerde ve postahanelerde bulunan muayene memurlarının içeriğini tespit edemediği kitap ve risaleleri incelemektir.¹³⁰ Encümen-i Teftiş’in kütüphaneleri de teftiş etme yetkisi bulunmaktadır.¹³¹ Encümen-i Teftiş ve Muayene, basın-yayın hayatının çok geliştiği ve yurt dışından kitap alımının arttığı bir dönemde kurulmuş ve II. Meşrutiyet’in ilanına kadar faaliyette bulunan en önemli ve en çok tartışılan bir kurum olmuştur.

Basın denetiminden sorumlu bir başka kurum Dahiliye Nezareti’dir. 11 Mart 1836’da Sadaret Kethüdalığı’nın Dahiliye Nezareti’ne dönüştürülmesinin ardından bütün dahili meselelerin idare ve karar merkezi olan nezarete; Türkçe, Ermenice, Rumca matbuatın usulüne uygun şekilde çıkarılması, bu husustaki esaslara uyulması konularında da yetki verilmişti. II. Abdülhamid dönemi için son derece önemli olan matbuat idaresi ve kontrolü 1877 sonrası Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne bağlanmış ve böylece idaresinin daha merkezi bir nitelik kazandığı anlaşılmaktadır.¹³²

Zaptiye Nezareti¹³³, gerek matbaaların açılışında ve gerekse teftişlerinde görevli idi ve bünyesinde Sansür Komisyonu, müfettişler ve özellikle teftişine çok önem verilen tiyatro müfettişleri bulunuyordu.¹³⁴ Yurt dışından gelen her türlü basılı evrakı teftiş etme ve zararlı olanların yurda girişini yasaklama ve ruhsat alınmadan açılan matbaaların tespiti Zaptiye Nezareti’ne aitti. Ruhsata bağlı olarak açılan bir matbaa,

¹²⁹ Akyıldız, “Maarif-i Umumiye Nezareti”, s. 274.

¹³⁰ Fatmagül Demirel, “Osmanlı’da Kitap Basımının Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı, V, s. 96.

¹³¹ Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara 1943, s. 117.

¹³² Mehmet İpşirli, “Dahiliye Nezareti”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 414.

¹³³ Abdülkadir Özcan, “Zaptiye”, s. 128-130.

¹³⁴ Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, s. 308.

basılması yasak olan ve ruhsatsız basılan bir kitap yakalandığı zaman kapatılıyor, ancak sahibi bu matbaayı başkasına devredebiliyordu. Yalnızca ruhsatsız değil, matbaalar tarafından basılan ve kitapçılarda satılan kitapların zararlı olup olmadığı da titizlikle inceleniyordu. Burada, matbaanın değil, kanunlara aykırı davranan sahibinin cezalandırılmasına dikkat edilmekteydi. Matbaalar, Dahiliye, Maarif ve Zaptiye ve Hariciye Nezareti tarafından da, gerekli görüldüğü hallerde teftiş olunabiliyordu.

Osmanlı Devleti'nde basın kurumlarının işleyişi ve uygulamaları derinlemesine incelendiğinde mevcut kurumların oluşturulma sebebinin “yasakçı zihniyet”i göstermediği, devletin en başta kanuni gerekçelerle kurumları oluşturduğu ve buna göre vazifeler verdiği görülmektedir. Ancak bununla beraber çok tartışılan siyasi nedenli gerekçelerde, devletin yaklaşımı biraz farklıdır. Tabiatları gereği her devlet, otoritesini zayıflatan tüm unsurların karşısında olmuştur. Dini otoritelerde de benzer bir durum görülmektedir. Eleştirinin her zaman karşısında olan otoritelerin bu tutumu bazen bütünlüğü zedeleyici kargaşalardan ötürü makul karşılanırsa da çoğu zaman muhaliflerin eleştirilerine tahammülün olmadığı görülmektedir. Yahya Kemal'in ifade ettiği gibi her yerde ve her zaman “*devlet, uysal ve uslu bendeler ister*”¹³⁵ Neticede, tüm alanlara uygulanan sansürün uygulamada ne kadar işe yarayıp yaramadığı tartışmaya açıkken, denetimlerin en yoğun olduğu dönemde basın-yayın hayatının da gelişme gösterdiği görülmektedir.

¹³⁵ Yahya Kemal, *Siyasi Hikayeler*, İstanbul, 1968, s. 66, aktaran; Birinci, “Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, s. 323.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NDE SANSÜR UYGULANAN GAZETELER

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti için oldukça hareketli geçti. Kırım Savaşı'nın etkileri yalnızca siyasi değil tüm alanlarda kendisini gösterdi. Kırım Savaşı'nın ağır faturası, yüklü bir borçlanmaya neden oldu. Mali durumun ümitsizliği, milliyetçilik adına başlatılan ayaklanmalar, sosyal yapıdaki bazı çöküntülere sebep olacak değişimler ve dış politikadaki sorunlar Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında da devam etmiştir. 1861'de Hersek'te, 1866'da Girit'te bir isyan yaşanmış, 1867'de Bulgarlar ayaklanmış, yine Eflak-Boğdan ve Sırbistan'da da benzer nitelikte ayaklanmalar yaşanmıştır.

Toplumun her kesiminde yaşanan bu hareketlilik basın-yayın faaliyetlerine de yansımış, özel teşebbüs ile kurulan gazetelerin ortaya çıkışı ve yayın politikaları hükümete yönelik muhalefetin artmasına yol açmıştır. Yönetime yapılan eleştiriler, basına yönelik düzenlemeleri de beraberinde getirmiş, 1864 Matbuat Nizamnamesi ile başlayan süreç daha sonra yapılacak değişikliklerle süreklilik kazanmıştır. Artan denetimler neticesinde, Osmanlı basınının muhalefetini yurt dışında sürdürmesi, Avrupa'nın Paris, Londra, Cenevre gibi değişik kentlerinde Türkçe basının oluşmasına neden olmuştur.¹³⁶

Haber verme aracından ziyade, bir eğitim aracı olarak işlev gören Tanzimat dönemi Osmanlı basını, devlet politikalarından sosyo-kültürel hayata dair pek çok konuyu ele almıştır. Bu yönü ile İstanbul basını, dönemi en iyi şekilde yorumlamak açısından önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, fikir gazeteciliğinin oluşturduğu kamuoyu gücü, özellikle devletin merkezi İstanbul basınının kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştı. Devletin birliğini koruma adına giriştiği sansüre karşı, basın haberi “devletten bağımsız” ulaştırmak istemiştir. Bu çerçevede basının iktidar-muhalefet arasında bir çatışma unsuru olarak ortaya çıkış nedenini anlamak için İstanbul gazeteleri ve gazetelere yönelik sansürün nedenleri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

¹³⁶ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, s. 83.

2.1. Tercüman-ı Ahvâl

Agâh Efendi tarafından, 21 Ekim 1860'ta yayın hayatına başlayan “*Tercüman-ı Ahvâl*”¹³⁷, başlangıçta haftada iki kez, 22 Ocak 1861 sonrası haftada 3 kez, daha sonraları haftada 4-5 kez çıkartılmıştır. Agah Efendi, zaman zaman imzasız olarak başmakalelerde yazılar yazmıştır. Bu yazıların daha çok Maruni-Dürzi mücadelesi, papalık ve sanayileşmenin önemi üzerinde duran yazılar olduğu görülmektedir Agah Efendi'nin gazetede yardımcısı Şinasi idi. Şinasi, Tercüman-ı Ahvâl'in ilk sayısındaki ünlü mukaddimesinde¹³⁸ halkın görevleri olduğu kadar haklarının da bulunduğunu ve bunlardan birinin de ülke menfaati için görüş bildirmek olduğunu söylüyordu;

“Mademki halk, bu kadar kanundan sorumludur, elbette ki sözle ve yazı ile kendi vatanının yararına olan düşüncelerini söylemesi onun en doğal haklarından kabul edilir. Eğer şu iddiaya geçerli bir senet dayanak aranılacak olsa, eğitimle zihni açılmış olan medenileşmiş milletlerin yalnızca politika gazetelerini göstermek yeterlidir.” Şinasi, aynı yazıda, gazetenin çıkarılış amacını da şöyle açıklamaktaydı; *“...işte bu gazeteyi içeriden ve dışarıdan seçilmiş eğitim çeşitleri ile diğer yararlı maddelere dair konuları açıklama aracı olacağından dolayı, (Tercüman-ı Ahval – (Hallerin Tercümesi) adı ile adlandırmak uygun görüldü. Açıklamaya gerek olmamasından dolayı, söz söylemeye, çözüm beklemeye has bir Allah vergisi olan bu örnek, en güzel insan aklının icadı olan katiplik ile kalemle, sözle açıklama bilgisinden oluşmaktadır; bu gerçeklikle yapılmış, giderek bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği derecede, işte bu gazeteyi kaleme almak gerekli olduğundan dolayı makamım açısından şimdiden duyurulur.”*

¹³⁷ Agah Efendi, 1861'de 5000 kuruş maaşla Postahane-i Amire nazırlığına tayin edilmişti. Bu imtiyaz, doğrudan gazete için verilmemiş görünse de temelde Ceride-i Havadis'e sağlanan maddi imkanların bir Türk gazetesine de nmiştir. Böylece asın yoluyla yönetime karşı kamuoyunda oluşturulmaya çalışılan muhalefetin önüne geçme amaçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Tercüman-ı Ahvâl'in de devletten yardım aldığı söylenebilir. Hamza Çakır, “Tercüman-ı Ahval” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 40. s. 497.

¹³⁸ Şinasi, “Mukaddime”, *Tercüman-ı Ahvâl*, 21 Ekim 1860/9 Ekim 1276, No. 1.

Tercüman-ı Ahvâl'in daha başlangıç yazısında, dönemin gazeteleri gibi bir “taltif” gazetesi değil, “tartışma” ve “fikir” gazetesi¹³⁹ düşünüldüğü açıkça görülmektedir. Şinasi, halkın “vatanın yararı için yazmakla yükümlü” olduğunu yazarak, fikir ve açıklama özgürlüğünün temel hakları olduğunu vurgulamıştır. Yine gazetenin dilinin “halkın kolaylıkla anlayabileceği şekilde” olacağını ifade ederek halka yönelme ve halkı bilgilendirme amacıyla olduklarını açıkça ifade etmiştir.

Gazetede Havadis-i Dahiliye ve Havadis-i Hariciye başlıkları altında özellikle yabancı gazetelerden çevrilen siyasi haber, makaleler ve ansiklopedik bilgiler yer alıyordu. Havadis-i Dahiliye başlığı altında genel olarak yer alan konular arasında; yabancı devletlerin ziyaret talepleri ve gerçekleştirilen ziyaretlere ilişkin haberler, memuriyet atamaları, Batılı Devletlerle olan ticaret antlaşmaları, bazı asayiş olayları, merkezden uzak eyaletlerde meydana gelen yönetim aleyhinde ayaklanmalar, özellikle Karadağ, Bosna Hersek gibi Balkan topraklarındaki aleyhte ayaklanmalara dair haberlere düzenli olarak yer verilmiş, ayaklananlar “eşkıya” olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁰

Havadis-i Hariciye başlığı altında ise; Avrupalı devletler arasında yapılan ticari ve siyasi antlaşmalar, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ilişkileri, 1860'larda Hindistan'da başlayan ve İngiltere'ye yayılan kolera salgını ile ilgili haberler, Avrupalı devletlerin birbirleri ile olan anlaşmazlıkları gibi haberler daha çok *Times*, *La Patrie*, *Levant Herald*, *Nouvelles de Marseille* gibi gazetelerden çeviriler yapılarak hazırlanıyordu.¹⁴¹ Tercümanı Ahval gazetesi Şinasi'nin haricinde yeni Osmanlı düşüncesine sahip Tanzimat dönemi aydınlarının görüşlerini ifade ettiği bir yayın olmuştur. Agâh Efendi ve Şinasi'nin dışında Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Refik Bey, Sarı Tevfik Bey, Mehmet Şerif Bey gazetede yazdıkları yazılarda Osmanlı toplumunun geri kalma nedenlerini ve ülkede olup bitenler hakkında makaleler yazarak fikirlerini halka ulaştırmışlardır. Siyasi yazıların yanı sıra eğitim

¹³⁹ Fikir gazeteciliği kavramı, okuyucuya belli bir düşünce kazandırma hedefinde olan gazetecilik olarak nitelendirilmektedir. Enver Behnan'a göre; hürriyet, milliyet, demokrasi fikirleri bu tür gazetelerde hakim olmuş, sosyal, ekonomik, hatta felsefik birçok sorunun çözümü bu tür gazetelerde yapılmaktadır. Ayrıntılı açıklamalar için; Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi Ve Her Yönü İle Basın*, s. 7-27.

¹⁴⁰ Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 98.

¹⁴¹ Hamza Çakır, “Tercüman-ı Ahvâl” s. 496.

ve ekonomi alanlarında ilk eleştiri makaleleri yer almış, Mehmet Şerif Bey'in tarıma karşı sanayileşmeyi savunan yazıları büyük ilgi görmüştür.¹⁴²

Tercüman-ı Ahval yayımladığı yazılarla devlete ve hükümete karşı tavır aldığı için zaman zaman hükümet destekli Ceride-i Havadis ile tartışmalara girmiştir. Bu tartışmalardan biri de bir tiyatro oyunu üzerine olmuştur. Şinasi'nin görücü usulüyle evlenmeyi eleştiren “*Şair Evlenmesi*” adlı manzum oyununun Tercüman-ı Ahval'in ilk sayılarından itibaren tefrika¹⁴³ edilmesi, okuyucunun ilgisini çekmiş ve gazetenin tirajını arttırmıştır. Rakibi olarak Ceride-i Havadis, oyunu okuyucularına “kocakarı masalı” diye tanıtmıştır.¹⁴⁴ Tercüman-ı Ahval, 26 Aralık 1860 tarihinde, kendisinin “ehl-i İslam”, Ceride-i Havadis'in sahibinin ise İngiliz olduğunu ve hükümetten yardım aldığını açıklamış ve bu tartışma uzun süre devam etmiş, her iki gazete saray tarafından uyarılarak rekabet yüzünden haddi aşan söylemlerden kaçınılması istenmiş, bunun üzerine Tercüman-ı Ahval 51. sayısında okuyucudan özür dilemiştir.¹⁴⁵

Tercüman-ı Ahval'in yazılarında hükümeti dolaylı olarak eleştirmesi, hükümet yanlısı Ceride-i Havadis'le çekişmesi ve en son olarak da eğitimdeki aksaklıkları konu alan 34. sayıdaki “*Maarife Dair Bend-i Mahsustur*” başlıklı yazı üzerine 2 hafta süre ile 12 Mayıs-17 Haziran 1861 tarihleri arasında yayını tatile uğramış ve böylece Türk basın tarihinde ilk kez bir gazete kapatılmıştır. Kararın sebebi ise yazarın yetkisini aşarak davranması olarak ileri sürülmüştür. Söz konusu yazıda; son 15-20 sene süresince devletin eğitim alanında büyük masraflara girerek İstanbul ve pek çok taşra şehrinde okullar yaptırdığı, yenilerinin de yapılmakta olduğu ifade edilmiştir. Hatta bu okulun öğrencilerine devlet tarafından harçlık dahi verildiği halde, bu okullarda yetişenler arasında devletin işine yarayacak olanların sayısı pek azdır. Buna sebep olarak ise, genel eğitimin ağır ilerleyişi ve öğretim yönteminin hatalı olması gösterilmiştir.¹⁴⁶

¹⁴² Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, s. 118.

¹⁴³ Gazete veya dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan uzun yazı dizisi. *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 3575.

¹⁴⁴ Ceride-i Havadis, 11 Aralık 1860/29 Teşrin-i Evvel 1276, No. 966.

¹⁴⁵ Çakır, “Tercüman-ı Ahval”, s. 497.

¹⁴⁶ Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 104.

Yazı şu eleştirilerle devam ediyordu; ilk eğitimlerine mahalle mektebinde Arap alfabesi öğrenerek başlayan çocuklar, umumi okullara verildiklerinde en baştan öğrenmeye başlayacakları için geride kalacaklar, harekesiz bir mektubu dahi okuyamayacaklar. Diğer dillerin kendilerine ait alfabeleri olduğundan bu öğrenciler 3-4 ay gibi kısa bir sürede okuyup yazabildikleri için bir-iki senede bilgilerini geliştirip diğer ilimleri öğrenmeye vakit bulurken, bizimkilerin bu aşamaya gelebilmeleri için 14-15 sene harcamalıdır. Bunun düzeltilebilmesi için ise okullardaki eski tarz öğretim sisteminin bırakılarak yerine yeni usullerle öğretime başlanması gerekir.¹⁴⁷

Bu yazıdan yola çıkarak devrin eğitim sistemine bakıldığında; eğitimde yapılmaya çalışılan teorik eğitim politikalarının pratiğe aktarılamadığı ve bu başarısızlıkta Batılı devletlerin isteklerini yatıştırmaya yönelik siyaset izlenmesinin etkisinin büyük olduğu görölmektedir. Eğitimde yapılması düşünölen yeniliklerin amacı, ordu yanında bürokrasinin de düzeltilmesiydi. Fakat bu yapılamadığı gibi, bu dönemin asıl ideali olan Avrupa zihniyet ve metodu, ilim ve tekniği gerektiği gibi algılanıp yorumlanamamış eğitim, ne modern ne de milli bir kimlik kazanabilmiş aksine gruplar arasındaki ayrılıklar genişlemiştir. Batılı eğitim görenlerle geleneksel medrese eğitimi görenler arasındaki uçurum büyümüş, Tanzimat'ın ikiliği eğitim alanında da kendisini göstermiştir.

Tercüman-ı Ahval'in kapatılışı, basın alanında yirmi yıl tek başına faaliyet gösteren Ceride-i Havadis tarafından memnuniyetle karşılanmış ve okuyucularına Tercüman-ı Ahval'in yazarının yetkisi dışında hareket etmesi yüzünden, Babıali'ye çağrılarak kendisine matbaasının kapatıldığının tebliğ edildiğini haber vermiştir. Ceride-i Havadis'in bu tutumu, yayın hayatına tekrar başlayan Tercüman-ı Ahval'in 44. sayısında eleştirilmiş ve Ceride-i Havadis'in umduğu tek başına kalma zevkini fazla sürdüremediği belirtilmiştir.¹⁴⁸

“Zannederim ki Ceride-i Havadis'den başka millet ve vatanını sevenlerin hepsi bu duayı etmektedir. Bu Ceride'nin müdürü (Miyop Çörçil) milletimize ve

¹⁴⁷ “Maarife Dair Bend-i Mahsusdur”, *Tercüman-ı Ahvâl*, 12 Mayıs 1861/30 Nisan 1272, No. 34.

¹⁴⁸ İlhan Yerlikaya, “Tercüman-ı Ahval Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı”, *Toplumsal Tarih*, c. IV, sayı, XXI, Eylül 1995, s. 58-59.

lisanımıza yabancı olduğu halde Devlet-i Aliyye'nin müsaadesi ile gazete çıkarmaya ruhsat almış ve devletten maaş bağlanmış ve yardım görmekten başka şimdiye kadar dilimizde ondan başka gazete olmadığı sebebiyle çaresiz ona rağbet edildiğinden epeyce vakit işini uydurmuştur..”¹⁴⁹

Hükümete muhalif çevre ve devlet destekli basın arasında yaşanan tartışmalar, olumlu etkilerinin yanı sıra, sonuçları itibariyle de Osmanlı basın tarihinde yeni bir dönemi başlattığı söylenilebilir. Türk gazeteciliğe bazı yeniliklerin öncüsü olan ve parlamenter sistemi savunarak konu ile ilgili Avrupa basınından çeviriler yapan Tercüman-ı Ahval, yayın hayatına başka gazetelerin girmesi ile zaman içinde önemli ölçüde tiraj kaybına uğramış ve altı yıl gibi bir süre çıktıktan sonra, 8 Mart 1866'daki 790. sayısından sonra kapanmıştır.

2.2. Tasvir-i Efkâr

Gazetecilik hayatına, Agah Efendi'nin Tercüman-ı Ahval gazetesinde başlayan Şinasi, 25. sayıdan sonra gazeteden ayrılarak, “*Tasvir-i Efkâr*”ı yayımlanmaya başlamıştır. 27 Haziran 1862 günü yayın hayatına başlayan Tasvir-i Efkâr, kendisini “*Havadis ve Maarife Dair Osmanlı Gazetesi*” olarak tanımlamıştır.¹⁵⁰ Çift sütun üzerine dizilmiş; iç ve dış haberler için “*Havadis-i Dahiliye*” ve “*Havadis-i Hariciye*” olarak özel sütunlar ayrılan gazete haftada iki kez yayımlanmıştır.

Tasvir-i Efkâr'ın Şinasi tarafından yazılan kısa mukaddimesinde,¹⁵¹ “*.. Her millet için elzem olan; halkın menfaatine sahip çıkan, ona tercüman olan gazetelerin varlığıdır...*” diyerek gazetelerin önemine ve amacına vurgu yapmış, ilk olarak devletin devamlılığı için kalıcı milli mecmua heyetlerinin varlığının gerekliliğine değinmiştir. Böylece kısa süreler içerisinde kapanan gazeteler yerine, gelişmelere hakim, ileriye gören, gerektiğinde iktidara uyarılarda bulunan, örgütlü basının varlığına duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir. Şinasi, devlet menfaatine uygun çareler aradıkları için gazetelerin gerekli olduğuna inanıyordu. Ayrıca ona göre gazeteler, iktidarı kuvvetlendiren birer araç durumunda idi. Bu noktadan hareketle Takvîm-i

¹⁴⁹ Tercüman-ı Ahvâl, 16 Haziran 1861, No. 44.

¹⁵⁰ Tasvir-i Efkâr, 27 Haziran 1862/15 Haziran 1278, No. 1.

¹⁵¹ Tasvir-i Efkâr, “Mukaddime” 27 Haziran 1862/15 Haziran 1278, No. 1.

Vekâyi'nin mukaddimesindeki üzerinde durulan, iktidarın kamuoyuna kendi icraatlarını anlatması, yönlendirmesi, halkın beklentilerini ve önceliklerini kavrayabilmesi hususu öne çıkarılmak istenmiştir.

Fikir gazeteciliği bu dönemde, siyasi ideolojilerden ziyade felsefî doktrinler ile gelişme göstermiştir. Şinasi dışında gazetenin diğer yazarları olan Sami Paşa, Suphi Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Mustafa Behçet Efendi'nin akılcılığı ön planda tutan yazıları, Tasvir-i Efkâr'ı, rasyonalizmin bu dönemdeki en önemli temsilcisi yapmıştır. Gazetenin işlediği başlıca konular arasında, Avrupa basınından çeviriler, başkent İstanbul'un ulaşım, eğitim gibi sosyal sorunları, Karadağ sorunu, sarrafların¹⁵² ekonomideki etkin gücü, Rusya'nın Kafkaslar ve Polonya politikalarına yönelik eleştirileri yer almıştır.

Tasvir-i Efkâr'ın getirdiği en önemli yeniliklerden biri, okuyucu mektuplarıdır. Diğer yenilik ise Arap harfleriyle dizgiyi kolaylaştırmak için, dizgi kasasındaki harf sayısının 112'ye indirilmesi olmuştur. Bu girişim öğrenmede kolaylık sağlamak için Arap harflerinin ıslah edilmesi ve Latin harflerinin kullanılmasının gerekliliği üzerine tartışmalara yol açmıştır. İran ve Arap basını, *Mecmua-i Fünun*, *Tasvir*, *Hürriyet*, *Terakki* ve *İbret* gibi dönem gazetelerinin dahil olduğu bu konu, uzun tartışmalara yol açmıştır.¹⁵³ Tanzimat basınına önemle üzerinde durduğu konulardan biri olan eğitimdeki aksaklıkların nedeni olarak gösterilen Arap harflerinin ıslahı fikrini ilk öne süren Münif Efendi'dir. Onunla aynı görüşe sahip Azeri edebiyatçı Fethali Ahundov da o dönemde çok radikal sayılan Latin harflerinin kabulü fikrini benimsemiştir.¹⁵⁴ 1865'te Tasvir-i Efkâr'ın yönetimine geçen Namık Kemal'e göre ise eğitimdeki geriliğin nedeni harfler değil, öğretim metotlarındaki eksikliklerdir.

¹⁵² Osmanlı Devleti'nde sarraf denilen esnaf kesiminin Osmanlı ekonomisinde bazı kritik rolleri üstlendikleri görülmektedir. İltizam sisteminde mültezimlerin vergi toplama hakkını elde edebilmelerinin güvenilir bir kefil bulma şartına bağlanması çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan sarrafları ön plana çıkarmıştır. İstanbul'daki birçok sarraf, padişah ve ileri gelen bürokratların şahsi servet ve finans işlerini de yürütürlerdi. Zamanla bu zümre, para işlemleri konusunda uzmanlaştı ve sermayelerini giderek artırmışlardır. Bu çerçevede, Osmanlı bankacılığının sarraflarca başlatıldığı da söylenilebilir. Ayrıntı için; Ali Akyıldız, "Sarraflık" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 163-165, Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği" *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. V, sayı, I, 2014, s. 295-325.

¹⁵³ Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, s. 33-34.

¹⁵⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 265.

Namık Kemal, Latin harflerinin kabulüne kesinlikle karşı çıkmaktadır. Harflerin değiştirilmesi halinde gelecekte hiç kimsenin mevcut kitapları okuyamayacağını ileri süren Namık Kemal, asırlardan beri kullanılan harflerin değiştirilmesinin, o zamana kadar meydana getirilen eserlerin yeni harflere aktarılmasını gerektireceğini ve bunun da mümkün olamayacağını dile getirmiştir. Namık Kemal'e göre, Latin harfleri, Türkçede bulunan birçok Arapça kelimenin yazılmasında yeterli olmadığı gibi, Türkçenin yapısına da uygun değildir.¹⁵⁵

Tercüman-ı Ahvâl ölçülü yayın politikası ve Agâh Efendi'nin de saray ve hükümet çevrelerine yakın yazarları kendi gazetesinde yayımlamakta sakınca görmemişken, Şinasi'nin gazetesi Tasvir-i Efkâr, doğrudan doğruya Yeni Osmanlılar'ın kuruluşunu hazırlamıştır.¹⁵⁶ Yeni Osmanlılar, fikirlerini yayma ve gerçekleştirme amacıyla gazeteler çıkartmış ve çeşitli devlet kurumlarında memurluklarda bulunmuşlardı. Bu hususta en önemli ilkeleri rejime yönelik olmuştur. Yazılarında “milliyet” ve “meşrutiyet” kelimelerini cesaretle kullanan ve ilk kez “reisicumhur” dan¹⁵⁷ söz eden yazar Şinasi'dir. Şinasi'nin mevcut rejimle ilgili radikal sayılan bu tür görüş ve düşüncelerine, hatta ülke yönetimi ve yöneticileri hakkında ağır eleştirilerine, diğer şiirlerinde¹⁵⁸ ve bazı gazete makalelerinde¹⁵⁹ de rastlanmaktadır. Şinasi'nin bu cesur tavrı yönetim tarafından elbette ki karşılık bulmuştur. 1863 yılında gazetenin 106. sayısından sonra, hükümet aleyhine yazdığı yazıları, "*Tab' etmekte olduğu gazetede daima mesâlih-i devlet hakkında mu'terizâne şeyler yazmakta olup bu ise memurin-i*

¹⁵⁵ Namık Kemal, “Kıraat Bahsi” *Tasvir-i Efkâr*, 10 Temmuz 1866/28 Haziran 1282, No. 403, s. 1-2.

¹⁵⁶ A.D. Jeltjakov, *Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Hayatında Basın*, (1729-1908) Basın Yayın Genel Müdürlüğü, (Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümünde Armağan) İstanbul, 1979, s. 53.

¹⁵⁷ Şinasi “Ey ahali-i fazlın reis-i cumhuru” şeklinde hitap ettiği Tanzimat'ın mimarı Reşit Paşa'yı büyük bir devlet adamı olarak görür. Montesquieu, *Ruhü'l-Kavanin* adlı eserinde, çeşitli hükümetlerin esaslarını belirtirken, demokrasinin bir fazilet rejimi ve cumhurbaşkanının da faziletli vatandaşlar içinden seçilen bir kişi olduğunu anlatır. Bu ifadelerden Şinasi'nin, Montesquieu'nün bu görüşlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, 2015, s.303. Şinasi'nin Reşit Paşa için yazdığı 4 kasidesi için; Şinasi, *Müntahabat-ı Eşar*, (derleyen; Süheyl Beken), Dün-Bugün Yayınevi, Ankara, 1960.

¹⁵⁸ “Ettin azad bizi olmuş iken zulme esir

Cehlimiz sanki idi kendimize bir zincir

Bir ıtknamedir insana senin kanunun

Bildirir haddini Sultan'a senin kanunun” Şinasi, *Müntahabat-ı Eşar*, “Kaside / Vezir-i Müşarun ileyh için”, s. 28-29.

¹⁵⁹ Şinasi, “Seele Hakkındadır”, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Kasım 1863/31 Eylül 1279, No.147.

devlet sıfatına yakışmayacağı ..."¹⁶⁰ ve edebe mugayir davranışları gerekçesiyle Şinasi, Meclis-i Maarifteki görevinden bir irade ile uzaklaştırılmıştır. Bu tarihten sonra iki yıl daha İstanbul'da kalan ve gazetesini yayımlayan Şinasi, Âli Paşa hükûmetine yönelik hareketin¹⁶¹ başarısızlığı neticesinde Paris'e kaçmıştır.¹⁶²

Şinasi'nin kaçmasının ardından, Tasvir-i Efkâr'ın yönetimi Namık Kemal'e geçmiştir. 27 Ekim 1862 tarihli 35. sayıdan sonra gazetenin yönetimini eline alan Namık Kemal'den sonra Tasvir-i Efkâr hükûmete karşı gizli bir politik muhalefet organına dönüşmüştür. 23 Şubat 1867 günü gazetede Mısır Valisi Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu yayımlandı. Mustafa Fazıl Paşa bu mektubunda,¹⁶³ "fikir, tecrübe ve ıstıraptan doğan reform tasarısının uygulanmasına hiçbir şeyin engel olamayacağını" Yeni Osmanlılar adına ilan ediyordu. Mektubu yayımlatan Namık Kemal, kendi görüşlerini de açıklayarak Yeni Osmanlıları, Osmanlı Devleti'ni kurtaracak olan yeni kamuoyu fikrinin taşıyıcıları olarak nitelendirmiştir.¹⁶⁴ Namık Kemal Yeni Osmanlılar'ın reform yapılmasına yönelik görüşlerini gazete yazılarına yansıtarak cemiyetin sözcülüğünü yapmakla beraber iç reformlar, dil, edebiyat, ekonomi ve özellikle dış politika sorunları üzerine etkili yazıları ve tenkitleri yönetimi rahatsız edecek seviyeye gelmiştir. *Şark Meselesi*'ne¹⁶⁵ dair makalesinden sonra Tasvir-i Efkâr'ın 469. sayısında verilen haberle Namık Kemal, Erzurum Vilayeti Vali Muavinliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmiştir. Ancak Namık Kemal bu görevi kabul etmeyerek Avrupa'ya kaçmıştır.

Tanzimat basını hükûmetin alışık olmadığı şekilde ileri gidiyordu. Nitekim sadrazam Âli Paşa, Namık Kemal'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasına neden olan yazısında, "Devlet-i Osmaniye Şark meselesinden dolayı şiddetli bir buhran içindedir"

¹⁶⁰ BOA, İ.DH. 510/34687.

¹⁶¹ 1865'te kurulan İttifak-ı Hamiyet adlı cemiyet tarafından Sadrazam Âli Paşa'ya yönelik ayaklanma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 275.

¹⁶² Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, s. 34.

¹⁶³ Sultana hitaben "Hünkârım" sözcüğü ile başlayan bu mektup 1867 yılı başında Paris'te Fransızca olarak basılmış, İstanbul'daki *Courrier d'Orient* gazetesi sahibi Jean Pietri'nin yardımlarıyla Fransız Kayol'un litografyasında 50 bin nüsha çoğaltılarak elden ele dağıtılmıştır. Mektup metni için bkz. "Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e Mektubu" *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Ekim 1996, sayı, CXXVII, s.14-29.

¹⁶⁴ Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1868/11 Şubat 1283, No. 461.

¹⁶⁵ Namık Kemal, "Şark Meselesi'ne Dair Layiha'dır" *Tasvir-i Efkâr*, 10 Mart 1867/26 Şubat 1282, No. 465.

dememesine hiddetlenerek yazının kenarına kırmızı kalem ile “*Devletin aczini ahalisine bildirmek, muvafık-ı hamiyete (vatanseverliğe) uygun değildir*” notunu düşerek tepkisini dile getirmiştir.¹⁶⁶ Namık Kemal’in Avrupa’ya kaçmasının ardından, Tasvir-i Efkâr’ın yönetimi 469. sayıdan itibaren Mayıs 1867’de Recaizade Ekrem’e geçmiştir.

Tasvir-i Efkâr’ın yayın politikası yeni yönetimde de devam etmiştir. Balkanlardaki siyasi kargaşa, Girit ayaklanması gibi haberlerin yabancı basından çeviriler yapılarak yorumsuz verilmiştir. Recaizade Ekrem yönetimdeki yayınlar hükümetin dikkatini olabildiğince az çekecek nitelikte hazırlansa da Eflak/Boğdan, ve Girit gibi iç meselelere dair Batı’nın müdahalesi ve devletin tavrını üstü kapalı şekilde eleştirdiği görülmektedir.¹⁶⁷ Eğitim, ticaret ve ziraat ile kalkınmanın önemi üzerinde duran makalelerin sıklıkla yayımlandığı Tasvir-i Efkâr, zamanla önemini yitirmiş ve 27 Haziran 1871 tarihli 830. sayısından sonra yayımlanmamıştır. Dokuz yıllık yayın hayatı boyunca gazete politikasından taviz vermeyen Tasvir-i Efkâr, halkın sözcüsü olmaktan ziyade halkı yönlendiren bir fikir gazetesi olmuştur.

2.3. Muhbir

1860’lı yıllarda yayın hayatına katılan bir diğer gazete, yazar Ali Suavi¹⁶⁸ yönetiminde çıkan “*Muhbir*” gazetesidir. 1 Ocak 1867’de yayımlanmaya başlayan Muhbir’in sahibi, okuyup yazması pek fazla olmayan, ancak gazetenin yayımlanması için gereken sermayeyi sağlayan Filip Efendi’dir.¹⁶⁹ Muhbir’in imzasız mukaddimesi

¹⁶⁶ Hürriyet, 30 Kasım 1868/18 Teşrin-i Evvel 1284, No. 23.

¹⁶⁷ Nalcioğlu, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 132

¹⁶⁸ Osmanlı basın ve fikir hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan Ali Suavi, 17 Aralık 1838’de İstanbul’da doğmuş, memuriyet hayatına oldukça genç yaşta başlamıştır. Çıktığı hac yolculuğu sonrasında İslami ilimlerle yakından ilgilenmiş, Bursa Ulu Cami’inde Arapça ve İslami ilimler üzerine dersler vermiştir. 20’li yaşlarında, yeni açılan mekteplere öğretmen açığını kapatmak amacıyla yapılan sınavda başarılı olmuş ve Bursa Rüştîyesi’ne başöğretmen olarak atanmıştır. 1867’de İstanbul’a döndüğünde Muhbir gazetesi ile gazeteciliğe başlayan Ali Suavi’nin, 1867 Mart ayında muhalif yayımları sebebiyle gazetesi kapatılmış ve önce Kastamonu’ya sürgüne gönderilmiş birkaç ay sonrasında bir gemi ile Fransa’ya kaçmıştır. Hem gazeteciliği, memur ve eğitimci kişiliği hem de ilim ve fikir adamı olarak Ali Suavi, Osmanlı Devleti’nin en tartışılan isimlerinden biri olmuştur. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, 1994.

¹⁶⁹ Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 18.

Ali Suavi tarafından yazılmıştır.¹⁷⁰ Burada gazetenin önemi ve maksadı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Saadet, gayret, medeniyet ve ihtiyaç gibi kavramlar üzerinden hareket eden Ali Suavi, arzu edilen hedef olarak “saadet” i göstermiştir. Ona göre, herkesin isteği olan saadete ulaşmak, faydalı ve hayırlı işleri yapmakla, buna karşılık kötülükleri uzaklaştırmakla mümkün olur. Ali Suavi, bu durumu basit bir örnekle izah etmeye çalışmıştır;

“... Kaya kovuklarında yaşamaya alışmış bir vahşi adam, dört duvar ve bir kapıdan ibaret bir odaya konsa buraya kanaat eder ve daha başka nelere ihtiyacı olduğunu bilemez. Dolayısıyla ihtiyaç duymadığı şeyler için gayret ve çaba sarf etmez. Gayret olmadığı için de faydalı şeyleri bulmak zararlıları da uzaklaştırmaktan yani saadetten mahrumdur. Fakat öte yandan saadetten haberdar olan bir başka kimse, bahsedilen boş odaya konsa ateş, ateş için baca, kapıya kanat, pencere, oturmak için kilim ve başka lüzumlu şeyleri bilir ve tedariki için gayret eder. Bu gayretler sonrası ihtiyaçlarını karşılayınca da saadete erişir. Bütün arayışlar ve gayretler bu mesken örneği üzerinden gösterilebilir. Bu nedenle “medeniyeti bir ihtiyaç” olarak bilip gayret edenler daha çok çaba sarf edip yoruluyor gibi görünse de emniyet, refah ve lezzet gibi faydalı şeyleri temin edip zararlı olanları kendinden uzaklaştırdığından bunlar saadet ehli olmuştur. Bu da demek oluyor ki saadet gayret etmekle olur ve ihtiyaçlar ne kadar çoğalırsa gayret de o derece çoğalır. Yaşanılan çağda ilim ve amelde görülen artış ihtiyaçların artışıyla ilgilidir.”¹⁷¹

Muhbir, küçük boyda, haftada beş gün yayımlanan, satışa fazla önem vermeyen, çeşitli fırsatlarla hükümet politikasını sert bir biçimde eleştiren ve keskin dilli bir gazetedir. Muhbir’e bu niteliği kazandıran kuşkusuz, başyazar Ali Suavi’dir. Muhbir’in yazılarının ağırlığı eğitim konuları üzerinedir. İlkokullardan medreselere kadar eğitim problemleri, müfredat, metot, fen derslerinin ihmal edilmesi ve medrese eğitim sisteminin eksiklikleri gibi konuları gazete ‘Maarif’ başlığı altında genişçe

¹⁷⁰ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s. 401.

¹⁷¹ Muhbir, “Mukaddime” 1 Ocak 1867/20 Kanun-ı Evvel 1282, No. 1.

ele alınmıştır.¹⁷² Eğitimin yaygınlaşması Tanzimat dönemi gazetecilerinin ortak sorunuydu. Devletin siyasi alanda içinde bulunduğu olumsuz koşulların temelindeki sorun bu idi. Muhbir'in başyazarı Ali Suavi'de eğitimin zamanın ihtiyaçlarına göre yetersizliğini eleştirmiş, ve çözüm önerileri sunmuştur. Bu dönemde basın, bilgi verme, kamuoyu oluşturma, yönlendirme işlevinin yanı sıra eğitim aracı olarak görülmüştür.

“... halkı okuyunuz diye teşvik ediyoruz ama, ne okuyalım, nasıl okuyalım diye bize sual etmiş olsalar buna kafi bir cevap veremiyoruz. Medrese usulü okuyunuz, desek bu türlü okumakla tahsil en aşağı on beş sene sürer. Hele şu on beş senede öğrenilecek şeyler ise dört senelikten ibarettir. Dört senelik ilim için onbeş-yirmi sene vakit telef edenlerin içlerinden hakikati bulup meydana çıkaranlar olsa ya bari bu da olmuyor. Demek olur ki bizi ilimden mahrum koyan sebeplerin başlıcası talim ve talim usulündeki kusurlardır ...”¹⁷³

Muhbir'de Girit İhtilali ile ilgili haberlere ilk sayısından itibaren rastlanır. Ali Suavi, “Girit Sorunu” ile ilgili yazılarında, yönetimin tutumunu yetersiz bulmuş, ülke sorunlarının çözümü için, yurttaşlık haklarına dayalı bir yasalar düzeni ve halkoyuyla seçilen bir parlamento önermiştir. Yine Girit ile alakalı haberler, İstanbul'daki yabancı basından yapılan çeviriler ve Avrupa'dan gelen telgraflardan faydalanarak yapıliyordu. Gazetenin isyanla ilgili üzerinde durduğu en önemli nokta Müslüman ahalinin Rum isyancılar tarafından gördüğü eziyetler idi. Tasvir- i Efkâr da bu konu üzerinde durmuş, halk yardımında bulunmaya davet edilmiştir. Ali Suavi tarafından haberleştirilen yazıda,¹⁷⁴ “... 452 numaralı Tasvir-i Efkar özel bir makaleyle muhtacın hakkında bir iane-i muntazamaya davet etmiş. Çokta iyi etmiş.. Bu ianeler bir idare-i muntazama tahtında bulunmadığından faydası görülemiyor.. Herkesin vermekte olduğu sadaka ve zekatlar bir yerde toplanıp yerine ulaşsa şu iane ne raddelere varır. O zaman hasta ve biçare mi kalır? Elbette kalmaz. Fakat yazıklar olsun ki, şu vakte kadar sadakaları bir sandıkta toplayı layıkı ile sarf etmeye riayet

¹⁷² Hüseyin Çelik, “Muhbir Gazetesi”, TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XXXI, s.33.

¹⁷³ Ali Suavi, “Maarif” Muhbir, 9 Ocak 1867/28 Kanun-ı Evvel 1282, No. 4.

¹⁷⁴ “Hamiyet-i milliyesini maarif-i milliye ile tezyin etmiş olan Ali Suavi tarafından matbaamıza gönderilen layihadır”, Muhbir, 2 Şubat 1867/18 Şubat 1282, No. 11.

olunamamıştır.” denilmektedir. Bu yardım talepleri sonrasında Girit’teki Türkler ve Müslümanlar için kampanya açılarak önemli miktarda para toplanmıştır.

Muhbir Gazetesi’nin, Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e yazdığı açık mektubu yayımlaması¹⁷⁵ gazetenin muhalif yapısını ve şiddetini açıkça göstermiştir.¹⁷⁶ Ali Suavi, Muhbir’de Bab-ı Âli’yi Avrupa devletlerinin sürekli iç politikaya müdahale etmesinden dolayı sıkça eleştirmiştir. “*Hürriyet*”¹⁷⁷ başlıklı bir yazısında Babıali’nin keyfi politikası ve eşitsizlikleri yok etmekten mahrum olduğunu dile getirmiştir. Muhbir’in sert politikası, yönetimin gazeteye yönelik denetim ve ihtarlarının artmasına yol açmıştır. Belgrad kalesinin elden çıkarılması üzerine,¹⁷⁸ Ali Suavi’nin 1867’de, okuyucu mektubu şeklinde yazdığı yazı hükümetin dikkatini çekmiş; ayrıca Mısır Valisi Hidiv İsmail Paşa hakkında yazı yazdığından, çıkarılan bir emirnameyle, Muhbir gazetesi bir ay süreyle kapatılmış, Ali Suavi, Kastamonu’ya sürgün edilmiştir. Sözü geçen emirnamede, Muhbir gazetesinin hükümet aleyhine yazılar yayımlamayı alışkanlık haline getirdiği ve son sayısında çok uygunsuz ve asılsız şeyler yayımladığı, bu nedenle matbaasının bir süre tatil edildiği bildirilmiştir. Maarif-i Umumiye Nazırı Es-Seyyid Ahmet Kemal imzalı, 9 Mart 1867 tarihli emirnamede şöyle denilmiştir:

*“Muhbir gazetesi sahib-i imtiyazına; Muhbir gazetesinin hükümet aleyhine mucib tağlid-i ezhan olacak ekazib ve eracıf neşretmeyi i’tiyad edinmesi ve bahusus şu günlerde çıkardığı numaralarda hilaf-ı kanun pek çok uygunsuz ve esassız şeyler bulunduğu cihetiyle Matbuat Nizamnamesi’nin 27. bendinde tayin olunduğu ve matbuat kaleminden ihtar kılındığı vechile, matbaasının 83 senesi Zilkadesinin üçüncü gününden itibaren bir mah müddetle tatil olunması zımında iş bu müzekkere-i resmiye terkim ve tesyir kılındı.”*¹⁷⁹

¹⁷⁵ Muhbir, 21 Şubat 1867/9 Şubat 1282, No. 20.

¹⁷⁶ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 215-216.

¹⁷⁷ Ali Suavi, “Hürriyet”, *Muhbir*, 4 Mart 1867/20 Şubat 1282, No. 28

¹⁷⁸ Ali Suavi, “Belgrad Tarihi”, *Muhbir*, 8 Mart 1867/24 Şubat 1282, No. 31

¹⁷⁹ *Tasvir-i Efkar*, “Muhbir Tarafından Varaka-i Mahsusa”, 10 Mart 1867/26 Şubat 1282, No. 465, s. 3-4.

Kapatılmaya gerekçe olarak gösterilen Matbuat kanununun söz konusu 27. maddesi, “15, 16, 17 ve 21. maddelerde yer alan suçlamalara isnaden; gazete aracılığı ile, asayiş ihlal edecek, bazı şahısları tahrik edici yazılar yayımlayan, saltanat-ı seniyye ve yabancı devlet görevlileri hakkında mesnetsiz suçlamalar ve adaba mugayyir yazılar yayımlayan gazeteler bir ay süre ile tatil edilecektir” hükmünü içeriyordu. Bu kapanışa rağmen Muhbir gazetesi bir sayfalık bir sayı yayımlayarak bu bildiriye basmış, ayrıca bildirinin alt tarafında “Filip” imzasıyla bir açıklama yayımlanmıştır. Açıklamada şöyle denilmektedir:

“Dünyanın en adaletli yerlerinde bile bir basımevini kapatmaya hükümetin yetkisi vardır. Fakat yukarıdaki bildiride sözü edilen yazılar Muhbir’in hangi sayısında yazılmıştır? Müşterilerimiz ve hamiyet erbabı kişiler bunu bildirirlerse bundan böyle gazetemizin kapatılmasını önlerdik. Muhbir, Devlet-i Aliye’nin ve milel-i Osmaniye’nin hayırhahıdır. Osmanlı gazetesi olduğu için hakkında bu yolda hüküm icra olunuyor. Bir ay süreyle kapandığını, müşterilerimize duyuyoruz. Bu süre içinde, müşterilerimizi havadissiz bırakmamak için derhal bir Türk gazetesiyle anlaşacağım ve Girit Meselesi’ni o gazete de ilan eyleyeceğim ve ileride hükümete hakların korunması için bazı düşünceler beyan edeceğim.”¹⁸⁰

Muhbir, 25 Nisan 1867’de 33. sayısı ile tekrar yayın hayatına başlamıştır. 33. sayıdan Ali Suavi’nin yazmaya başladığı 47. sayıya kadar gazetede siyasi ve fikir yazıları görülmemiştir. Ali Suavi’ye kadar Muhbir’in, doğrudan olmasa da dolaylı şekilde eleştirilerinden biri Şark meselesine dair yazı idi.¹⁸¹ Yazıda Batılı ülkelerin kendi siyasetlerini Osmanlı üzerinden belirlediği ve Osmanlıdaki gayrimüslim ahali aracılığı ile Batı’nın iç işlerine müdahale etme amacını anlatılarak Şark Meselesi’nin “Memalik-i Osmaniye ahalisinin ıstırapı ve bundan hasıl olan hoşnutsuzluk ve bu hoşnutsuzluktan ortaya çıkan şikayetler” olarak tanımı da yapılmıştır. Şayet, Batılı devletlerin elçileri vasıtasıyla yaptıkları ıslahat gerçekleşecekse de tüm din, mezhep ve milletten Osmanlı vatandaşlarının durumlarını iyileştirecek düzeyde olmalıydı.

¹⁸⁰ Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 24-25.

¹⁸¹ Muhbir, “Bugünkü Halimiz”, 6 Mayıs 1867/24 Nisan 1283, No. 38.

Muhbir'in gündemindeki konulardan biri de ıslahat meselesi idi. Söz konusu yazıda, Osmanlı'nın kendini her ne kadar Avrupalı görüyor olsa da Avrupa'nın tam anlamıyla bu düşüncede olup olmadığı sorgulanması gerektiği üzerinde durulmuştur, Osmanlı'nın tam manasıyla Avrupa'ya benzemesi için ise, Avrupa'nın bazı değişiklikler beklediği ve bunun tam bağımsız bir devletin iç işlerine müdahale anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹⁸² Muhbir, yine ıslahat başlığı ile yayımladığı bir başka makalede bu kez dönemin bürokratlarına yönelik yakınma ve şikayetlerde bulunmuştur.¹⁸³ Âli ve Fuat Paşalara yönelik yazıda, daimi düzen için gerekli olan doğru yolun hala bulunamamış olduğu, hükümet tarzı ve idari sistemde sürekli değişikliğe gidildiğinden “herkesin rahat içinde geçinmesinden başka bir şey olmayan saadet”i bulamayanların hemen yeni hükümet, yeni nizam ve yeni ıslahat aramaya başladığı ifade edilmiştir.

Âli Kararname ile Osmanlı topraklarında istedikleri ortamı bulamayan Yeni Osmanlılar yurt dışına kaçarak faaliyetlerini orada sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁸⁴ Ali Suavi, Ziya Paşa ve Namık Kemal ile birlikte Muhbir'i Londra'da, 31 Ağustos 1867'de yeniden çıkarmıştır. Ancak Bab-ı Âli gerekli önlemleri almış gazetenin yurda girişini yasaklamış, ele geçirilen nüshaların da yok edilmesini bildirmiştir.¹⁸⁵ Muhbir gazetesinin İstanbul yayını 27 Mayıs 1867 tarihine kadar sürmüştür. Bu süre içinde, gazete ancak 55 sayı çıkabilmiştir. 30 Mayıs 1867'de Tasvir-i Efkâr'da, Muhbir, Utarit ve Vatan gazetelerinin Âli Kararname gereğince süresiz tatil edildiği bildirilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸² Muhbir, “Islahat”, 9 Mayıs 1867/27 Nisan 1283, No. 41.

¹⁸³ Muhbir, “Islahat”, 21 Mayıs 1867/9 Mayıs 1283, No. 50.

¹⁸⁴ Âli Kararname'nin ardından basın-yayın faaliyetlerine Londra, Paris, Cenevre gibi Avrupa'nın çeşitli yerlerinde devam eden Yeni Osmanlı üyeleri, 1871 Âli Paşa'nın ölümü üzerine yeniden yurda dönmüşlerdir. Yeni Osmanlılar, yurt dışı basın faaliyetlerine 31 Ağustos 1867'de Muhbir ile başlamış, 29 Haziran 1868'de Ziya Paşa ve Namık Kemal yönetiminde yayımlanan Hürriyet ile devam etmiştir. 3 Kasım 1868'de Muhbir'in ardından Ali Suavi tarafından Ulum gazetesi yayımlanmaya başlamıştır. Ancak bu süreçte Yeni Osmanlı üyelerinin hükümet aleyhine sert eleştirileri sansürle karşılık bulmuş, söz konusu gazetelere Osmanlı hükümetince uyarılarda bulunulmuş ve yurda girişlerinin yasaklanmasına karar verilmiştir. İstanbul merkezli çalışılan tez konusu Yeni Osmanlılar'ın yurt dışı basın faaliyetlerine çalışmanın dışında kaldığından ayrıntı ile değinmemiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için; BOA, HR. İ. 1429/34, BOA, A.}MKT.MHM. 393/3, TEVFIK, *Yeni Osmanlılar*, TANPINAR, XX. *Asır Türk Edebiyatı*, Mardin, *Yeni Osmanlıların Doğuşu*, Çelik, “Hürriyet”, TDV.İslam Ansiklopedisi, c. XVIII, s.505-507.

¹⁸⁵ BOA, A.}MKT.MHM. 392/13.

¹⁸⁶ Tasvir-i Efkâr, “Bazı Gazetelerin Kapatılması”, 30 Mayıs 1867/18 Mayıs 1283, No. 487, s.1.

2.4. Terakki

21 Kasım 1868’de Ali Raşit ve Filip Efendi’nin çıkardığı “Terakki” gazetesinin yazı işleri sorumlusu Ebuziya Tefvik Bey idi. Tefvik Bey gazete için; “*Terakki’nin Kararname-i Âli’nin matbuat-ı Osmaniye’yi pençesine aldığı en şiddetli zamanında zuhuru, memleketimizde hakikaten önem arz eder. Halkın istifadesine mucib olarak pek çok makaleler yazmıştır. Hatta bazı bendleri Avrupa’nın garbında Osmanlıların hukuk-u siyasiyesini iddia için neşrolunan Hürriyet gazetesinin bile dikkatini celbeylerdi.*”¹⁸⁷ yorumunda bulunmuştur. Dönemin en çok rağbet gören gazetesi olan Terakki’nin yazarları arasında yer alan Kemal Paşazade Said, Ayetullah, Ebuziya Tefvik, İsmail Efendi ve ‘Hayrettin’ imzasıyla Leh asıllı Karski’nin siyasi konulara dair eleştirel yazıları ilgi ile takip edilmiştir.¹⁸⁸

Dahiliye, Hariciye ve İlan bölümlerinden oluşan gazetede yazıların çoğu başlıksız bentler şeklinde çıkmıştır. “*Doğu ülkelerinin yararı ve devlet işlerine dair Türk gazetesi*” ibaresi ile Cuma ve Pazar hariç haftada beş gün yayımlanan gazetenin ilk sayısında Filip Efendi’nin İstanbul’da gazetecilik yapmanın zorluğu ve dönem gazetelerinin içeriklerinin nasıl belirlendiğine dair yazısı bulunur. Filip Efendi gazeteye niçin “Terakki” adını verdiklerini, “*Terakki millet ve devlet için basının tazyik altından çıkması ve özgürce ilerlemesidir*” sözleriyle açıklar.¹⁸⁹ Yazıda devamlı; Belçika, Fransa, İtalya, İngiltere gibi medeni ve zengin ülkelerin basına serbestlik tanıdıkça geliştikleri ileri sürülmüş ve hükümete karşı ihtiyatlı davranarak “şükür ki bu mesele bizde halloldu zannederim” diye eklemiştir. Dönemin tüm gazetelerinde görüldüğü gibi Terakki’de eğitimin ilerlemede bir gereklilik olduğu vurgulanmış, ailelere çocuklarını okula göndermeleri ve tüm ihtiyaçlara hizmet üzerine çıkartılan gazeteleri mutlaka okumaları gerektiğini vurgulamıştır. Filip Efendi, uzun giriş yazısında Âli Kararname sonrası gazetecilik faaliyetlerinin ne kadar zorlaştığı ve kararnamenin gazete içeriklerine etkisini şöyle dile getirir;

“Ne olacak bizim bu basın hali? Ne politikaya dair özgün bir makale görülüyor gazetelerde, ne ıslahata dair 5-10 satır düşünce.. Ahali terakki

¹⁸⁷ Nalcioğlu, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 241.

¹⁸⁸ Alim Kahraman, “Terakki”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXX, s. 481.

¹⁸⁹ Terakki, “Hasbihal”, 21 Kasım 1868/9 Teşrin-i Sani 1284, No. 1.

bekler, hükümet sadakat.. Ahali istifade edecek şeyi arar. Doğruları söyleyen makalelerimizi, iyi niyetli ihtarlarımızı arar ama bizim böyle faydasız laklaklarımızla vakit geçirmemiz neye yarar?”

Filip Efendi ihtiyatla devam ettiği yazısında basının tazyik altında olmasının hükümetçe haklı gerekçeleri olduğu üzerinde de durur. Ona göre; Âli Kararname çıkmadan evvel Tasvir-i Efkar, Ayine-i Vatan, Muhbir gibi bazı gazetelerde yayımlanan politik yazıların şahsi tartışmalara dönüşmesinden dolayı hükümet duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır. Filip Efendi bu noktadan hareketle, “..şimdiye kadar terakki yolunda dolaylı yoldan veya bizzat çalıştım, bu yol uğruna hataya düştiysem de ihtar olunduktan sonra iyi niyetle düzeltilmesine çalıştım..” diye eklemiş, Muhbir’in imtiyaz sahibi olmasından dolayı özeleştirisini yapmayı da ihmal etmemiştir. Filip Efendi’nin bu ihtiyatlı yaklaşımından hareketle, dönem gazeteleri, basın mevzuatının sıkı sansür amaçlı düzenlenmiş olduğu noktada birleşmeler de basının yönetime karşı çoğu kez doğrudan tavır takınamamalarının nedeni, yeni çıkan gazetelerin imtiyaz sahiplerine devlet tarafından bir ödenek ayrılması olabilir. Bu ödenek, matbaa masrafı, gazetecilerin ücreti vs. için kullanılıyordu.

Türk basın tarihinde Terakki’yi önemli kılan hususlardan biri ilk kadın ve mizah gazetelerini çıkarmış olmasıdır.¹⁹⁰ Terakki yayımlanmadığı pazar günleri, kadınlar için “Kevkebi Şarki” adıyla bir ilave yayımlamıştır. 1869-1870 yıllarında kırk sekiz sayı çıkan bu ilavede ilmi ve siyasi bilgilendirici makalelerin yanı sıra kadınların eğitilmesi ve toplum içinde yeni bir kimlik kazanmasının gereği vurgulanarak çeşitli mektup ve hikayelere yer vermiştir. Ayrıca kadınların toplumu yüceltici rolüne de işaret edilen gazetede kızların öğrenim görmesinin önündeki engellerin kaldırılması gerektiği ve ev idaresinden ve tutumlu yaşamanın lüzumundan da bahsedilmiştir.¹⁹¹

Terakki gazetesi, diğer dönem gazeteleri gibi haber kaynağı olarak İstanbul’da yayımlanan Avrupa dilli basından istifade etmişse de özgün makalelere de yer vermiştir. Özellikle “Hayrettin” imzalı siyasi, ekonomik, eğitim konulu yazılar mevcut sorunlara dair çözüm önerileri ile birlikte en dikkat çekici yazılar arasındadır.

¹⁹⁰ Koloğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*, s. 38.

¹⁹¹ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi*, Alfa Yayınevi, 1990, s.71

Dönemin en güncel siyasi olaylarından biri olan Çarlık Rusya'sında görülen rejim karşıtı ayaklanma ve Çarlık yönetiminin rejim karşıtlarıyla başarısız mücadeleleri basında geniş yer bulan konulardan biri idi. Terakki gazetesinde konu ile ilgili yayımlanan oldukça uzun makalede¹⁹² Rusya'nın Osmanlı bölgeleri üzerinde yayılışı ve Batı'nın bölgede yaşanılanlara kayıtsız kalışı eleştirilmiştir.

Meşrutiyet taraftarı olan ve özgürlük ve meclis kurulması yönündeki görüşlere sıkça yer veren Terakki gazetesinin yayınları hükümetin dikkatinden kaçmamış, 439. sayısına kadar düzenli olarak çıkan gazetenin yayını 30 Ağustos 1870 tarihinden sonra bir ay süre ile tatil edilmiştir. 30 Eylül 1870 tarihli 440. sayısında kapatılmayı okuyucularına şu şekilde duyurmuştu; *“Terakki'nin müddet-i tatiliyyesi hitam bulunduğundan yine neşrine mübeşşirat olundu.”* Kapatılma nedeni bilinmemekle beraber, 438. sayıda Ayetullah Bey'in makalesinden ötürü kapatıldığı düşünülebilir. Nitekim daha evvel Ayetullah Bey'in Rusların saldırgan politikasına yönelik eleştirisini dile getirdiği yazısı sebebiyle, Utarid gazetesi Âli Kararname gereği 5. sayısından sonra süresiz kapatılmıştı.¹⁹³ Filip Efendi'nin gazeteden ayrılması ve kapatma cezası sonrasında gazete eski düzenini ve niteliğini yitirmiştir. Gazete 3 Ekim 1871'de Ali Raşit'in imtiyaz sahipliğinde ve haftada bir gün “politika ve ilmi konulara dair Osmanlı gazetesidir” ibaresiyle yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Bu süreçte bir de ek olarak on beş günde bir *Sihhatnûma* adıyla çıkartılan gazete; tıp, fen bilimleri ve tıp eğitiminde okutulan derslere dair konular içeriyordu. Filip Efendi zamanındaki ilgiyi göremeyen gazete 198 sayı yayımlanarak 18 Eylül 1871 tarihinden sonra bir daha yayımlanmamıştır.

Basın tarihinde ilklerin gazetesi olma niteliği taşıyan Terakki gazetesini önemli kılan bir diğer husus, Letaif-i Asar adı ile, 15 Ekim 1870'te yayımlanan ilk mizah gazetesi olmasıdır. Mizah basını denemelerinin henüz olmadığı dönemde çıkan gazete gündemi meşgul eden siyasi, kültürel ve ekonomik meselelere mizahi yaklaşımla ele almış ve eleştirilerde bulunmuştur. Henüz 3. sayısında *“En doğru havadisler bu sayfadadır”*¹⁹⁴ başlığı altında bir sayfayı bomboş basarak Âli Kararname'ye yönelik protestoda

¹⁹² Mehmet Ayetullah “Umumi Politika ve Türkistan”, *Terakki*, 29 Ağustos 1870/17 Ağustos 1286, No. 438.

¹⁹³ *Tasvir-i Efkar*, “Bazı Gazetelerin Kapatılması” 30 Mayıs 1867/18 Mayıs 1283, No. 487.

¹⁹⁴ *Terakki*, 18 Kasım 1870/6 Teşrin-i Sani, 1286, No. 1.

bulunmuştur. Ancak ilk mizah denemesi olarak Letaif-i Asar, başarılı olamamış, kısa ömürlü olmuştur. Haftada bir genellikle arka yüzleri boş ve birer yaprak halinde nükte ve hikayelerden oluşan ekler veren gazete, bir süre Terakki Eğlence, Terakki Eğlencesi adıyla mizah ilaveleri ile yayınına 22 Ocak 1872'ye kadar sürdürmüştür.

2.5. Basiret

Gazeteciliğe Takvîm-i Vekâyi ile başlayan Ali Efendi, 1866 yılında hükümete kendi gazetesini çıkarmak için başvurmuş ancak Girit İsyanı sebep gösterilerek bu talebi dört yıl süreyle reddedilmiştir. Bilindiği üzere, Girit İsyanı sırasında Rumların kamuoyu oluşturmak amacıyla yeni gazeteler kurmak istemelerinin önüne geçilmesi için bütün talepler reddedilmiştir.¹⁹⁵ 1870 yılında yayın izni alan ve hükümetten adet olduğu üzere 300 altın yardım¹⁹⁶ alan Ali Efendi, 23 Ocak 1870'te "*Menafî vataniye ve havadis-i umumiye ye dair millet gazetesidir*" ibaresi ile yayına başlamıştır. Gazete, çeşitli ilmi gelişmelerden ve politikadan söz etmek, halkın eğitim, kalkınma, sanayileşme ve çağdaş medeniyete ulaşma yolundaki gayretlerine ışık tutmak, hürriyet, insaniyet ve eşitlik anlayışını geliştirmek olduğu kadar ülke içinde ve dışındaki olayları haber vermek, çeşitli fikirleri halka duyurmak gibi amaçlar taşıdığı ifade etmiştir.

Basiret'in mukaddimesi, Yeni Osmanlıların düşünceleriyle pek de örtüşmeyen biçimde başlamıştı. Geçici veya daimi olarak kapatılan gazetelerden dolayı hükümete yönelik sert eleştirilerin yapıldığı bir dönemde Ali Efendi, gazetesinin yayına başlamasını matbuat özgürlüğüne bir delil olduğunu ifade etmişti.¹⁹⁷ Diğer yandan gazetenin yayın politikası açıklanırken bir orta yol tutulacağı görüntüsü verilmiş ve bu nedenle de yayın politikası; "*ne azgınlık derecesinde hürriyet ve ne meskenet mertebesinde esaret mürevviciyiz*" şeklinde ifade edilerek, kurtuluş ve selamete ancak bu şekilde ulaşılacağı belirtilmiştir.

¹⁹⁵ İlhan Yerlikaya, "Basiret", TDV. *İslam Ansiklopedisi*, s. 103.

¹⁹⁶ Basiret Gazetesi İmtiyaz Sahibi Ali, *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, derleyen; Nuri Sağlam, Kitapevi Yayınları, 1997, s. 14.

¹⁹⁷ Basiret, "Mukaddime", 23 Ocak 1870/11 Kanun-ı Sani 1285, No. 1.

Basiret'e yazı yazanlar arasında, Suphi Bey, Paşazade Ayetullah Bey, İsmail Efendi, Ferit Mustafa, Celalettin Paşa, Lehli Hayrettin (Karski), Halet Bey, Ahmet Mithat Efendi ve Ali Suavi bulunmaktadır. Dış haberlere oldukça önem verilen gazetede, 1870-1871 Prusya-Fransa Savaşı sırasında gazetenin idarehanesinde toplanan yazı kurulu, özellikle Mustafa Celaledin Paşa'nın etkisiyle devletin politikasına zıt bir şekilde Prusya taraftarı yazılar yayımlanmasına karar vermiş ve savaşı Prusya'nın kazanacağı iddiasında bulunmuştu. Nitekim savaşın Prusya'nın galibiyeti ile sonuçlanmasının ardından Bismarck tarafından Almanya'ya davet edilmiş, ve kendisine para yardımı ile birlikte zamanın en hızlı baskı makinelerinden biri hediye edilmiştir.¹⁹⁸ Basiret, Osmanlı bünyesindeki azınlıkların bağımsızlık ve Osmanlı idaresinden ayrılma isteklerinin önüne geçmek ve Osmanlı birliğini sağlamak amacını taşıyan İttihad-ı Osmani ideolojisini savunan çeşitli makale ve yazılar da yayımlanmıştır. Bu konudaki yazı ve makaleler, gazete yazarlarından Esad Efendi ile Hayreddin takma adıyla yazılar yazan Polonyalı mülteci Karski tarafından kaleme alınmıştır.¹⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı ve otoritesini sarsıcı etkileri olan en mühim meselesi şüphesiz Mısır meselesi olmuştur. Sekiz yıllık yayını boyunca en sık uyarı aldığı meselelerden biri olan Mısır meselesine yazılarında sıkça yer veren Basiret, dönemin diğer gazeteleri Tasvir-i Efkar, Terakki, İstikbal ve Sabah tarafından Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden koparılması siyasetini gütmekle suçlanmış²⁰⁰ ve bu durum hükümetin de dikkatinden kaçmamıştı. Bab-ı Âli'nin en önemli itirazları arasında Hidiv'in, güçlü ve modern donanımlı bir ordu yaratmayı amaçlayan icraatları yer alıyordu. Basiret, konu ile ilgili haberlerinde Hidiv'in, ordu ıslahının Mısır'daki Osmanlı egemenliğinin sınırlandırılmasına yönelik olduğu iddiası üzerinde durmuştur. Basiret ayrıca, Hidiv'in komuta kademesinin de Osmanlı etkisinden kurtarılması gerektiği yönündeki çabalarını ve bunu gerçekleştirmek için de özellikle Amerikalı subayların Mısır ordusunun komuta kademelerinde istihdam

¹⁹⁸ Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 213.

¹⁹⁹ Yerlikaya, "Basiret", s. 104.

²⁰⁰ İlhan Yerlikaya, *Basiret Gazetesi (1870-1878)*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991), s. 101.

ettiğinden de bahsetmiştir.²⁰¹ Hidiv'in bağımsız bir devlet kurmaya dönük niyeti olduğunu yalnızca Bab-ı Âli değil Rusya da belirtir. Ruslara göre; “*Hidiv-i Mısır müstakil olmak ister. İkdam ve kuvveti buna müsaidir*”²⁰² Mısır'ın bağımsızlığına yönelik girişimlerden biri de dil olmuştur.

Bu kabulün bir sonucu olarak orduda ve hükümet dairelerinde Osmanlıca'nın yerini Arapça alır. Böylece Bab-ı Âli'nin Osmanlı milleti programına da açıkça muhalefet edilmiş olur. Basiret konu ile alakalı; “... *şimdiye kadar lisan-ı resmi makamında bulunmuş olan Osmanlıca'dan feragatle Arapça'ya rağbet edilmektedir işte bu tahavvülât-ı zahirenin cümlesi dahi hıttı-i Mısriyye'nin (Mısır) Memalik-i Mahruse-i Şahane ile vakı' olan revabıtının infikaki hakkında bir tasavvur-ı kat'î bulunduğu birer emare-i bahirelerdir*”²⁰³ ifadeleri ile Mısır'da yapılan bütün bu icraatın altındaki ana fikrin bağımsızlık olduğu ve bunun Osmanlı kamuoyu tarafından da anlaşıldığını vurgulamıştır.

Yeni Osmanlıların ılımlı grubunu teşkil eden Ali Efendi ve gazetesi, yayın hayatı süresince hükümetle ters düşmemeye çalışmış, iyi ilişkiler kurma çabası içinde olmuştur. Ancak bununla beraber, Kararname-i Âli hükümlerine binaen gazetenin zaman zaman yayınlarının durdurulduğu ve Ali Efendi'nin de hapse atıldığı görülmektedir.²⁰⁴ Döneminin en itibarlı mesleği sayılan gazeteciliği gerçek anlamla bir meslek haline getirmeye çalışmış gazetelerinden biri olan Basiret, gazeteciliğin zor koşullarda yapıldığına dikkat çektiği yazısından dolayı ceza almıştır. Söz konusu yazıdaki; “... *Avrupa'da gazeteciler öyle saygın kişilerdir ki bunlardan yüksek mevkilere gelenler görülür, Osmanlı ülkesinde ise zaptiye neferi kadar haysiyetleri yoktur.*” ifadeleri büyük tepkilere neden olmuş ve erlere hakaret ederken padişahı da hedef aldığı gerekçesi ile Ali Efendi üç ay hapse mahkum olmuştur.²⁰⁵ 1872'de Ali Efendi'nin tutuklanmasına neden olan bir başka olayın sebebi ise devlet nişanı idi. Basiret'e göre, İtalya tarafından devlet başkanı ve soylulara özgü nişanın, veliaht Murat Efendi'ye (V. Murat) verilmesi gerekirken, Sultan Abdülaziz'in oğlu veliaht

²⁰¹ Basiret, 3 Mayıs 1870/21 Nisan 1286, No. 67.

²⁰² Basiret, 30 Mayıs 1871/18 Mayıs 1286, No. 377.

²⁰³ Basiret, 30 Ocak 1870/18 Kanun-ı Sani 1285, No. 2.

²⁰⁴ Yerlikaya, “Basiret” s. 103-105.

²⁰⁵ Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüz Türkiye'de Basın*, s. 37-38.

Yusuf İzzettin Efendi'ye ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya verilmiş olması uygun olmamıştır. Haberin ardından Zaptiye Nezareti'nce tutuklanan Ali Efendi 9 günlük sorgulamanın ardından beraat etmiştir.²⁰⁶

Basiret'in ilk yayın durdurma cezası 584. sayısındaki bir yazı sebebiyledir. İki aylık tatilin ardından 31 Mart 1872'de yayımlanan 585. sayısında kapatılmasını şöyle duyurmuştur; *“Basiret, 584 numaları nüshasında neşr ettiği bir ifade-i mahsusasından dolayı dûçar olduğu üzere, tatil-i muvakkit-i cezaiyesinin mahdum-i mahkumesi bulunan iki ay tekmil edildiğinden bu günden itibaren yine tab' ve neşr olunmaya başlamıştır.”* Yine aynı sayısında yazdığı makalede Ali Efendi, basın özgürlüğünün önemi üzerinde durmuş, basının ilerleyebilmesi için daha serbest bir ortamının olması gerektiğini dile getirmiştir.²⁰⁷

Gazetelerin kapatılma gerekçeleri bazen de yanlış haberlerle ilgiliydi. Basiret de benzer bir gerekçeyle 975. sayısında 5 günlük bir kapatma cezası almıştır. Söz konusu yanlış haber ise, Sumatra Adası'na gönderilmesi gereken bir yardım haberinin kaynağı olarak hükümetin gösterilmesi idi. Basiret, bir sonraki sayısında kapatılma gerekçesini haklı bulmuş, haberi veren muhabirle ilgili gerekenin yapıldığı ve bir daha böyle yanlışlıklara fırsat verilmeyeceğini bildirmiştir.²⁰⁸ Basiret bu kez 1592. sayısında 25 günlük bir kapatma cezası almıştır. Sonraki sayılarında kapatılmayı alttan alan Basiret, *“padişahın adaleti gereği tekmil edilen yayınlarının yeniden başladığını”* okurlarına duyurmuştur.²⁰⁹

Dönemin siyasi havası düşünüldüğünde gazetelere yönelik denetimin de arttığı görülmektedir. Âli Kararname'nin hazırlanmasına sebep olan olayların benzer şekilde meşrutiyetin ilan sürecinde de yaşandığı söylenilebilir. Bu çerçevede yönetim gazetelere bir uyarı yazısı göndermiştir. Basiret'in 1681 numaralı sayısında yayımlanan söz konusu uyarıda şöyle denilmekteydi;

“Dersaadet gazetelerinden bazıları matbuat idaresinden defeatle tenbihat ve bahusus geçen şehr-i teşrin-i evvelin 15. tarihiyle irsal olunan tenbihnamenin

²⁰⁶ Basiret Gazetesi İmtiyaz Sahibi Ali, *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, s. 53.

²⁰⁷ Basiret, “Serbesti Matbuat”, 31 Mart 1872/19 Mart 1286, No. 585, s. 1.

²⁰⁸ Basiret, 13 Ağustos 1873/1 Ağustos 1286, No. 976, s. 1.

²⁰⁹ Basiret, 28 Ağustos 1875/16 Ağustos 1286, No. 1594, s. 1.

hilafına, usul-ü esas veyahut mübalağalı bir takım havadis neşr ve ilan etmekte olduklarına, .. ve memalik-i mahrusa-i şahanede mütemekkin ahali beyinde ‘tehdiş-i ezhan’ müstelzim olduğuna ve gazetecilik vazifesine mugayyir olarak ittihat olunan iş bu meslek-i itirazkarâne’ye bundan böyle devamının caiz olmadığına binaen bu hale bir nihayet verilmesi zımında gazetelerin neşredecekleri şeylerin bir suret-i mahsusada mes’ul ve mütekeffil tutulmaları ve emr-i âli iktizasından bulunmayan keyfiyete ibtidar kılındı.”²¹⁰

Bu uyarının üzerinden 4 ay gibi kısa bir zaman geçtikten sonra, sadrazam Mahmut Nedim Paşa²¹¹ tarafından bir sansür kararnamesi²¹² yayımlandı. Söz konusu kararname, gazetelerin basılmadan evvel matbaada denetlenmesini öngörüyordu. Ancak, Mahmut Nedim Paşa’nın azline neden olan olaylar²¹³ neticesinde kararname uygulanamamış, ertesi gün yürürlükten kaldırılmıştır. Ardarda yayımlanan tenbihname ve kararnamelerden anlaşılacağı üzere dönemin siyasi kargaşası basının diline de yansımıştı. Devlet, basından “itidal” ile hareket etmesini beklerken basın, sansürün şiddeti arttıkça daha fazla “özgür” basın vurgusu yapıyordu.

20 Mayıs 1878’de Basiret’in yazarlarından Ali Suavi’nin “*Osmanlı’nın dış politikası şu sıralarda birtakım güçlüklerle karşı karşıya bulunuyorsa da bunun düzeltilmesi imkansız değildir. Pazartesi günü gazeteniz aracılığı ile yayımlayacağım makalenin okunmasını iş başında bulunanlara ve bütün halka tavsiye ederim*”²¹⁴ yazısı üzerine yönetim tarafından Çırağan Baskını’nı şifreli olarak haber verdiğinden gazete kapatılmıştır. Ali Efendi yazıya gazetesinde yer vermesi ve baskını bilip

²¹⁰ Basiret, “İlan-ı Resmi”, 8 Ocak 1876/27 Teşrin-i Sani 1291, No. 1681, s. 1.

²¹¹ Sultan Abdülaziz’in saltanatı sırasında 7 Eylül 1871-31 Temmuz 1872 ve 26 Ağustos 1875-12 Mayıs 1876 tarihlerinde sadarete gelen Mahmut Nedim Paşa, döneminin en tartışılan isimlerinden biriydi. Mahmut Kemal İnal, “*Son Sadrazamlar*” adlı eserinde Nedim Paşa’dan şöyle bahseder; “Sadareti sırasında umumun nefret ve düşmanlığını kazanmıştır. Memurların tayin usullerindeki hataları, mali sıkıntıya çare bulmak için memur maaşlarını düşürmesi, yolsuzluk ve rüşvetin artması gibi uygulamaları hatalı bulunmuş, öfkeli, kararsız ve sebatsız bir adamdı.” c. I, s. 264.

²¹² Tam metni için; Basiret, “İlan-ı Resmi”, 11 Mayıs 1876/29 Nisan 1292, No. 1809, s. 1.

²¹³ Kararnamenin yayımlandığı gün İstanbul’da ayaklanan öğrenciler Bab-ı Âli’yi basmaya kalkışmış, çıkan olaylar neticesinde Mahmut Nedim Paşa sadarettten azledilerek yerine Mütercim Rüştü Paşa getirilmişti. ‘Talebe-i Ulum’ adıyla anılan ayaklanma aynı zamanda Sultan Abdülaziz’in hal’i ile sonuçlanmış, yerine V. Murat getirilmiştir. Cevdet Küçük, “Murat V”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 184.

²¹⁴ Basiret, 20 Mayıs 1878/8 Mayıs 1295, No. 2448, Vakıf, 25 Mayıs 1878/13 Mayıs 1294, No. 930.

gizlemesinden dolayı suçlu bulunarak tutuklanmış, Taşkışla'da beş buçuk ay hapis yattıktan sonra Kudüs'e sürgün edilmiştir.²¹⁵ Ali Bey, 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilince İstanbul'a dönmüş, Basiret'i tekrar çıkarmayı denemişse de başarılı olamamış, düzensiz aralıklarla çıkan gazete, yalnızca 19 sayı yayımlayabilmiştir.

2.6. Hadika

İlk sayısı 18 Şubat 1870 çıkmaya başlayan, çeşitli aralıklarla yayınıni sürdüren “*Hadika*”, üçüncü yayın döneminde, başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bazı üyelerinin yazılarına yer vermiş ve kamuoyunda büyük ilgi görmüştür. İmtiyaz sahibi Aşir Efendi olan gazete, mukaddimesinde²¹⁶ halka hizmet için gazete çıkarttıklarını belirtilmiş, halkın bilim, sanat ve maariften faydalanmasına aracılık etme amacıyla oldukları ve bunu da vatana hizmet kabul ettikleri vurgulamıştır. Hadika gazetesi, “Fünun, Sanayi Neviye, İlan ve Tefrika” başlığında toplanmıştır.

İlk yayın döneminde “Ziraat, maarif ve sanayiden bahseder fûnûn gazetesi” alt başlığıyla haftalık olarak yayın hayatına giren Hadika'nın sayfalarında siyasi konulara yer verilmediği görülmektedir. Sanayi başlığı altında; zirai üretim, ticari faaliyetlere dair bilgilendirici yazılar yer alıyordu. Yine “banka muamelat ve ameliyatı” başlıklı yazı dizisi ile bankacılık sektörüne dair bilgiler sunarken, “matbuat ve hakkaklık”²¹⁷ başlıklı yazı ile son dönemlerde artan gazete ve dergi ile meslek okulları dikkate alınarak hakkaklık mesleğine matbaa alanında fazlasıyla iş imkanı çıkabileceğine dikkat çekiyordu. Yazıda; *“bu sahada şimdiden ziyadesiyle ihtiyaç var, matbaalar böyle arttıkça, sanayi mektepleri ve Darülfünunlar teşekkül ettikçe cümle fûnun kitapları mecbur basılıyor.. Ve az vakit içinde hakkaklık pek ziyade rağbet bulur. Öyle ki; Avrupa'dan pek çok hakkak buraya gelip bu sayede para kazanacak. Bu işin ileride buraya varacağı gün gibi aşikar iken bu sanatı bilenler bu yola girsinler..”*

²¹⁵ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 213.

²¹⁶ *Hadika*, “Mukaddime” 18 Şubat 1870/6 Şubat 1285, No. 1, s. 1-2.

²¹⁷ *Hadika*, “Matbuat ve Hakkaklara Dairdir”, 4 Mart 1870/20 Şubat 1285, No. 3, s. 21.

Gazetede yayımlanan diğer önemli yazılar şu başlıklarda idi; No.2’de Malumat-ı Tarihiye, No. 4’te Usul-i İnşa, No. 10’da Fenn-i Coğrafya, No. 12’de Vapur ve Bunun Ameliyatı, No. 26’da Bahçecilik, No. 34’te, İlm-i Hesap, No. 45’te Fünun-u Nebatat, Eğitim işlevinin ön planda tutulduğu gazetede, çoğu yazı dizisi halinde yayımlanan makalelerin sanat, zanaat ve ilim sahibi olmanın önemi üzerinde durduğu görülür. Yayın hayatına başladıktan kısa süre sonra resimli olarak ta hazırlanan Hadika’nın 46. sayısından itibaren yayımladığı “*Ceziretü’l Arab’ın Bedeviye Fırkası*” başlıklı yazı dizisi hükümetin dikkatini çekmiştir. Matbuat İdaresi tarafından gerekli incelemeler yapılmış ve Osmanlı Devleti yönetimine bazı dönemlerde isyan hareketlerinde bulunan ve göçebe olan halkın tarihinin aktarıldığı bölümler sakıncalı bulunarak Hadika’ya uyarıda bulunulmuştur.

Hadika bu uyarı sonrası yazı dizisine son verdiğini 50. sayısında şu şekilde ifade etmiştir; “*Bedeviyet Fıkrası ünvanıyla sabık Ceride-i Askeriye muharriri Binbaşı Hacı Reşit Efendi’nin Ceziret’ül Arab’ın ahvaline dair yazmış olduğu iş bu makalesi “calib-i dikkat” (dikkat çekici) olarak adı geçen memleketin Devlet-i Âliye’ce ne derece ehemmiyeti olduğunu meydana koymuş olmakla artık daha fazla izah ve tarife hacet kalmamıştır.*”²¹⁸ 51. sayısında okurlara hitaben kaleme alınan yazıda gazetenin son zamanlarda okur kaybettiğinden dem vurur ve bunun sebebi olarak yazarların taşra memuriyetine atanmaları olduğunu belirtir.

Hadika 18 Mart 1871’de başladığı ikinci yayın döneminde yine haftalık olarak başlamış, daha önceki yayın çizgisini sürdürerek genel konularda makaleler yayımlamıştır. Evkaf-ı Hümayun Mektupçusu Mehmed Halis Bey, Eyüp Sabri Efendi, Şurayı Devlet Kalemi’nden Medeni Efendi imzalı bazı yazıların görülmeye başlandığı gazete henüz 13. sayıda iken 9 Haziran 1871’de kapanmıştır.²¹⁹ Kapanma nedeni gazetenin ilk sayılarından itibaren içinde bulunduğu maddi sorunlar ve zorunlu matbaa değişikliği neden olabileceği gibi, “*Neviyye*” sütunu altında kaleme alınan Darüşşafaka’nın henüz tamamlanamaması ve eğitime başlanamamasına dair yazılan eleştirel yazı da neden olmuş olabilir.²²⁰ Yazıda; “*.. Ey milletdaşlarımız, bu*

²¹⁸ Hadika, “Hadika”, 4 Şubat 1871/23 Kanun-ı Sani 1286, No. 50, s. 399.

²¹⁹ Nesimi Yazıcı “Hadika”, TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XV, s. 19.

²²⁰ Nalcioğlu, Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu, s. 283.

gazinocunun milleti için bu gayretlerini görüp işittik de bu zavallı Darüşşafaka'yı hatırlayarak gönlümüzü kaplayan teessürden cümlemizin hissedar olması ve ibret alması için gazetemizde bahsetmeyi uygun gördük. Bu konuda söylenecek söz çok ise de şu kadarını söylemeyi ihtar ederiz ki; iş başında bulunan efendilerimizin vukua gelen inayet ve yardım semeresiyle derhal dörtte üçü meydana gelen şu mektebin tamamlanmasına koca bir milletin muvaffak olamadığını herkes tefekkür ve mütalaa etsin..."²²¹

Kapanmanın ardından üçüncü yayın dönemine 9 Kasım 1872'de yeniden başlayan Hadika, bu kez eski niteliğini tamamen yitirerek Yeni Osmanlılar'ın sözcülüğünü yapan günlük siyasi gazete haline gelmiştir. İbret'in geçici olarak kapatılmasının ardından Ebuziya Tefvik, gazeteyi kiralarak yayımlamaya başlamış, gazeteye Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa'nın da desteği olmuştur.²²² Haftada beş gün yayımlanan gazetenin Ebuziya Tefvik imzalı ilk sayısında, gazetenin matbaa masraflarından ötürü yayınına ara verdiği bildirilmiştir. Yazıda devamla, padişahın adaletine dayanarak başlanılan yeni yayın döneminde, gazetenin ahlaki ve hukuki gereklilikler çerçevesinde hareket edeceği şu cümlelerle ifade edilmiştir; *"her yerde gazeteler mensup oldukları milletin adap ve ahlakına riayet ve binaenaleyh hükümetin kanun ve nizamlarına itaatle yükümlü bulunduğundan biz de neşriyatımızda bu iki vazifeden ayrılmayarak; her şeyden bahsetmek, edep ve terbiye hududunu büyük bir dikkat ve itina ile muhafaza eyleyeceğiz."*²²³

Ebuziya Tefvik ile beraber Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve diğer bazı Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının imzalı imzasız makaleleriyle çıkan gazetenin tirajı bu dönemde o gün için oldukça yüksek sayılabilecek bir rakam olan 3000'e ulaşmıştır.²²⁴ Yönetime yönelik eleştiri içerikli yazıların çoğu üzeri örtülü de olsa dile getiriliyorken, Namık Kemal imzalı, şu şekilde doğrudan eleştirilerde mevcuttu;

²²¹ Hadika; bu yazısında gazino işletmecisi bir ermeni vatandaşın girişimi ve ermeni cemaatin desteği ile açılan bir okulun, tüm araç-gereçlerinin hızlı bir şekilde tamamlanmış ve eğitime başlamış olmasına rağmen, yaklaşık 4 sene evvel Osmanlı'nın üst düzey bürokratlarının girişimleri ile yapımına başlanan Darüşşafaka'nın hala tamamlanamamış olduğuna dikkat çekmektedir.

²²² Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 278.

²²³ Ebuziya Tefvik, "İhtar", *Hadika*, 9 Kasım 1872/28 Teşrin-i Evvel 1288, No. 1, s. 1.

²²⁴ Yazıcı, "Hadika", s. 18.

“... Matbuat Nizamnamesi kafi görülemediği surette istenildiği kadar şiddetlendirilsin sahib-i rey olan gazeteler tahammülden başka bir şey demez. Zira muhakkaktır ki zalim bir kanunun hükmüne tabiiyyet adil bir zatın reyine uymak iyidir. Kanun zalim olursa ilk olarak ona tabi olanlar şiddetinin derecesini bilir ve hareketini malumatına uydurur. İkinci olarak öyle şiddetli bir kanunun vücuduna tabiat-ı zaman tahammül etmez, hükmü kendi kendine düşer...”²²⁵

28 Ocak 1873 tarihli 56. sayısına kadar düzenli aralıklarla çıkan gazetenin yayını, 54. sayısında yer alan “*Tersane Amelesi*” başlıklı yazısından dolayı ‘tedhiş-i ezhan’ (zihinleri kurcalama) suçlaması ile 2 ay süre ile hükümet tarafından tatil edildi. Söz konusu yazıda, daha önce haberi yapılan tersane işçilerinin uzun süredir maaş alamadıklarından ve Sadaret önünde toplanan işçilerin asker kuvvetleri tarafından dağıtıldığından bahsedilir. Gazeteye bırakılan “*Tersane amele ve marangoz biçareleri*” başlıklı mektubu yayımladığı için kapatılan Hadika, “*Vatan Yahut Silistre*” piyesinin ardından çıkan olaylar neticesinde yargılanan İbret yazarı Namık Kemal’in Magosa’ya, Ebuziya Tefvîk’in de Rodos’a sürülmesinin ardından 5 Nisan 1873’te 58. sayısını yayımlayabildi.

Son yayın dönemine Şemsettin Sami yönetiminde başlayan gazete; ‘politika gazetesidir’ ibaresini kaldırarak ‘çocuklara özel’ ibaresi yerleştirilmiş iç ve dış haberler yorumsuz verilmiştir. Şemseddin Sami, 63. sayıda hükümetin Rusya politikasını tenkit eden bir yazı yayımlayınca Matbuat İdaresi kendisine ihtarda bulunmuştu. Fakat onun ihtarla sert bir dille karşılık vermesinin ardından endişelenen imtiyaz sahibi Aşir Efendi, hükümete başvurup gazetenin yayını 64. sayıdan sonra geçici bir süre için bizzat ertelemiştir. Hadika’yı Aşir Efendi’den kiralayan Şemsettin Sami, 20 Mayıs 1873’ten itibaren kendi adına siyasi nitelikte ve günlük olarak çıkarmaya başlamıştır. Ancak Şemseddin Sami’nin muhalif yazıları dolayısıyla nihayetinde gazete 42. sayısında yayın imtiyazı da feshedilerek bir daha çıkmamak üzere kapatılmıştır.

²²⁵ Namık Kemal, “Matbuat- Osmaniye”, *Hadika*, 20 Kasım 1872/8 Teşrin-i Sani 1288, No. 8, s. 1-2.

Hadika gazetesinde Ebuziya Tevfik tarafından ilk basın salnamesi olan 1873 yılına ait Salname-i Hadika adlı yıllık çıkarılmıştır. Salname-i Hadika’da gazeteden seçilmiş bazı makalelerin ve takvim ve istatistik bilgilerinin dışında Hadika da dahil olmak üzere yirmi sekiz Osmanlı gazete ve dergisi hakkında kısa bilgi verilmiştir.

2.7. İbret

1870’te Aleksan Sarafyan tarafından çıkartılan²²⁶ “İbret”, yayınının sonlanmasının ardından Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralananarak²²⁷ 13 Haziran 1872’de Namık Kemal yönetiminde yayın hayatına başlamıştır. Diğer yazarları; Reşat, Ebuzziya Tevfik ve Nuri Bey’ler olan gazete cuma ve Pazar hariç her gün çıkıyordu. Başyazıların Namık Kemal’e ait olduğunu anladığımız gazetenin ilk sayısında yer alan yazı, gazeteyi ve yazarlarını tanıtmaya amacıyla ve dört imzayla yayımlanmış ve şu ifadelerle yer vermiştir;

“Zaten kitabet mesleğinden yetişmiş olduğumuz gibi, elimizden geldiği kadar vatana hizmet etmeyi ve geçimimizi de bu yolda aramayı arzu eylediğimizden ve matbuatı da memleketimizce bu maksatları elde etmek için en büyük vasıta gördüğümüzden, bir gazete neşrine karar verdik. Yeni bir gazete tesisiyle, mülkümüzde matbuatın ilerlemesine dahi bu sırada bir hizmet etmeye muvaffak olamadığımızdan belirli bir zaman için İbret’in yazı işlerini üzerimize aldık. İnanişımıza göre, burada gazetelerin en büyük vazifesi, halkımıza siyasi kaideler ve medeni

²²⁶ İbret, zaman zaman farklı isimlerle ve farklı kişilerce yayımlanmıştır. Gazetenin imtiyazı önce Aleksan Sarafyan tarafından alınmış, Kevkeb-i Şarki adıyla günlük olarak ilk sayısı 1 Aralık 1869 yayımlanmıştır. 18 Şubat 1870’de 42. sayısından sonra yayınına ara veren gazete, bir süre sonra İbret adıyla ve yine imtiyaz sahibi Sarafyan tarafından pazartesi ve perşembe günleri çıkmak üzere 16 Haziran 1870’den itibaren yeniden yayımlanmaya başlamış ancak yine yeterince ilgi görmemiştir. İlk iki devresinde umduğu başarıya ulaşamayan Sarafyan 1871 yılında gazetesini İskender Bey’e kiralamış, ancak gazete Ocak 1871’de yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. 7 Şubat 1872’de dördüncü yayın döneminde yine İskender Bey’e kiralanan gazete, bu kez Ahmet Mithat Efendi’nin yazıları ile ilk ciddi gazete niteliği kazanmış olmasına rağmen hükümete muhalif çizgisini arttırması yayınına ara vermesine sebep olmuştur. 13 Haziran 1872 tarihinden itibaren Aleksan Sarafyan’dan ayda 15 altın liraya iki yıllığına kiralanan gazetede bu tarihten itibaren, Namık Kemal ve arkadaşlarının öncülüğünde Yeni Osmanlılar’ın sözcülüğünü yapan bir gazete olmuş ve oldukça ilgi görmüştür. Nesimi Yazıcı, “İbret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 368-370.

²²⁷ Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 27.

ilerlemelere ait malumat vermektir. Bunun için elimizden gelen bütün gayreti bu hizmette kullanacağız. Bununla beraber havadis vermekte de kusur etmeyeceğiz. En kutsal bildiğimiz bir vazife de Matbuat Nizamnamesi'nin müsait olduğu derecede, doğru söylemektir. (Başyazar Namık Kemal, Yazar Reşat, Yazar Nuri, Yazar Tevfik, Müdür Mahir)''²²⁸

İbret yazarları, yıllardan beri gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında çıkardıkları gazetelerle, mevcut düzeni değiştirip yerine meşrutiyeti getirmenin çabası içerisindeydiler. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların diğer gazeteleri gibi İbret de bu çabanın bir parçası olmuş basın, cemiyetin fikirlerini ulaştırmada bir araç işlevi görmüştür. İbret Gazetesi'nin ilk sayısı iki baskı gerçekleştirip 25 bin kadar satmış ve bu sayı o tarihe kadar görülmemiş bir satış olmuştu.²²⁹ İbret, kamuoyunda Rusya yanlısı olduğu için “*Nedimof*” diye anılan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya ve onun icraatlarına hücum eden yazılarla işe başlamış²³⁰ kısa zamanda halk üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. Yayınlarında artık sadece Osmanlı düşüncesinin dayanışmada yeterli olmayacağı üzerinde durmuştur. İbret'e göre müslümanların kendi aralarında bir İslam düşüncesi ile dayanışma içerisinde olmaları gerekiyordu. Bunun çözümü olarak, tüm müslümanlara Osmanlı önderliğinde İslam birliği çatısını önermiştir.²³¹

Dönemin dış politikasını etkileyen olaylar da gazetede yer bulmuştur. 5. sayısında 1870 Fransa-Almanya savaşının sebepleri ve Fransa'nın 1867 yılından beri iç durumu üzerinde durulurken, 7. sayısında yayımlanan “*Avrupa Şarkı Bilmez*” başlıklı yazıda, Avrupalıların Osmanlı dünyası konusundaki cehaleti anlatılmıştır. Yine 14. sayısındaki “*İmtizacat-ı Akvam*” başlıklı yazıda devletin sınırları içinde yaşayan çeşitli milletlerin bir arada bulunmasına değinilirken, Namık Kemal ve arkadaşlarının temel hedeflerinden biri olan eğitim, özellikle de kızların eğitimine yönelik tartışmalar 16. sayısında ele alınmıştır.²³² İbret gazetesinin ısrarla üzerinde durduğu bir başka konu da hukuk kavramı idi. Gazetenin 6. sayısında milletlerarası

²²⁸ İbret, 13 Haziran 1872/1 Haziran 1288, No. 1, Tanpınar, *XLIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 362.

²²⁹ Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüz Türkiye'de Basın*, s. 39.

²³⁰ İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 229-230.

²³¹ Namık Kemal, “İslam Birliği”, *İbret*, 27 Haziran 1872/15 Haziran 1288, No. 10.

²³² Tevfik Çavdar, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, Ankara, İmge Yayınevi, 2007. s. 32-33.

hukuktan bahsedilmiş ve her toplumun devlet istiklali olduğu sürece bu hukuktan faydalanacağını söylemiştir. Yine benzer şekilde 18. sayısında yer alan “*Hukuk-u Umumiye*” başlıklı makalede hukuktaki değişik yaklaşımlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.²³³

Tanzimat’ın muhalif basınının en önemli temsilcilerinden olan İbret’in dönemin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa’nın icraatları ve dış borçlanma, basın hürriyeti, Mısır Hidivliği ile Osmanlı yönetiminin ilişkileri gibi konularda sert eleştirilerde bulunması henüz 19. sayısında iken kapatılmasına yol açtı. 9 Temmuz 1872’de yayımlanan 19. sayısında Mahmut Nedim Paşa’yı ima eden Namık Kemal’in “*Garaz Marazdır*” başlıklı yazısı ve yine aynı sayıda Reşat Bey’in borçlanma ile ilgili “*İstikraz*” başlıklı yazısından dolayı; “*Menafi-i devlete ve adab-ı umumiye’ye karşı ittihaz eylemiş olduğu meslekte ısrar*” gerekçesi ile 10 Temmuz 1872 tarihinde 4 ay süre ile kapatılmıştır.²³⁴

İbret’in kapatılmasına yol açan yazılardan biri olan Reşat Bey’in “*İstikraz*”²³⁵ başlıklı yazısında Reşat Bey, Fuad Paşa’nın “*Bu devlet istikrarsız yaşayamaz*” sözünü eleştirerek bunun Osmanlı maliyesinde bir hastalığa neden olduğu üzerinde durarak devletin borçlanmasının kamu vergilerini artmasına neden olacağını ve bunun da *ahalinin ve devletin intizamını* bozacağını ifade eder. Kapatmanın bir başka sebebi olan Namık Kemal’in,²³⁶ Hidiv İsmail Paşa’nın emellerine hizmet eden *Hakayık-ül-Vekayi*²³⁷ gazetesinde çıkan bir yazı neticesinde giriştiği münakaşa ve Mithat Paşa’nın Bağdat valiliğinden istifası hakkında çıkarılan dedikodulara karşı yazılmış olan yazısı idi.²³⁸

İbret’in aldığı geçici kapatma cezasına ek olarak dört yazarı da İstanbul dışında çeşitli görevlere tayin olunmuşlardı. Buna göre; Namık Kemal, Gelibolu mutasarrıflığına; Nuri Bey, Ankara mektupçuluğuna; Tevfik Bey, İzmir’de mahkeme

²³³ Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazeteciliği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 18-20.

²³⁴ İbret, 9 Temmuz 1872/27 Haziran 1288, No. 19, İnüçür, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 230. Özön, s. 102.

²³⁵ Reşat Bey, “İstikraz”, *İbret*, 9 Temmuz 1872/27 Haziran 1288, No. 19.

²³⁶ Namık Kemal, “Garaz Marazdır”, *İbret*, 9 Temmuz 1872/ 27 Haziran 1288, No. 19.

²³⁷ *Hakayık-ül Vekayi*, “İdare-i Hazıra” 3 Temmuz 1872/21 Haziran 1288, No. 605.

²³⁸ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 355.

başkatipliğine; Reşat Bey de Bilecik kaymakamlığına tayin edilmişti.²³⁹ İbret, süre dolmadan padişah tarafından affedilmiş ve 30 Eylül 1872’de yirminci sayısıyla yeniden yayımlanmaya başlamıştır. İbretin muhalif tavrı şiddetini daha da arttırmış, kapatma cezası sonrası yayımlanan ilk sayıda, “İfade-i Meram” başlıklı yazıda, kapatılma cezası zalimlik olarak değerlendirilmiş ve haksızlığa uğranıldığını anlatılmıştır. Padişahın emri ile verilen cezanın süresi dolmadan zulmün durdurulduğunun ifade edildiği yazıda, mevcut matbuat nizamnamesine göre mahkeme edilerek verilmesi gereken cezanın keyfi olduğunun da altı çizilmiştir.²⁴⁰ Namık Kemal Gelibolu’daki görevinden azledilmesinden sonra tümüyle gazete ile ilgilenmiş, İbret’in bu ikinci yayın döneminde basın özgürlüğü ve mevcut durum hakkındaki yazıları oldukça ses getirmiştir.

Nitekim Mütercim Rüştü Paşa’nın sadareti döneminde, Âli Kararname gereği *Diyojen*’in süresiz, *Letaif-i Asar* ve Ebuzziya Tevfik’in gazetesi *Hadika*’nın da 2 ay süre ile tatil edilmesi basın-yayına yönelik sansürün giderek şiddetlendiğini göstermektedir. Maarif Nezareti’nin matbuat nizamnamesi gereğince gazetelere ve kitaplara yönelik sansür uygulamasının bir başka örneği de, ruhsat alma zorunluluğunun getirilerek bir nevi nizamnamenin tatbik edilmesi olmuştur. Hatırlanacağı üzere, 1857 nizamnamesinde yer alan kitap basımından evvel ruhsat alma şartı isteğe bırakılmıştı. İbret, bu zorunluluktan ötürü, Esad Paşa sadrazamlığı sırasında dönemin kitap sansürü uygulamasını eleştiren yazılarından dolayı 7 Şubat 1873’te bir aylığına yeniden kapatılmıştır. Kapatılmanın nedeni Namık Kemal’in daha evvel gazetelerde yayımlanan çeşitli yazılarından ve biyografilerden oluşan *Evrak-ı Perişan* adlı eserinin ruhsatsız basılması idi.²⁴¹

İbret’in en yoğun eleştirdiği alanlardan biri ticari faaliyetler ve hazineye yönelik idi. Nitekim, Namık Kemal’in Reji²⁴² makalesi yüzünden devlet, gazete aleyhine dava bile açmıştır.²⁴³ Bab-ı Âli’de kurulan komisyonda; Matbuat Müdürlüğü

²³⁹ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (derleyen; Şemsaddin Kutlu), Pegasus Yayınları, İstanbul 2006, s. 383.

²⁴⁰ İbret, “İfade-i Meram”, 30 Eylül 1872/18 Eylül 1288, No. 20.

²⁴¹ BOA, MF.MKT. No.8/136, Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 357.

²⁴² İbret, “Reji” 15 Ekim 1872/3 Teşrin-i Evvel 1288, No. 30.

²⁴³ Yazıcı, “İbret”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 375, Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 358.

memurlarından Bogos Parnasyan ve İbret'i savunmayı üstlenen Gregor Efendi bulunuyordu. Komisyon görüşmeleri uzadığından ve daha sonra İbret süresiz tatil edildiğinden konu mahkemeye götürülmemiştir. Söz konusu eleştiride Reji'nin hem tütün için hem de üretimin çeşitli aşamalarında alın teri dökenler için sıkıntı verdiği iddiasında bulunulur. Hükümetin sert bir dille eleştirildiği yazıda Namık Kemal; Avrupa'da fenni hukuk öğretenlerin Osmanlı Tütün Rejisi'nin tütün üretmek için çalışan on binlerce ve belki de yüz binlerce özgür insanı -ki bunlar arasında köylüler, işçiler ve esnaf da bulunmaktadır- kölelere döndürdüğünü yazmaktadır.²⁴⁴ Namık Kemal'e göre her ne kadar bu insanlar tütün üretimin her aşamasına katılsalar da emeklerinin karşılığında aldıkları ücret varlıklarını devam ettirmek için gerekli harcamaları zar zor karşılamaktadır. 8 Mart 1873'te üçüncü kez yayın hayatına başlayan İbret gazetesinde kaleme alınan yönetimdeki aksaklıklar, devletten ayrılma amacıyla olan bölgelere yönelik hükümetin tedbirsizliği, Şark meselesi, kitap sansürü ve özellikle de hazinenin durumu ve ticari faaliyetlerdeki başarısızlık ve devletin bu konuda destekleyici tedbirler almamasına yönelik yazılar ve yoğun eleştiriler yönetimin gazeteden yana memnuniyetsizliğini arttırmıştı.

Namık Kemal'in "*Vatan yahut Silistre*" adlı oyunu, 1 Nisan 1873'te Güllü Agop Tiyatrosu'nda sahnelenmiş ve oyun büyük rağbet görmüştür. Osmanlı halkını "vatan"larını yabancı düşmanlara karşı korumaya çağıran oyun ilgili İbret'te bir yazı yayımlanmıştır. İbret, çok ses getiren bu oyunun ardından 5 Nisan 1873'te 132. sayısından sonra süresiz olarak tatil edilmiştir. Gazetenin yazarları tutuklanarak sürgün edilmişlerdir. Yazarlardan Sıraç gazetesi sahibi Ebuzziya Tevfik ile Dağarcık yazarı Ahmet Mithat Efendi Rodos Adası'na, İbret yazarı Nuri Bey ile Bereketzade İsmail Hakkı Efendi Akka'ya, İbret Başyazarı Namık Kemal de Kıbrıs'taki Magosa Kalesi'ne gönderilmişlerdir. Gazetenin kapatılmasının oyunla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Bilakis, İbret'in kitap ve gazetelere yönelik sansürü sert bir şekilde eleştirmesi ve devletin mali alandaki zaaflarına dikkat çektiği yazıları ve yolsuzluk iddiaları etkili olmuştur.

²⁴⁴ Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazeteciliği*, s. 141.

2.8. Devir

Yeni Osmanlılar'ın muhalif bir hareket olarak ortaya çıkışının ardından 1870'li yılların başlangıcında süreli yayınlarda artış yaşanmıştır. Buna bağlı olarak, yönetim de basın-yayına yönelik denetimlerini arttırmıştı. Dolayısıyla oldukça kısa süren yayınlar da olmuştur. Tanzimat devrinin sonlarına doğru İstanbul basınının kısa ömürlü gazetelerinden biri, Ahmet Mithat Efendi'nin 29 Ağustos 1872 tarihli *Devir* adlı gazetesidir. "*Havadis-i politika, edebiyat, letaif, fûnun-u maliye ve umur-ı ticariyeden bahs eder yevmî gazete*" ibaresi ile çıkan ilk sayıda; Ahmet Mithat imzalı kısa bir mukaddime yayımlanmıştır. Mukaddime yazısından sonra kaleme alınan yazıda,²⁴⁵ her gazetenin bir yayın politikası olması gerektiği ve buna uygun hareket etmenin gerekliliği üzerinde durulmuş, çoğunlukla telgraf haberleri ve Avrupa gazetelerinden yapılan çevirilerle hazırlanan haber gazetelerine yönelik eleştirilerde bulunulmuştur.

Tek sayı çıkabilen *Devir*'de dikkat çeken bir başka yazı sadrazam Mithat Paşa'ya hitaben kaleme alınan yazıdır.²⁴⁶ "*Ey gayretli vezir!*", "*Ey vekil-i mutlak!*" nidalarıyla Mithat Paşa'ya hitaben yazılan yazıda; "*Biz maarif istiyoruz. Adam olmak, medeni olmak istiyoruz. Hükümet, bunların maarif ile gözleri açılırsa zapt-u rabitaları müşkül olur diye bizde maarifi imsak ediyor. Pekala, gözümüz açılırsa neyi göreceğiz? Bir fenalık var da onu göreceksen onu fenalık niçin oluyor? Ey Asaf! Biz saadet isteriz. Şehrah-ı medeniyette herkes yol aldı, birtakımı menzil-i maksada vardı. Onlar sadr-ı saadette murabba-nişin oldular. Biz ilerleyemedik. Biz geride kaldık. Onların saadetine nazar-ı tahassürle bakıyoruz. Ah biz bu derecede kalacak adamlar mıyız? Herkes bize barbar diyor. Çünkü bizi fakir, cahil görüyorlar. Ah biz bu hakareti görecek babaların evladı mıyız?*" şeklindeki sert ifadeler hükümet tarafından hoş karşılanmamıştır.

Söz konusu yazıda ayrıca; Viyana'dan Hindistan'a uzanan coğrafyada muazzam bir milletken, yönetimin hataları neticesinde devletin ticari, sanayi, toplumsal ve siyasi alanlarda olumsuz şartlarla baş başa kaldığı vurgulanmıştır. Yazıda devamla; "*..Tanzimat-ı Hayriyye'nin başından beri çok sadrazam gördük, ama hiç biri*

²⁴⁵ Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, s. 63.

hazineyi doldurmanın yolunu bulamadı. Evet biz reayayız, reayayı sağlamalı, sütünü almalı, kürkünü kırkmalı, ama önce bizi güzel bir merade otlattıktan sonra, yapağımızı bir karış uzattıktan sonra kırkmalı. Karnımız aç iken süt alacağım diye sağlamaya çalışmak, uyuz olmuş ve tüylerimiz dökülmüş iken yapağı kırkacağım diye derimizi yüzmek bizi öldürmeye çalışmak değil midir?” sözleri üzerine sadrazam Mithat Paşa, gazeteyi ilk sayısında, vergilerin ağırlığından bunalan ahaliyi “*sağılan uyuz keçi*” ye benzettiği gerekçesiyle zararlı neşriyattan sayarak kapattırdı.²⁴⁷

2.9. Bedir

Devir’in kapatılmasının ardından Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Cevdet idaresinde 26 Eylül 1872 tarihinde *Bedir*’i yayımlamaya başladı. “*Havadis-i politika, edebiyat, letaif, fûnun-ı maliye ve umur-ı ticariyeden bahs eder pazar ve cumadan maada hergün tab ve neşr olunur*” ibaresi ile Mehmet Cevdet imzalı kısa mukaddimenin ardından Mithat Paşa’nın kaleminden çıkan yazıda; gazeteci kamu adına yüklendiği vazifesini yerine getirirken gazetecinin fikirlerini halk adına dile getirdiği belirtilmiştir. *Bedir*, İbret’in 19. sayısında uğradığı tatil cezasının affolunması nedeniyle yeniden neşre başladığını haber veren yazısında milletin fikrini açıklamada tek araç olarak gördüğü basın özgürlüğünün önemine dikkat çekmiştir.²⁴⁸

Basın özgürlüğü ve gazeteciliğin önemi dışında *Bedir*’in hemen hemen her sayısında ele aldığı bir başka konu da Alman İmparatoru ve Rus Çarı’nın bir araya gelerek Doğu sorununu tartıştıkları görüşmelerdir. Ahmet Mithat Efendi’ye göre; her ne kadar Devir ilk sayısında kapatılmışsa da yeni hükümet döneminde basın daha özgür bir dil kullanabilmektedir. Nitekim konu ile alakalı Ahmet Mithat Efendi, “*bu özgürlüğü fırsat bilip bildiğimizi söyleyelim, tutmayalım*” diyerek İstanbul dahil taşrada dahi pek çok gazetenin imtiyaz aldığını haber veriyordu.²⁴⁹ Daha ilk sayısında kapatılan Devir’in ardında *Bedir*’de 13.sayısından sonra hükümetçe görevini aştığı ve makalelerinde şiddetli lisan kullandığı için yayını tatil edildi.²⁵⁰

²⁴⁷ Nalcioğlu, *Osmanlı’da Muhalif Basının Doğuşu*, s. 319.

²⁴⁸ *Tercüman-ı Ahvâl*, “Maarife Dair Bend-i Mahsustur”, 12 Mayıs 1861/30 Nisan 1277, No. 34.

²⁴⁹ İlhan Yerlikaya, “Tercüman-ı Ahval Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı”, *Toplumsal Tarih*, c. IV. sayı, XXI, Eylül 1995, s. 58-59.

²⁵⁰ *Tercüman-ı Ahval*, 16 Haziran 1861, No. 44.

2.10 Sirac

Tanzimat dönemi İstanbul basınının kısa ömürlü gazetelerinden biri de Tevfik Bey'in *Cüzdan* adlı dergisinin toplatılmasının ardından yayımladığı *Sirac* adlı gazetesidir. Kandil anlamına gelen gazetenin ilk sayısı 15 Mart 1873'te yayımlanmıştır. Ebuzziya Tevfik çıkış amacını şöyle özetlemekte; "... *Sirac* öyle bir vasıta ki, icadî zulmet içinde rehber olmak içindir. Memleketimizde ise gazetecilik aleminin gecelerimiz gibi hala karanlık olması böyle bir ışık aracına ihtiyaç gösterir. Onun için biz de bunu ihtiyar eyledik. Eğer rüzgardan korunabilirse kendi aleminde ziyadar olması ümit edilir.."²⁵¹ Rüzgardan Âli Kararnameyi kast eden Tevfik Bey, kararnameyi basın tarihinin üzerine çekilmiş bir örtüye benzeterek kararname sonrası basının durumunu şöyle açıklar; "... *Osmanlı basını iki omzuna birer çeki taşı asılmış gibi olduğu yerde mihlanıp bir adım ileriye gitmediği gibi bükülerek sırt üstü düşmeye mecbur oldu...*"

İbret gibi *Sirac* da basın özgürlüğü ile alakalı yazılara yoğunluk vermiş, bunlar kapsamlı makaleler olabildiği gibi kısa duyuru notları şeklinde de olmuştur. Nitekim Namık Kemal'in ilk sayısındaki tebrik yazısında "... *her ne sebepten olduğu anlaşılmayan zorluklara rağmen*" gazete imtiyazı alabildiği için Tevfik Bey'i kutlamış ve yine *Sirac*, Hadika'nın yeniden neşre başlayacağı haberini "*günlerin müsaadesi olduğu kadar...*" sözleriyle duyurmuştur.²⁵² *Sirac*'ın dikkat çeken bir başka yazısı da Tevfik Bey'in eski sadrazamlardan Fuat Paşa'nın sözünden alıntıyla başladığı aşırı ve gereksiz borçlanmayı konu edindiği yazısı olmuştur.²⁵³ Tevfik Bey'e göre gazetesinin kapatılma nedeni bu yazıdır.²⁵⁴ *Sirac* gazetesi 4 sayı daha yayınlanarak 5 Nisan 1873'te 16. sayısından sonra kapatılmıştır. Aynı tarihte İbret'in de son sayısı yayımlanmış, Tevfik Bey, Namık Kemal, Nuri Bey, Ahmet Mithat Efendi ile beraber haklarında tutuklama kararı çıkartılarak sürgüne gönderilmiştir.

²⁵¹ Tasvir-i Efkâr, 27 Haziran 1862/4 Haziran 1277, No. 1.

²⁵² *Sirac*, 29 Mart 1873/17 Mart 1289, No. 11.

²⁵³ Ebuzziya Tevfik, "Devlet İstikrazsız Yaşayamaz", *Sirac*, 1 Nisan 1873/20 Mart 1289, No. 12.

²⁵⁴ Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s. 431.

Sirac'ın yayınına son verilmesinin nedeni İbret'in kapatılmasına neden olan Namık Kemal'in "*Vatan Yahut Silistre*" adlı tiyatrosunu, Maarif Nezareti'nden izin almaya mecbur olmamak için Sirac gazetesinin edebi eki olarak yayımlaması olabilir²⁵⁵ Bilindiği üzere Namık Kemal, Evrak-ı Perişan adlı kitabının ruhsatsız basımından dolayı yasaklanmasına yönelik yönetime karşı sert tepkilerde bulunmuş, Yeni Osmanlı gazetecilerinin birçoğunun yaptığı gibi ruhsat almanın zorluğundan kaçınarak eserlerini mevcut yayınların ekleri olarak yayımlamıştır.

Görüldüğü gibi, Tanzimat basını; bir yandan bilim-teknik eğitim, tıp, edebiyat ve sanat gibi birçok alanda yaşanan gelişmeleri yakından takip ederken diğer yandan dönemin siyasi ve ekonomik alandaki olumsuzluklarını da işlemeye başlamış ve yaşanan sıkıntılardan yönetimi sorumlu tutmuştur. Osmanlı basınının toplum üzerinde farkındalık oluşturan ve yönetime muhalif yayınları şüphesiz ki yönetimin tepkisini çekmiştir. Tanzimat basını fikir gazetelerine uygulanan sansüre bakıldığında, daha çok yönetimin siyasi politikaları ile ilgili eleştirilere yönelik olduğu görülmektedir. Ancak bununla birlikte basının kamuoyu oluşturan gücünden de faydalanmak isteyen Osmanlı yönetimi kimi zaman da devlet lehine yayınlar yapan basına destek vermiştir. Öğrenmeye gazetelerle başlayan Osmanlı toplumu üzerinde de ciddi bir etki bırakan gazeteler bu dönemden sonra etkisini arttırarak gelişmeye devam etmiştir.

²⁵⁵ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 357.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TANZİMAT DÖNEMİ MİZAH BASINI VE SANSÜR

3.1. Mizah Basınının Tarihçesi

Olayların gülünç, alışılmadık ve çelişkili yönlerini yansıtarak insanı düşündürme, eğlendirme sanatı olarak tanımlanan mizah²⁵⁶ geçmişten günümüze farklı kültürlerin etkileşimi sonucunda zengin bir birikime de sahip olmuştur. Mizah bu süreçte siyaset ile de ilişki içerisine girmiş, zaman zaman dönem siyasetini desteklemekle beraber, eleştiri ve muhalefet yanlı tavrını ortaya koymaktan da geri durmamıştır. Mizahın siyasete muhalif bu tavrı, halk üzerinde de etkili olmuş mizah, siyaset karşısında bir güç unsuru olmuştur.

Eski toplumlarda sürekli çatışma halinde olan “iyi” ile “kötü”nün mücadelesinin sonunda “iyi”nin kazanmasından dolayı düzenlenen eğlencelerde ortaya çıkan mizah ile ilgili bilinen en eski metinler Mısırlılar’a ve Sümerler’e ait metinlerdir. Hititlerde Purilli ayinleri, Eski Yunan’da Dionysos şenlikleri mizah içeren eğlencelerdir.²⁵⁷ Kilise iznine bağlı olarak gelişme gösteren Ortaçağ Avrupa mizahı ise, ahlaki çöküntüye sebep olacağı endişesi ile müstehcenliği, dini otoritelerin gücünü zedelediği için de hiciv²⁵⁸ içerikli söz ve eğlenceleri tutucu yapısı gereği

²⁵⁶ *Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 1404, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986, s. 384.

²⁵⁷ Eski bir Mısır papirüsüne göre; Tanrı kahkahasıyla dünyayı yönetecek 7 ayrı Tanrıyı ardından da ruhları yarattı. Ugarit döneminden kalan Ras Şamra metinlerinde ise yağmur bereket ve bitkiler tanrısı Ball’ın aynı anda ölümünü ve yeniden doğuşunu gözyaşları ve kahkahalarla kutlayan erken dönem Fenike ve Kenan tapınma oyunlarından söz edilmektedir. Barry Sanders, *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme* (çev. Kemal Atakay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.17, Benzer bir tanımlama Ferit Öngören tarafından da yapılmıştır. Öngören, mizahın ilk ortaya çıkışını bu tür tapınma eğlencelerine bağlamaktadır. Ferit Öngören, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı Ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 12.

²⁵⁸ Bir kişi, kurum ya da toplumu alaylı şekilde eleştirme anlamına gelen hiciv, mizahın bir türü olarak sözlü edebiyatta ve matbaanın etkinliğini arttırmasından sonra yazılı bir edebi tür olarak şiir, fıkra, hikayelerde sıkça işlenmiştir. Süreli yayınlarla beraber günümüze kadar etkin bir şekilde varlığını sürdürmeye devam eden hiciv, dönem dönem siyasi ve dini otoritelerin gücünü zedeleyici unsur olarak yorumlanmış ve yasaklanmıştır. Orhan Okay, “Hiciv”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 17, s. 447.

yasaklamıştır. Bununla beraber ‘aşırı gülmenin kötülükleri çağıracağı’²⁵⁹ ve insanı felaketlere sürükleyeceği endişesi ile kutsal bayramlar dışındaki şenlikler, kilise denetiminde ve ‘kontrollü eğlence’ olarak gerçekleştiriliyordu. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ortaçağ Avrupası’nda mizah, kilisenin tutucu ideolojik yapısı gereği kendisinden önceki dönemi devam ettiren bir içeriğe sahip olmuş, günümüzdeki anlamıyla mizah asıl etkinliğini Rönesans ile birlikte göstermeye başlamıştır.

Rönesans ile birlikte geleneksel eğlence ve hoşgörü anlayışından sıyrılan mizah, dini ve siyasi otoritelere karşı bir muhalefet aracı olarak ilerleyen dönemlerde kamuoyu denetimi işlevi görmüştür. Bu dönemde Deliliğe Methiye, Don Kişot, Moliere, Voltaire’nin Felsefe Sözlüğü ve daha bunu gibi birçok eser, günümüz mizahının temel niteliklerini göstermesi açısından önem taşımaktadırlar.²⁶⁰ XVIII. yüzyıldan itibaren mizahın, siyaset, ekonomi ve sosyal yaşama dair eleştirileri edebi türlerde yerini almaya başlamıştır. Basının ortaya çıkışı ile beraber ise yazılı mizah, sözlü mizahı geride bırakmış, karikatür ve mizahi hikayeler daha fazla ilgi görmeye başlamıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa’da gelişme gösteren karikatür ve mizah basınının önde gelen gazeteleri şöyle idi; 1842’de İngiltere’de *Punch*, 1830’da Fransa’da Charles Philipon tarafından yayımlanan *La Caricature*, ve 1832’de *Charivari*, 1844’te Almanya’da Kaspar Braun tarafından yayımlanan *Die Fliegende Blatter*, ve 1848’de *Kladderadasch*, ve 1857’de Avusturya’da *Figaro*. Bunlarla birlikte, yine 1857’de Amerika’da *Harper’s Weekly* ve Hintlilerin yayımladıkları *Indian Punch* adlı gazeteler de mizahın en etkili türü olarak karikatür ve hicvi etkili bir şekilde kullanmışlardır.²⁶¹ Söz konusu gazetelerde ele alınan konular siyasi ve toplumsal eleştirilerle beraber gelenekler ve ahlak konuları ile ilgili de olmuştur. Özellikle siyasi alanda yapılan eleştiriler, yönetim tarafından otoriteyi zayıflatıcı bir unsur

²⁵⁹ “Batı’da Ortaçağ boyunca kiliseye hakim olan anlayışa göre aşırı gülmek kötülüğü çağırırmaktaydı. Ağırbaşlı, ciddi ve mağrur bir peygamber olarak İsa, acı, sefalet ve yoksulluk dolu bir yaşam sonunda ebediyette neşeli kahkahalar vadediyordu. Bunun için din ciddiyetle ayakta durmalıydı. Aşırı gülme dikkati dağıtır ve kargaşaya yol açabilirdi...” Sanders, *Kahkahanın Zaferi*, s. 155.

²⁶⁰ Öngören, *Türk Mizahı Ve Hicvi*, s. 20-21.

²⁶¹ Serdar Sakin, *Siyasi Karikatürlerle Emperyalizm ve Türkiye*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 14.

olarak algılanan mizah basınına ‘kontrollü serbestlik’ tanınmasına yol açmıştır. Ancak bununla birlikte, mizah gazetelerinin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatı karikatür, hiciv ve fıkralarla işlemesi fikir gazetelerine nispeten daha fazla ilgi görmesine yol açmıştır.

3.2. Osmanlı’da Mizah Basını ve Sansür Uygulamaları

Mizahın, ahlaki amaçlarla insanı daha iyiye ulaştıran, eğiten ve eğlendiren işlevini daima hoş karşılayan İslami mizah²⁶² geleneğini devralan Osmanlı mizahı;²⁶³ başlangıçta Nasreddin Hoca, Bektaşî fıkraları ile, Karagöz-Hacivat gösterisi ve meddah gibi sözlü olarak varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte sözlü mizah geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Karagöz ve Hacivat, bir yandan Hayal gazetesinin²⁶⁴ kullandığı gibi karikatürlü mizah basınına katkı sağlarken, diğer yandan Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti’nin toplum yapısını en iyi yansıtan örneklerden biri olmuştur. Hacivat karakteri okumuş, aydın tabakayı temsil ederken Karagöz okumamış, sivri dilli, her aklına geleni söyleyen bir karakter olarak tasvir edilmiş ve halkı temsil etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı mizahının bu iki zıt karakterin çatışmasından ortaya çıktığı söylenilebilir.²⁶⁵

Sözden yazıya geçiş dönemi olarak nitelendirebileceğimiz Tanzimat dönemi Osmanlı mizah basını, ilk olarak Ermeniler tarafından 1850’lerde ortaya çıkmış, 1870’lerin başında Osmanlıca gazetelerin de yayımlanmaya başlanmasıyla hızla gelişmeye başlamıştır. 1878’e kadar yirmiyi aşkın mizah dergilerinin önde gelenleri arasında;

²⁶² İslami mizah geleneği müstehzi ve müstehcen içerikli gülmeyi yasaklarken, latife, fıkra, meddahlık gibi sözlü öğeleri içinde barındıran, neşeli ve insanı hakikate götürecektir gülmeyi olumlu karşılamıştır. Ancak bununla birlikte mizah, kimi zamanlar katı biçimde yorumlansa da hiçbir zaman “gülmeyi şeytanın bir işareti” olarak gören hristiyanlıktaki kadar şiddetli yorumlanmamıştır. Osmanlı Devleti de böyle bir mizah geleneğini devralmıştır. François Georjeon, *Doğu’da Mizah*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 79-80.

²⁶³ Tanzimat dönemi, Osmanlı mizahı ile ilgili yapılan kapsamlı çalışmalar; İsmail Gündoğdu, *Sultan Abdülaziz Devrinde Mizah Basını Yoluyla Muhalefet*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1998, Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap, Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2013, Hamza Çakır, *Osmanlı’da Basın İktidar İlişkileri*, Ankara, 2002, Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset, (1870-1877)*, İstanbul, 2010.

²⁶⁴ SUBAŞI, Çaylı, Kübra, “Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. III, sayı, II, s. 92-113.

²⁶⁵ Öngören, *Türk mizahı ve Hicvi*, s. 55.

Meğu, Diyojen, Letaif-i Asar, Çingiraklı Tatar, Hayal, Meddah, Çaylak, Tiyatro, Geveze, Kahkaha ve Latife sayılabilir.²⁶⁶

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı mizahı, taklit, kelime oyunları, fıkralar gibi geleneksel mizah anlayışından uzaklaşmış, bu da yeni sorunlara yol açmıştır. Öyle ki artık gazete çıkarmak için gerekli düzenlemelerin yapıldığı nizamnameler yeterli olmamış, mizah basınının ‘yararlı’ ve ‘zararlı’ niteliği üzerine Meclis-i Mebusan’da tartışmalar dahi yaşanmıştır. Mizah artık Nasreddin Hoca fıkraları ile eğlenen ve Karagöz-Hacivat gösterisini izlemek için toplanan ‘sınırlı halk topluluklarını’ aşarak daha geniş topluluklara hitap etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda mizah basını, denetim dışı ve tehlikeli bir iletişim haline gelmiştir.²⁶⁷

Tanzimat dönemi Osmanlı mizahı, farkındalığı yüksek, hicve daha çok yer veren bir mizah anlayışı geliştirmiş bu da yönetim karşısında güçlenen bir muhalif unsur olarak mizah basınına yönelik sansür uygulamalarını beraberinde getirmiştir. Ceza kanunundaki 139. madde²⁶⁸ hariç mizah basınına yönelik hususi bir düzenleme bulunmaması, bu alanda denetimlerin artmasına neden olmuştur. Hatırlanacağı üzere, mizah basını ortaya çıkmadan evvel basının haber almadaki öneminin anlaşılması ve gazete açma taleplerinin artması üzerine 16 Ocak 1857 tarihinde 9 maddelik *Basmahane Nizamnamesi* ile bir düzenlemeye gidilmiş, ardından resmi olmayan yollarla ülkeye sokulan zararlı yayınların artması ve denetimin tam anlamıyla sağlanamaması sebebiyle 31 Aralık 1864’te *Matbuat Nizamnamesi* ve ‘olağanüstü hal’ gerekçe gösterilerek 12 Mart 1867’de Âli Kararname ilan edilmiş, basın kontrol altına alınmak istenmişti.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren mizah basını siyasi bir mücadele alanı haline gelmiş, yönetim tarafından tenbihnameler yayımlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede

²⁶⁶ Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, s. 58.

²⁶⁷ Georgeon, *Doğu’da Mizah*, s. 92.

²⁶⁸ Genel adaba aykırı mizah yazıları ve müstehcen resimlerin basımının men’ine yönelik söz konusu madde, “adab-ı umumiyyeye muhalif olarak nizama ve nesr-i hezel ve hicve dair şeyleri veyahud edebisizce resim ve tasviri basan ve bastıran ve neşreden kimseden bir mecdiye altından beş mecdiye altına kadar mücazat-ı nakdiye alınır ve yirmidört saatten bir haftaya kadar habsolunur” *Düstur, Tertib I*, cilt I, “Ceza Kanunname-i Hümayunu”, 28 Zilhicce 1274/8 Ağustos 1858, s. 537-596 (139. madde s. 568)

doğrudan mizah basınına yönelik bir tenbihnama, Matbuat İdaresi tarafından gazetelerde yayımlanmak üzere gönderilmiştir.

“Matbuat İdare-i Behiyyesinden Ceride-i Havadis Matbaasına gönderilen ilan-ı resmidir. Mizah gazetelerinin tab u neşr etmekte oldukları resimlerin bir takımı hükümetin politikasına edyan ve mezahibe (din ve mezheplere) ve efradın namus ve haysiyetine ve ekser adab-ı umumiyyeye dokunur şeylerden ibaret olduğuna ve gazetelerin her nev’i menafî-i ammeye hizmet vazifesiyle mükellef bulunup gazetecilik veza’ifini mizah ve latife zemininde ifa etmeleri lazım gelen mizah gazetelerinin ifa-yı vazifeye bu misillü resimlerle tahdiş-i ezhan ve ifsad-ı ahlak eylemeleri bir vech ile şayan-ı tecviz olamayacağına binaen fi-ma ba’d mizah gazeteleriyle neşr olunacak resimlerin zirlerine tahrir edilecek ibareler ile beraber matbuat idaresine irae olunmadıkça (gösterilmedikçe) ve idareden üzerlerine tabh oluna deyu işaret edilmedikçe neşr olunmaları tahtı memnu’iyyet-i kat’iyyeye alınmış olmakla ilan-ı keyfiyete ibtidar olundu. fi 16 Zilhicce sene 92 ve fi 1 Kanunisani sene 91”²⁶⁹

Bu tenbihnamenin ardından birkaç ay sonra gazetelerin basılmadan evvel sansürden geçmesini öngören bir kararname yayımlandı. 11 Mayıs 1876’da sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından hazırlanan söz konusu kararnamede şöyle denilmekteydi;

“... Osmanlı basınının içeriğine ziyadesiyle ihtimam olunmakta ve çoğunlukla tatil, ilga gibi cezalar uygulanmaktays da mevcut durumun önemi dolayısıyla gazetelerin kontrol altına alınması gerekli görüldüğünden, bundan böyle Dersaadet’te ve Memalik-i Mahrusa-i Şahane’nin her tarafında ‘tüm dillerde’ tab olunan gazetelerin basılmadan evvel Matbuat İdaresi ve tayin olunan memurlar marifetiyle muayenesi kararnamenin gereğinden olup ilan-ı keyfiyete ibtidar kılındı.”²⁷⁰

²⁶⁹ Vakıf, “İlan-ı Resmi”, 17 Zilhicce 1292/14 Ocak 1876, s. 1.

²⁷⁰ Basiret, “İlan-ı Resmi”, 11 Mayıs 1876/29 Nisan 1292, No. 1809.

Kararnamenin yayımlandığı gün İstanbul'da ayaklanan öğrenciler Bab-ı Âli'yi basmaya kalkışmış, çıkan olaylar neticesinde Mahmut Nedim Paşa sadareten azledilerek yerine Mütercim Rüştü Paşa getirilmiştir. 'Talebe-i Ulum' adıyla anılan ayaklanma aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in hal'i ile sonuçlanmıştır. Sultan V. Murat'ın kısa süren saltanatının ardından, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı siyasi karışıklıkların olduğu bir döneme rast gelmiştir. Yeni Osmanlılar'ın yönetimde oldukça söz sahibi olduğu bu dönemde, Balkanlardaki karışıklıklar ve dış müdahaleyi önlemek ve bozulan düzeni yeniden tesis etme adına meşruti yönetim devlet için en uygun yapılanma olarak görülmüş ve halkın yönetime katılımı ile birlikte anayasal bir düzene geçişi sağlamak amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, I. Meşrutiyet'in 23 Aralık 1876'da ilanı ile birlikte modern anlamda ilk anayasa olarak Kanun-i Esasi kabul edilmiştir.²⁷¹ Kanunun 12. maddesi "*matbuat kanun dairesinde serbesttir*" hükmü sınırların çizilmeyişi nedeniyle basında endişeye neden olmuştur. Mizah basınının muhalif yayınları "*gazetelerin adab-ı umumiye vazifelerini su-i istimal etmeleri ve tecavüzkârane hareket etmeleri*" sebebiyle yönetim tarafından yapılan ihtarların yetersiz olduğu görülmüş, Nisan 1877'de bir basın tasarısı hazırlanmıştır.

Tasarı, basımevlerinin kuruluş ve işletmesiyle ilgili hükümlerin yer aldığı birinci bölüm, gazete ve süreli yayınlara ayrılan ikinci bölüm ve basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara verilecek cezalar ile ilgili hükümlerin yer aldığı üçüncü bölüm olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Sadrazam Mithat Paşa önderliğinde kurulan komisyonda hazırlanan basın tasarısını görüşmek üzere Meclis-i Mebusan, 7 Mayıs 1877'de Ahmet Vefik Paşa başkanlığında toplanmıştır. Mizah dergilerini yasaklayan sekizinci maddenin görüşülmesi 8-9 Mayıs 1877 tarihlerinde gerçekleşmiş ve görüşmenin tamamı 8 Mayıs 1877/24 Rebiülahir 1294 tarihli Takvîm-i Vekâyi'de yayımlanmıştır.

Mizah dergilerinin yasaklanmasına ilişkin "... *memalik-i Osmaniyede mizaha mahsus gazeteler memnudur*" şeklindeki 8. maddenin görüşülmesi sırasında

²⁷¹ Mehmet Akif Aydın, "Kanun-i Esasi", TDV. *İslam Ansiklopedisi*, s. 328-330.

mebuslar²⁷² arasında uzun tartışmalar yaşanmıştır. Mizah basınına yönelik yasaklamayı savunan Matbuat müdürü Macit Bey'e göre; gazetelerin iki önemli vazifesi olan hukukun muhafazası ve eğitici niteliği yitirmekle beraber bu konuda 'soytarılık' gösterilmektedir.

Macit Bey'den sonra söz alan hukukçu ve gazeteci Hasan Fehmi Efendi ise mizah gazetelerini yasaklanmasına yönelik açık izahat yapılmadığını, çocukların eğitimi ve terbiyesi konusunda mizah gazetelerinin oldukça yararlı olduklarını belirtmiştir. Bununla birlikte, olumsuz örneklerin bütün mizah gazeteleri için geçerli olmadığı, yapılan kanunun böyle gazetelere gereken cezayı vereceği bu sebeple de mizah dergilerinin tamamen yasaklanmaması gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul mebusu Nikolaki Sulûdi Efendi ise mizahın toplumu eğitme işlevinin yanı sıra, kötülüğün karşısında kullanılabilecek en önemli silah olduğunu belirterek hukuk çerçevesinde mizah dergilerinin yayımlanması taraftarı olduğunu şu sözlerle ifade eder; “... *Dünyada komedyâ ile mizah kalkarsa fenalığı tepelemek için elimizde bir silah kalmaz. Bunlara lüzum yoktur diyenlere taaccüp olunur. Ciddi gazetelerin yapamadıkları şeyi mizah gazeteleri yapar. Yolunda, nizamında gitmek kaidesiyle mizahın hizmeti büyüktür*”

Kozan mebusu Mustafa Efendi; mizahın 'şer'an yasak olduğunu' ve mizahı lüzumsuz bulduğunu dile getirerek Macit Bey'e destek verirken, İstanbul mebuslarından Sebuğ Maksudyân Efendi ise yasaklamanın çözüm getirmeyeceğini, mizah gazeteleri yasaklanırsa, tiyatro ve gazino gibi eğlence yerlerinin de yasaklanması gerektiğini söylemiştir. Suriye mebusu Nakkaş Efendi, tüm bu tartışmaları özetler şekilde, mizahın faydalı yanları olduğu gibi zararlı yanlarının da olduğunu savunmuş, mizahın zararının men edilmesi, faydasından da istifade edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mizahın men edilmesine yönelik maddenin görüşmeleri bu uzun tartışmaların ardından sona ermiş, 16 Mayıs 1877'de Sulûdi Efendi'nin nizamnamede yer alan “mizah gazetelerinin men edilmesi” ibaresinin tamamen çıkarılmasına ilişkin teklifi meclis tarafından kabul görmüş ve kanundan tamamen çıkarılmıştır. 1877 Basın

²⁷² Meclis-i Mebusan I. dönem mebusları; Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı” *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, sayı, I, s. 251-272.

tasarısı yürürlüğe girmemiş, mizah basınına mevcut nizamname ve resmi ilanlar çerçevesinde işlem yapılmasına karar verilmiştir.

Görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı mizah gazetelerinden halkın eğitimi, ahlaka hizmet, kamuoyu oluşturma ve bilgi verme gibi beklentiler bir yandan gazetelerin yayın alanlarını belirlerken diğer yandan da bu beklentileri yerine getiremediği gerekçesiyle neden tümünden yasaklanmak istendiğini de göstermektedir. Farklı fikirleri olsa da yasağı savunanların ve muhalif olanların temelde birleştikleri nokta mizahın eğitim işlevini yerine getirmesi gerektiğidir. Tümünden yasaklamaya karşı olan muhalif grup, mizahın zararlı yönlerinin de hukuksal çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini savunurken, Matbuat Müdürü Macit Bey ve Dahiliye Müsteşarı Kostaki Paşa gibi devlet görevlileri ise, mizah faydalı olmakla beraber ‘telmihat-ı şahsiye’ ye dokunur resim ve yazıların rumuz kullanılarak yapılması ve hukukun varlığına rağmen ‘mizah gazeteleri yola getirilemediği’ için tümünden yasaklanması gerektiğini savunmuşlardır.

1870’lerde başlayan Osmanlı mizah basınının 7 yıl içerisinde oluşturduğu etkiyi anlayabilmek için 1877 basın tasarısı görüşmeleri önem taşımaktadır. Mizah basınına yönelik hususi bir düzenleme olmamakla beraber, bu süreçte birçok mizah gazetesine süreli ya da süresiz sansür uygulanmış olsa da bu noktada üzerinde durulması gereken, niçin mizah gazetelerinin tamamen yasaklanmak istendiğidir. Osmanlı mizahı başlangıçta, geleneksel mizah unsurlarını kullanarak ‘sınırlı toplulukları’ eğlendiriyordu. Bu açıdan bakıldığında ‘müstehzi ve adaba mugayyir’ olmaması kaydıyla sözlü mizah tehlike olarak görülmez iken söz konusu yasaklama, 1870 sonrası daha geniş topluluklara hitap eden, farkındalığı arttıran ve hicveden, sorgulayan mizah gazetelerinin, ‘denetim dışı bir iletişim’ ve otoriteyi zedeleyici bir unsur olarak yönetimi endişelendirdiğini göstermektedir.

Yayına başladıktan çok kısa bir süre sonra tümünden yasaklanması gündeme gelen Tanzimat dönemi Osmanlı mizah basını, yayın yasakları, ihtarlar ve resmi yazıların gölgesinde gelişme göstermeye devam etmiştir. Bu noktadan hareketle, Tanzimat dönemi yaşanan gelişmelerin, mizah basınına nasıl yansıdığını görmek ve yasaklamaların nedenlerini anlamak için İstanbul mizah gazeteleri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

3.2.1. Diyojen

Diyojen, Osmanlı mizah basınının öncüsü olarak kabul edilen Teodor Kasab²⁷³ tarafından Türkçe olarak²⁷⁴ 24 Kasım 1870 tarihinde çıkarılmaya başlanmıştır. Çıkış amacı, ilk sayının “mukaddime” başlığı altında, halkın düşünceleri ile hükümetin icraatlarını ve maksadını mizahi yoldan ortaya koymak ve anlaşılabilir olmak için de sade dil kullanılacağı şeklinde dile getirilmiştir. Başlangıçta dört sayfa olarak haftada bir, Perşembe günleri, 23. sayısından itibaren haftada iki, 148. sayısından sonra da haftada üç kez yayımlanmıştır.

Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik gibi Yeni Osmanlı üyelerinin buluşma yeri olan Diyojen’de, Namık Kemal, Reşat Bey ve Nuri Bey’in mizahi yazıları sıkça yer almıştır. Gazetenin yazıları Teodor Kasab’ın tesbit ettiği doğrultuda kaleme alınmıştır. 52. sayıda, Şinasi’nin ölümünü duyurmak için Ebuzziya Tevfik’in kaleme aldığı yazıya attığı “Tevfik” imzalı yazı ile 14. ve 19. sayılarında gazete sahibinin “ilân” ve “ihtar” başlıklı yazıları dışında derginin bütün yazıları imzasızdır.²⁷⁵

²⁷³ Kasım 1835’te Kayseri’de doğan Rum asıllı gazeteci Teodor Kasab, kumaşçılık yapan babasının vefatından sonra 13 yaşında İstanbul’a gelmiş ve babasının mesleğini burada devam ettirmiştir. Rum mektebine kaydolan Teodor Kasab kendi kendine Fransızca’yı öğrenmiştir. Kırım Harbi’nden dönen bir levazım subayı (Alexandre Dumas Pere’in kuzeni) ile bir alışveriş sırasında tanışmış, Fransızcaya olan ilgisi ve subayın desteği sayesinde öğrenimine Paris’te devam etmiştir. Paris’te Fransız edebiyatçı Alexandre Dumas Père’in özel sekreterliğini yapmış aynı zamanda yayıncılığı da öğrenme fırsatı bulmuştur. Kendi arzusu ile 1870’ te İstanbul’a dönerek kendi matbaasını kurmuş, 1870’te *Diyojen*, Nisan 1873’te *Çingiraklı Tatar*, Kasım 1873’te *Hayal*, 1874’te *Şakacı* ve *Paslı Bıçak*, 1875’te ilk siyasi gazetesi *İstikbal*’i çıkarmıştır. Hayal adlı mizah gazetesinde yayımlanan bir karikatür sebebiyle 3 yıl hapse mahkum olmuş ancak kısa bir süre sonra kefaletle serbest bırakılmıştır. Sultan II. Abdülhamid’in kendisine yeni bir gazete çıkarmak için izin veriyse de kabul etmeyerek Paris’e kaçmış ve yurtdışında Sultan ve hükümet aleyhinde yazılar yazmaya devam etmiştir. Ebuzziya Mehmet Tevfik’in Sultan Abdülhamit’e yazdığı bir mektup neticesinde affa uğramış ve İstanbul’a dönmüştür. Bir süre saray kütüphanesinde roman çeviren Teodor Kasab, 1897’de İstanbul’da ölmüştür. Turgut Kut, “Teodor Kasab”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXX, s. 473-475.

²⁷⁴ “... Diyojen, bir müddetten beri Fransızca ve Rumca neşrolunmakta ve maksadı efkâr-ı umumiye ve hükümeti-i seniyyenin tercümanlığı ve ahlak ve terbiye ve vatanımıza ecnebi olan şeyler hakkında tariz (iğnelemek) ve istihza (eğlenmek) ile tercümanlık yapmak olduğundan haftada bir defa dahi Türkçe tab’ ve neşrine müsaade buyurulmuştur.” Diyojen, “Mukaddime”, 24 Kasım 1870/12 Teşrin- Sani 1286, No. 1.

²⁷⁵ Ziyad Ebuzziya, “Diyojen” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 479.

Gazetede, İstanbul'un alt yapı sorunları, iç ve dış siyasette hükümetin uygulamalarına yönelik eleştiriler, eğitim, kültür gibi konular mizahi bir üslupla ele alınmış ve işlenen konu çeşitliliği derginin ilgi görmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Osmanlıcılık²⁷⁶ fikrinin koyu bir destekçisi olan Teodor Kasab'ın ilk Türkçe mizah gazetesi olan Diyojen, yayın hayatı boyunca üç kez geçici olarak kapatılmış, 10 Ocak 1873 tarihli 183. sayısından sonra ise süresiz olarak kapatılmıştır.

Diyojen henüz 4. sayısında ilk geçici kapatma cezasını alır. Kapatılmanın sebebi, İran Şahı'nın Bağdat gezisini konu alan *"ehl-i meraka bir güzel hesap"* başlığı ile yayımladığı yazısından dolayıdır. Söz konusu yazı; "Bağdat'a teşrif eden İran şahının maiyetinde kırk bin can varmış... Ancak bu nüfusun hepsi insan olmayıp otuz bini at, deve ve eşek gibi hayvan olduğundan müşarunileyhin maiyeti halkı topu on bin kişiden ibaret demek olur..." şeklinde başlayıp, şahın kendisiyle birlikte getirdiği insan ve hayvanların ayak, baş, kuyruk hesabını alaycı şekilde işlemesiyle son bulur.²⁷⁷ Matbuat İdaresi tarafından gönderilen gerekçeli kararda şöyle denilmektedir;

"Matbuat Kaleminden gelen ilandır; Diyojen gazetesi geçende çıkardığı Fransızca nüshaların birinde haşmetli Rusya İmparatoru hakkında uygun olmayan bir lisan kullanmış ve Türkçe olarak çıkardığı nüshasının 4.

²⁷⁶ Farklı unsurları Osmanlı kimliğinde birleştirmeyi amaçlayan siyasi bir düşünce olarak Osmanlıcılık, 1789 Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımının, çok milletli Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturması neticesinde ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu tehdidi önlemeye yönelik siyasi bir akım olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar değişik şekillerde varlığını korumuştur. Azmi Özcan, "Osmanlıcılık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, s. 485-487.

²⁷⁷ "... Bu miktar nüfustan yalnız rub'u (dörtte biri) iki ayaklı hesap edilmek şartıyla bir takımı çıplak, bir takımı nallı, bir miktarı da adet üzre kundura ve çizmeli tamam yüz kırk bin ayak hasıl olur. Baş mikdar-ı nüfusa muadil olmak lazım gelirse de kaffesi bir cürm ve siklette olmayıp çünkü içlerinde eşek başı, deve başı, at başı gibi muhtelif cesamette başlar olduğu gibi insan başlarının dahi elli dirhemlikten bin dirhemliğe kadar bulunacağı bunların taksimi halinde bildirilen yüz kırk bin ayak nisbetinde insan başı hasıl olacağı açıktır. Kulaklar dahi baş gibi büzülüp düzülmeğe muhtaçtır. Çünkü her ne kadar kırk bin nüfusta seksen bin kulak varsa da uzunlu kısalı olduğundan yüz kırk bin ayaklık kulak vücuda getirilmek için taksimi icab eder. Kuyruk bahsine gelince yalnız otuz bin kuyruk olup bu ise heman bir boyda bulunduğundan taksime sığar yeri yok gibidir. Binaenaleyh Diyojen insan ile hayvanı fârik bir alamet olmak üzere kuyruğu haliyle yerinde bırakır" Diyojen, 14 Aralık 1870/2 Kanun-ı Evvel 1286, No. 4.

numarasında dahi ‘ehl-i meraka bir güzel hesap’ ser namesiyle tab’ ve neşr eylemiş olduğu makalede padişah efendimiz ve binaenaleyh milel-i Osmanlı’nın şerefli misafiri şehametli İran Şahı hazretlerinin maiyetlerinde gelen zevat hakkında adab-ı insaniyeye aykırı bazı makalat ictisar eylemiş olduğundan gazete-i mezkur iş bu kanun-ı evvelin beşinci cumartesi gününden itibaren iki mah müddetle tatil kılınmıştır.”²⁷⁸

Diyojen 5 Şubat 1871 tarihli 5. sayısı ile yeniden yayına başlamıştır. Bu sayısında kapatma cezasını “Heva-yı hasbihal veyahut görünmez kaza kefareti” başlığıyla okuyucularına şöyle aktarmıştır;

“Keyfiniz iyi mi? Beni sorarsanız a’lâdan a’lâyım. Hele iki ay ruhsatla ahirete sıla edildiğimden beri o kadar semirdim ki bütün vücudumun derileri çatladı... Ahirette işsiz bulunmak ne fena! Canımın sıkıntısından bütün gün kitap okudum yattım. Hele Nadir Şah tarihini birkaç kere hatim eyledim. Çok büyük adam imiş!. Ya geceleri bir rahatsız oldum ki tarif edemem. Bütün gece rüyamda cin gibi bir takım sivri külahlı adamlarla uğraştım yattım... Pek korkunç şeyler olduğundan ağız tadıyla deliksiz bir gece uykusuna hasret oldum. Her gece birkaç yüz kere muavezeteyn surelerini okumaya o derece alıştım ki adeta gündüzleri bile sokakta giderken bir eşek sürüsüne rastgelsem kulakları gözüme türlü görünerek derhal okumaya başlıyorum. Cenab-ı Hak bizi onlardan onları kurttan kuştan esirgesin!”

Kapatma kararına gösterilen bu alaycı tepkinin bir benzerine Namık Kemal’in matbuat ve sansür konusundaki yazılarında da rastlanır. Söz konusu yazılardan birinde Namık Kemal dikkat çekici bir iddia da ortaya atmış,²⁷⁹ şu cümlelerle

²⁷⁸ Hâkayık’ul Vekayi, 19 Aralık 1870/7 Kanun-ı Evvel 1286, No. 110, s. 1.

²⁷⁹ Namık Kemal, herhangi birinin, gazete kapatılmasına neden olabilecek bir haberi para karşılığı yayımlattığını iddia eder. Kapatılma süresince gazetenin edeceği zarar karşılanarak istenilen haberi yayımlatmanın mümkün olduğunu Namık Kemal gazetesinin 36. sayısındaki “Matbuat” başlıklı makalesinde şöyle dile getirir; “Gazeteciler arasında bazı şahıslar vardır ki hiçbir cürüm ve kabahat icrasından geri durmazlar, haydi beni o fırkadan farzedelim; -şunu gazeteye derç et. -kaparlar, -ne kadar müddet? -en az üç ay. -ne kaybedersin? - üç yüz lira. - işte sana üçyüz lira, git biraz eğlen, o şeyi gazeteye ben derç eylerim, müşteriye ne faydası olur bilmem ama ben eziyetsiz altıyüz lira kazanırım. Ahali de bir hayli şey kaybeder. Şimdi bu surette hükümet tarafından gösterilen

Diyojen'in kapatılma kararına göndermede bulunmuştur; "... Mesela ben gidip Bağdat'ta Acem Şahı'nın atlarının kuyruğunu, kulağını sayarsam kim beş para verir ve bu gibi dikkatsizlikten ortaya çıkan husus için iki ay tatilim neden lazım gelir?"²⁸⁰

Diyojen'in ikinci kez kapatılması 14. sayısındaki bir fıkra sebebiyledir. "Dehlizden Efendi Arap Kölesine" başlıklı fıkra da konağın su hazinesinin boşaldığı ve içine fareler dolduğundan bahsedilir. Devlet hazinesini boş tasvir eden bu fıkra devlet ve devlet görevlilerinin itibarını zedeleyici olarak yorumlanmış ve gazetenin 12 gün süre ile yayınına son verilmiştir."²⁸¹ Osmanlı yönetiminin sıkça eleştirilen ekonomi politikalarındaki başarısızlığı, mizah basınında da geniş yer bulmuştur. Siyasi alanda yaşanan başarısızlıklar, ekonomiye de yansımış devletin politikaları ve aldığı tedbirler yetersiz bulunmuş, yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklar, borçlanma, yerli sanayi ve tarıma yeterli önemin verilmeyişi bu dönemde mizah basınının başlıca eleştirdiği konular arasında yerini almıştır.

Diyojen, ara sıra aldığı sözlü uyarılarla yayınına 123. sayısına kadar devam etmiştir. Üçüncü kez Âli Kararname gereğince iki ay kapatılmasına neden olan "*Bulgar ve Hason Meselelerinin Neticesi*"²⁸² adlı makalede, hükümetin gayrimüslim tebaa

cezanın tesiri ne olabilir?" Namık Kemal'in bu iddiasını gündeme getiren Alparslan Oymak'a göre bu bir öngöründen çok bir şahitliğin bir örneğidir. Nitekim, bu iddia aylar sonra gerçekleşir. Diyojen, dönem basını tarafından casuslukla itham edilen Ermeni Garabet Panosyan'ın gazetesi *Manzume-i Efkâr*'ın iki ay süre ile kapatıldığını şu sözlerle duyurur; "*Panosoglu gazetesini kapattırmak istemiş, iki ay müddetle kapamışlar. Herkes teessüf ediyor bakalım Panosoglu kendisi teessüf ediyormu? Çünkü bir rivayete öre şu fedakarlığına mukabil millet tarafından toplanan iane ikiyüz lira ediyormuş. İki ay ikiyüz lira mütenasıptır.*" Diyojen, 16 Nisan 1872/4 Nisan 1288, No. 107, Namık Kemal'in söz konusu iddiası hakkında ayrıntı için; Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap, Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013)

²⁸⁰ Namık Kemal, "Matbuat" Diyojen, 29 Temmuz 1871/12 Temmuz 1287, No. 36, s. 1.

²⁸¹ "Efendi, Arap kölesine seslenir: "-Gündüz o mumu niye yaktın?", köle yanıt verir: "-Hazineye bakmak için.", efendi "-Ne var?" diye sorar, köle: "-Ne olacak, su çekilmiş, fare dolu." Diyojen, 6 Nisan 1871/25 Mart 1287, No. 14, s. 4.

²⁸² "... hükümet ortalıkta mesele bırakmayı hepsini halledeceğim diyor, olur mu? Mesele ortadan kalkarsa yaşayamaya gerek kalmaz, hamdolsun ki hükümet o niyetine nail olamadı. Şimdi Bulgarlara bir ferman verdi, bir eksarh yaptılar. Buna rağmen mesele ortadan kalkmadı. Kimisi eksarh efendiye kimisi patrik efendiye tabi olacaklarmış. Gelelim Rumlara... Geçenlerde patrik efendinin Bulgar meselesini görüşmek için topladığı meclise bazı ufak patrik efendiler gelmek istememiş. Büyük patrik efendinin emrine itaat edilmediğine bakılırsa bir mesele çıkacak gibi görünüyor. Ermeni Katoliklerine gelince, yeni seçilen patrik Hasın Efendi'nin Papa Hazretlerinden aforozlu olduğu için elini öpmeyecek ve onun taraftarlarıyla birleşmeyeceklermiş. Üçüncü bir

arasındaki mezhep ayrılıklarındaki uzlaştırıcı politikası hicvedilmiştir. Yine aynı sayıda Mahmut Nedim Paşa hükümetini kötüleyip yerine gelen Mithat Paşa hükümetini metheden *La Turquie* gazetesini eleştiren aşağıdaki karikatür²⁸³ kapatılmanın bir başka gerekçesi olarak gösterilmiştir.

-Girenlere tütsü, çıkanlara nâ burun.

Diyojen, kapatılmayla ilgili resmi yazıyı 124. sayısında “bundan iki ay evvel yani 20 Mayıs sene 1288 tarihinde Matbuat Müdürlüğü canibinden aldığımız beyanname-i resmiyedir” ifadeleriyle yayımlanmıştır. Yazıda kapatılma gerekçesi şöyle dile getirilmiştir;

“Diyojen gazetesi 121 numaralı nüshasında adaba mugayyir fıkralar²⁸⁴ neşr eylediği gibi 123 numaralı nüshasında dahi hükümete dokunacak bir makale-i

meseleyi de onlar çıkaracaklar. Böylece bir meselenin hallinden iki yeni mesele doğmuş oluyor. Hükümet varsın onları da halletsin. Hamdolsun biz onların her birinden beşer mesele daha çıkarma yolunu buluruz.” Diyojen, “*Bulgar ve Hason Meselelerinin Neticeleri*”, 1 Haziran 1872/20 Mayıs 1288, No. 123, s. 1.

²⁸³ Söz konusu karikatürde elinde tütsü tutan kişi *La Turquie* gazetesi olarak tasvir edilmiş, yeni hükümet Bab-ı Âli kapısında Mahmut Nedim Paşa hükümeti ise arkaları dönük şekilde resmedilmiştir. Diyojen, 1 Haziran 1872/20 Mayıs 1288, No. 123, s. 4.

²⁸⁴ Söz konusu fıkralar; “-Bu kadar ne düşünüyorsun birader bir kederin mi var?

- Sorma karındaşım pek ziyade pek

- Aman nedir? Söyle bakayım?

- Ne olacak geçenlerde bir zattan ödünç birkaç bin kuruş almıştım veremem diye korkuyorum da...

- Amma tuhafsın ha! O korkuyu alacaklın çeksin sen zevkine bak.”

İkinci fıkra;

tezyifiyye (küçük düşürücü) ile bir de resim derç eylemiş olduğundan 12 Mart sene 1867 kararname mucibince tarih-i ilanından itibaren iki ay müddetle tatil edilmiştir. Tercüman-ı Divan-ı Hümayun Sadullah”

Diyojen, aynı sayıda kapatılmaya neden olan karikatür ile ilgili; “La Turquie gazetesinin ikbalde olanları tebhir (tütsüleme) ve menkubları (rütbeden düşme) tahkir ettiğini makam-ı tezyifte tasvirden ibaretti” ifadeleri ile yorumlamış ve iki ay gibi kısa bir dönem kapatıldıkları için Matbuat İdaresine alaycı şekilde teşekkür etmiştir. Muhalif çizgisini bozmadan devam ettiren gazete, eleştirilerinde zaman zaman sert yorumlarda bulunmaktan da kaçınmamış, alaycı üslubunu mizah içerikli fıkra ve şiirlerinde devam ettirmiştir. Bu şiirlerinde biri olan Namık Kemal tarafından yazılan *Kedi Mersiyesi*²⁸⁵, “Meraklı Bir Beyin Sevgili Pamuk Kedisi Bir Cenkte Farelerin Vücuda Açtığı Yaralardan Gözden Nihan Olması Üzerine Söylediği Mersiyye-i Mutehassirane’dir” başlığı ile gazetenin 128. sayısında yayımlanmış,²⁸⁶ Mahmut Nedim Paşa’yı alaycı bir şekilde eleştiren bu şiir kısa zamanda yayılmıştır.

“Birisi hastalanarak öleceği zaman ötekinden berikinden ve emvâl-ı eytâm ve saireden ettiği irtikablardan dolayı cehennem azabı hatırına gelerek korkmaya başladığından oğlunu nezdine çağırarak ve hayf ve haşyetini ifade ederek emval ve emlakının kaffesini fukaraya tevzi edilmek üzere vasiyet edeceğini söylediğinde oğlu: Aman ne yapıyorsun sen korkma cehennemın sıkıntısı nihayet iki gündür sonra ona da alışırsın, demiş.”

Sakıncalı bulunan bir diğer fıkra ise;

“Madamın biri ay tutulduğunu gördüğünde dürbünüyle seyretmeye niyet ederek rasathaneye gitmek üzere kalkıp gitmeye başlar ise de vakit geçmeye başladığından hizmetçiler madama -aman efendim çabuk olunuz hemen ay kurtulmak üzere olduğundan sonra göremezsiniz, dediklerinde madam “zararı yok rasathane müdürü dostum bir zattır kendisine edeceğim rica üzerine yine tutturur ben de seyredirim cevabını vermiş”

Hükümet, fıkralardan ilkinin toplumun ahlak anlayışını küçük düşürdüğü için, ikincisini dini inançlarla alay ettiği için, üçüncü fıkra ise devlet dairelerinde adam kayırmannın mizahi üslup ile eleştirilmesini, ‘devletin adalet anlayışına yönelik bir saldırı’ olarak yorumlamış ve sakıncalı bulmuştur. Diyojen, 24 Mayıs 1872/12 Mayıs 1288, No. 121, s. 3.

²⁸⁵ Söz konusu şiir için Namık Kemal’in, 16. yy. şairlerinden Meali’nin ölen kedisi için yazdığı “Kedi Mersiyesi”nden ilham aldığı söylenilebilir. Her iki şiir için de edebi özellikleri bakımından bir değere sahip olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte iki şiir arasında belirgin farklarda vardır. Örneğin, Namık Kemal’in sadrazam Mahmut Nedim Paşa’yı hicvettiği kedi tasviri, hırçın, yemeyi içmeyi seven, paylaşmayı sevmeyen ve müsrif iken, Meali’nin kedi tasviri tam tersi özelliklerde, sevimli, cana yakın hatta bir kedide olmayacak özelliklerle –aslan gibi güçlü olması gibi- iyi tasvir edilmiştir. Mustafa İsen, “Meali”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, cilt 28, s. 201-202, Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasab*, s. 43.

²⁸⁶ Diyojen, 14 Ağustos 1872/2 Ağustos 1288, No. 128.

Şiddetli muhalefetine 130. sayısında yayımladığı “Matbuat Nizamnamesi” başlıklı uzun bir yazı ile devam eden Diyojen, yönetimin basına karşı tutumu ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Haydutların, canilerin, asilerin bile yargı karşısına çıkarıldığı bir ülkede gazetecilerin sorgusuz hapis veya sürgüne gönderilmeleri şöyle dile getirilmiştir; *“Kanun nedir? Nizam nedir?... Benim itikadımca kanun ve nizam hükmü hazret-i padişahiden ibarettir. Çünkü Düstur öyle diyor... Üstümüzdeki gölgeyi kaldırsınlar da biz de biraz ısınalım, biz de biraz nefes alalım. Canileri, katilleri, Girit asilerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hala da çekiyorlar. Yargılamasız sürgüne gönderilmek, yargılamasız dil hapsine uğramak, yargılamasız geçim sağlamaktan ayrılmak, yargılamasız aç bırakılmak yalnız zavallı memurlarla gazetecilere özgü bir bela mıdır?”*²⁸⁷

Diyojen 153. sayısında Zaptiye Nezaretinden gelen bir uyarı yayımlamıştır. Bilindiği üzere gazeteleri denetleme görevi yalnızca Matbuat İdaresi tarafından yapılmıyordu. Gerekli görüldüğü takdirde Zaptiye Nezareti de gazetelere uyarılarda bulunmuştur. 2 Kasım 1872’de nezaretten gelen uyarıda müvezzilerin (gazete dağıtıcıları) dikkat çekmek için gazetelerdeki haberleri bağırarak satmaları yasaklanmıştır.²⁸⁸ Buradaki yasaklama haberin veriliş tarzına yöneliktir. Özellikle de dış politika ile ilgili haberlerin “tedhiş-i ezhan”a (zihinleri bulandırma) neden olduğu gerekçesiyle ortaya çıkabilecek kargaşalar ve halkın gözünde yönetimin zaafa düşeceği endişesi önlenmek istenmiştir.

Diyojen, resmi yazının hemen altında düşüncelerini şöyle dile getirir; “Bunu Diyojen iki sene önce defalarca Türkçe, Rumca, Fransızca olarak hükümete arz etmişti. Demek oluyor ki tesiri şimdi görüldü. Buna da şükür...” Söz konusu matbuat özgürlüğü olduğunda düşüncelerini en sert şekilde dile getiren ve hükümeti eleştirmekten asla geri durmayan gazetenin, haberin veriliş şekline yönelik bu

²⁸⁷ Diyojen, 1 Ağustos 1872/20 Temmuz 1288, No. 130.

²⁸⁸ “Zaptiyye Müşiriyye-i Celilesi Tarafından, Türkçe ve çeşitli dillerde tab’ ve neşr olunan gazeteler mevzuları, köprübaşı ve Galata gibi mahallerde mesela Rusya, Karadağ ve tevcihat-ı havadis (rütbe verme) gibi bir takım bülend-âvâz (yüksek ses) ile çağırıp bağırmakta oldukları ma’tessüf görülüp işitiliyor. Gazetenin mündericatu, gazete mütalaa edenlerin malumu olacağı cihetle, halka gazeteyi okumadan tahkiye (anlatmak) ve beyanı abes olacağından bundan böyle bir madde-i mahsusa isnadıyla halkın ezhanını teşhiş (zihinleri bulandırma, karıştırma) ve ihlal olduğundan gazetelerin imtiyaz sahiblerine tebliğ kılınmak üzere bi’l irade-i Nezaret-i Zabtiye tarafından ihtar olunur.” Diyojen, 2 Kasım 1872/21 Teşrin-i Evvel 1288, No. 153, s. 1.

yasaklamayı desteklemiş olması imtiyaz sahibi Teodor Kasab'ın Osmanlıcılığa bağlılığının bir yansıması olarak düşünülebilir. Ancak ileride görüleceği üzere Teodor Kasab diğer gazetelerinde, Basiret gibi devlet destekli yayınların habercilik anlayışlarını ve yabancı basına yönelik imtiyazı²⁸⁹ sıkça eleştirmiş, hatta böyle gazetelere yönelik kapatmalarda duyduğu memnuniyeti açıkça dile getirmişken, söz konusu kendi gazeteleri olduğunda şiddetli muhalefetini devam ettirmesi yayınları boyunca sürdüreceği çelişkili tutumunu göstermektedir.

Diyojen son olarak, 179, 180 ve 182. sayılarında yayımladığı mektuplardan²⁹⁰ dolayı 183. sayısından sonra Matbuat Kalemi'nden gönderilen yazıdan sonra süresiz olarak kapatılmıştır. Gerekçeli karar 11 Ocak 1873 tarihli Takvîm-i Vekâyi'de şöyle açıklanmıştır;

“Diyojen Gazetesi mizaha mahsus bir gazete olduğunu bahane ederek adab-ı umumiye ve kaide-i hükümetin cevaz göstermeyeceği bir yolda idare-i lisan etmeyi itiyad etmiş ve tahsis usul etmesi için defa’atle istihar ve tenbih ve birkaç kere tatil dahi edilmiş ise de yine mesleğinde ısrar ve 179, 180 ve 182 numaralarında dahi bazı zevat-ı fehamın şan ve haysiyetine dokunacak isnadat-ı şamil imzalarıyla sahte mektuplar neşr etmek faciasına kadar ictisar etmiş olduğuna ve bu hal ile devamı asla caiz olmayacağına binaen 12 Mart sene 1867 tarihli kararname mucibince iş bu tarihten itibaren külliye fesh ve ilga kılınmıştır. Sene 11 Zilkade 289 ve 30 Kanunuevvel 288”

²⁸⁹ Yabancı gazetelere gösterilen ayrıcalığı Diyojen şu alaycı ifadelerle eleştirir; “Bundan sonra ben dahi bela-yı tekdirden kurtulmak için gazetem başına Le Diogene yazacağım. Çünkü böyle alafranga yazılı gazeteyi ihtarsız kapatmak yahut tekdir etmek alafrangada yoktur.”, Diyojen, “*Biraz da Şundan Bundan*”, 24 Ekim 1872/12 Teşrin-i Evvel 1288, No. 149, s. 1.

²⁹⁰ Diyojen’de yayımlanan söz konusu mektuplar; “Diyojen’in Siyah Kitabından Rusya İmparatoru Hazretleri Tarafından Hidiv-i Mısır Hazretlerine”, 2 Ocak 1873/21 Kanun-ı Evvel 1288, No. 179, s. 1, “Diyojen’in Siyah Kitabından Taraf-ı Hidiviyyeden Rus İmparatoru Hazretlerine”, 4 Ocak 1873/23 Kanun-ı Evvel 1288, No.180, s. 2-3, “Rusya Hariciye Nazırı Gorçakof tarafından Dersaadet Elçisi General İgnatiyev Cenablarına”, 8 Ocak 1873/27 Kanun-ı Evvel 1288, No. 182, s. 3.

Döneminin ilk ciddi mizah gazetesi olan Diyojen'in dış politikada en çok eleştirdiği ve karşı çıktığı iki konu vardı. Bunlardan biri Mısır Hıdivi'nin müstakil devlet kurma çabaları diğeri ise Rusya'nın Avrupa'ya hakim olma politikaları idi. Kapatılma gerekçesine bakıldığında, söz konusu mektupların içeriğinin de yine bu konularla alakalı olduğu görülmektedir. Rusya İmparatoru ve Mısır Hıdivi'nin birbirlerine yazdıkları gibi gösterilen mektuplarda Mısır'ın müstakil devlet olma çabaları Rusya tarafından destek görülürken yine Rusya'nın Avrupa'ya yayılma politikası da Mısır Hıdivliği tarafından desteklenmiştir.

Mektuplarda dikkat çekici noktalarda vardır; örneğin Hıdiv; “henüz yarım asrı tamamlayamamış olan Mısır Hıdivliği'nin medeniyet yolunda kadim devletlerden olan Rusya'ya örnek aldığı” dile getirir. Yine Rusya Hariciye Nazırı Gorçakof, Dersaadet elçisi Ignatiyef'e yazdığı sitem dolu sözde mektupta; “... Rusya'nın şu sıralar en önemli meselesi olan Dersaadette Bulgar Kilisesi'nin açılması için girişimlerin yetersizliği ve elçinin gösterdiği gevşekliğin üzüntüyle karşılandığını” yazmıştır. Gorçakof, bu konuda engel olan ne varsa yazması ve gerekirse konuyu kendilerinin çözeceğini dile getirerek “.. bu babda ne gûne mahzura tesadüf etmekte iseniz yazınız ki biz de çaresine bakalım” sözleriyle mektubuna son verir. Diyojen'in alaycı bu sahte mektupları, yönetim tarafından şahısların haysiyetine dokunduğu gerekçesiyle gazetenin kapatılma nedenlerinden biri olmuş, gazetenin sahibi Teodor Kasab, sivri muhalefetini Diyojen'nin ardından yayımlamaya başladığı Çıngıraklı Tatar adlı gazetesi ile devam ettirmiştir.

3.2.2. Çıngıraklı Tatar

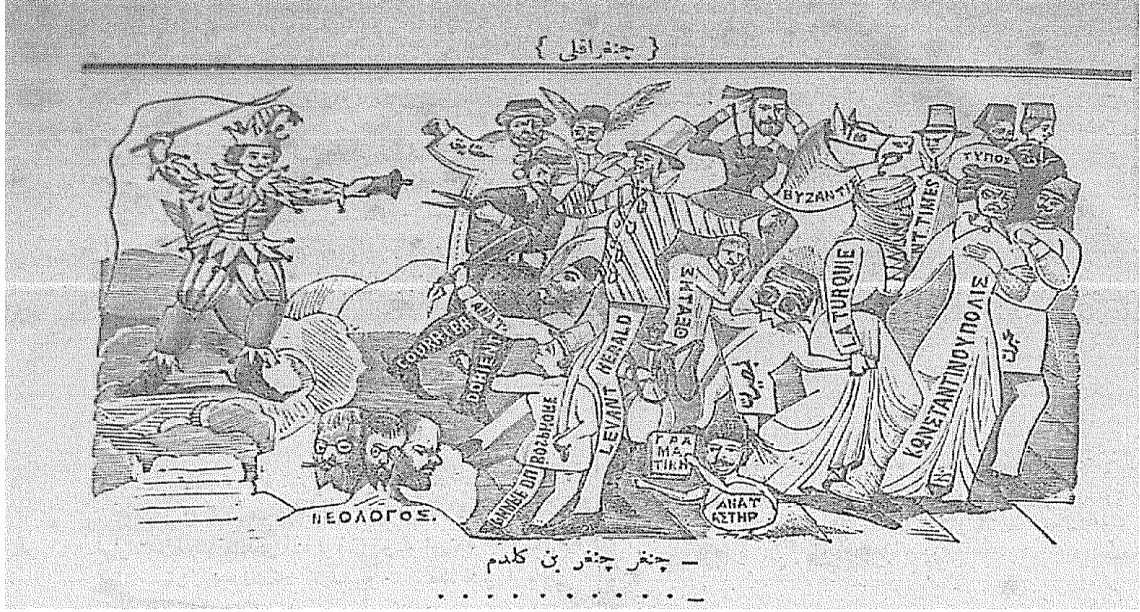
Teodor Kasab'ın ikinci mizah gazetesi olan Çıngıraklı Tatar²⁹¹ Diyojen'in aksine oldukça kısa ömürlü olmuştur. 5 Nisan 1873'te ilk sayısı yayımlanan gazete, muhalif bir tutum sergileyeceğini giriş yazısında şu cümlelerle dile getirmiştir;

“Çıngır çıngır ben geldim!... Ah görseniz çıngırak ne eğlenceli şeydir. İnsan başını, kollarını, ayaklarını salladıkça... gezdikçe, koştukça çıngır çıngır çıkan sesleri müzik zannedip keyifleniyor. Üçüncü sayfada göreceğiniz zevat-ı

²⁹¹ Tatar; posta sürücüsü, postacı, Büyük Türkçe Sözlük, s. 3448.

ucubenin her birilerine hak ettikleri derecede, icab ettikçe birer ikişer tane takacağım... İsterseniz sizden de esirgemen çünkü bende çoktur... ”

Çingiraklı Tatar'ın “zevat-ı ucube” diye nitelendirdiği Courier d'Orient, Neologos, Levant Times, Levant Herald, Hakayık, Sirac, La Turquie gibi İstanbul'da çeşitli dillerde yayımlanan gazeteler idi. 3. sayfadaki söz konusu karikatürde sol tarafta Çingiraklı Tatar resmedilirken, sağ tarafta onun yayımlanmaya başlamasından endişe duyan gazeteler yani gazetenin deyimi ile “zevat-ı ucube”ler resmedilmiştir.

-çingır çingır ben geldim

Gazetede işlenen konular, devletin iç ve dış siyasetinde uyguladığı politikalar ile İstanbul'un alt yapı sorunu, ulaşımda yaşanan aksaklıklar, sokakların bakımsızlığı, kadın erkek ilişkileri, evlilikte yaşanan sorunlar, sahnelenen tiyatro oyunları ve kitap tanıtımları gibi sosyal ve kültürel hayata dair konulardı. Daha ilk sayısında oldukça ses getiren Çingiraklı Tatar, 2. sayısında "... Çingiraklı; Türk, Rum, Ermeni, Bulgar, Fransız lisanları üzere beş nüsha olarak neşr olunur..." sözleriyle gazetenin beş dilde yayımlandığını okuyucularına duyurmuştur.

Yine aynı sayıda gazeteye gelen bir okurun mektubunda, 3 ve 6 aylık aboneliğin olmamasından duyulan memnuniyetsizlik dile getirilmiştir. Gazeteye yönelik ince eleştiriler içeren mektupta okur; "... bir mah geçer geçmez tatil lazım gelirse vermiş olduğumuz akçenin ne kadarının ödeneceği meçhul, ha bir de diyeceksiniz ki artık

olur olmaz efkârlarda bulunmam, kimse hakkında muamele-i baridane (hoş olmayan sözler) yazmam deseniz bile ben inanmayacağım, çünkü birinci nüshanızda lüzumsuz ifadeler var...” diyerek endişesini dile getirmiştir.

Çingiraklı Tatar, mektuba “... henüz doğmamış bir çocuk ölümü asla hatırına getirmeyip gülüp eğlenmekten başka bir şey düşünmez... Lüzumsuz ifadelerden kastınızın ne olduğunu anlayamadık. Maksadımız, gazetenin mündericatından anlaşılan sözlerden ibarettir. Ondan başka bir şey demek istemeyiz. Çingiraklı gibi bir eğlence gazetesinin sözlerinde ledünniyat²⁹² aramak anlamadan tarladan buğday biçmek gibi bir münasebetsizlik olur...” sözleriyle cevap vererek kendisini savunsa da, ileride görüleceği üzere okur endişelerinde haklı çıkacak, gazetenin yayın hayatı oldukça kısa sürecektir.

Tanzimat dönemi mizah basınında sıkça yer bulan okuyucu mektupları yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi kimi zaman da sırf gazeteye muhalif olunduğunu göstermek için yazılan mektuplardı. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, okurun asıl endişesinin abone ücreti değil, gazetenin kapatılma ihtimaline yönelik bir gönderme olduğu açıktır. Çingiraklı Tatar’ın muhalefeti yalnızca devlet politikaları, sosyal yaşamdaki aksaklıklar değildi. Diyojen’den hatırlanacağı üzere Teodor Kasab’ın en sık eleştirdiği konulardan biri de gazetecilik idi. Gazeteciliğin bir meslek olarak icra edilemediği, gazetelerin haber vermekten ziyade bazılarının çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak işlev görmesi eleştirdiği konulardan bazıları idi. Teodor Kasab, “Gazetecilerin Bizi Tebriği”²⁹³ başlıklı yazıda muhalif olduğu gazetelerin kendisini nasıl tebrik ettiklerini tariz ve mübalağalı ifadelerle şöyle işlemiştir;

-*Neologos*: Hoş geldin! Safa geldin! (Kendi kendine) Allah seni kahretsin de yerin dibine geç!

-*Hakayık*: Bu ne? Bunun ne lüzumu vardı da imtiyaz vermişler?

-*Basiret*: Yağmurdan kaçarken doluya tutulduk!

-*Levand Times*: Adam olmak istersen Rum’a düşman ol da konyak iç.

²⁹² Bir şeyin iç yüzü, gizli tarafı. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi*, s. 666.

²⁹³ Çingiraklı Tatar, 10 Nisan 1873/29 Mart 1289, No. 2, s. 2.

-*La Turquie*: Eski nüshalarımı okuma, sonra bozuşuruz.

-*Manzume*: Bunları nereye saklamalı ki eline geçmesin.

Çingiraklı Tatar'ın, kendi gözünden diğer gazeteler tarafından nasıl karşılandığını alaycı bir şekilde ifade ettiği bu satırlarında gazetelerin birbirleri için kullandıkları sert üslup dikkat çekicidir. Çingiraklı Tatar'ın, *La Turquie* ve *Manzume-i Efkâr*'ın eski sayılarını saklama endişelerini dile getirmesi, “çıkarlara” hizmet eden bazı gazetelere gönderme olarak düşünülebilir. Hatırlanacağı üzere *La Turquie*'nin, Mahmut Nedim Paşa taraftarı iken, birden taraf değiştirerek sabık sadrazama sırt dönmesinin hicvedildiği karikatür²⁹⁴ Diyojen'in kapatılmasına neden olmuştu. Çingiraklı'nın bu hicvinden anlaşılacağı üzere, *La Turquie*'nin eski sayılarının okunmasına yönelik endişesi yerinde gibi görünüyor.

Dönemin mizah gazetelerinde yer alan en önemli eleştiri konularından biri olan *Şirket-i Hayriye*²⁹⁵ ile alakalı şikayetlere Çingiraklı Tatar da yer vermiştir. Konuyla ilgili 7. sayısında kaleme aldığı bir yazısında şirkete şu ifadelerle göndermede bulunur; “*Bir varmış bir yokmuş. Bir herifin bir gemisi varmış. Hayır! Bu olmadı şimdi şirket diyecek ki bu taş banadır. ‘Benim vapurlarım yok mu? Vapur da gemiden değil mi? Ama şirket dememiş, herif demiş. Herif demek şirket demek değil, ama bu gazete mizah gazetesi olduğundan heriften muradı mutlaka şirkettir.’ diyecek ve şikayet edecek ve bize birtakım zahmetler çektirecek*”²⁹⁶

Gazetenin bir başka eleştirisi de Tramvay Şirketine yönelik olmuştur. Şirketin yabancıların elinde olması, tramvay yolunun bozuk oluşu ve kazalara neden olması, sefer sayısının azlığı ve görevli memurların kaba oluşu eleştirilen konular arasındaydı. “... *Olmadı, değiştirelim, bir varmış bir yokmuş vaktiyle bir tamirci, sokağında bir nal bulmuş... Hayır, olmaz. Bunu da Tramvay Şirketi İdare Meclisi üzerine alacak. Nasıl mı? Baksanıza nal dedik, nal kimin olur? Atın. Atı nereye koşarlar? Arabaya. En çok kimin arabası var? Tramvay Şirketi'nin.. Şikayet etmekte haklılar, başka bir şey yazalım, havadan bahsedelim.*”

²⁹⁴ Diyojen, 1 Haziran 1873/20 Mayıs 1289, s. 4.

²⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde Boğaziçi'nde yolcu taşımak amacıyla kurulan ilk yerli anonim şirketi. Ayrıntı için; Ali Akıldız, “Şirket-i Hayriye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 39, s. 201-203.

²⁹⁶ Çingiraklı Tatar, 29 Nisan 1873/17 Nisan 1289, No. 7, s. 1-2.

Çingiraklı Tatar bu kez de, havadan bahsedelim diyerek havanın kuraklığından şikayet edip sakalara,(su taşımakla görevli kimse) ve sırçadan bahsederek te İstanbul’a su taşımakla görevli olan Altıncı Daire’ye göndermede bulunur. Sakalarla ilgili yazısında, “... *Hava kurak gidiyor, Allah yağmur gönderse ne alâ olur... Sen belaya bakma, yağmurdan kaçarken doluya rast geliyoruz. Şimdi Beyoğlu sakaları ayağa kalkacak sen bize kaz dedin diyecekler...* ” Bir saka ve Çingiraklı arasında geçen uzun diyalogta şeklindeki yazıda su sıkıntısına göndermede bulunan gazete, yazısını devletin kurum ve şahıslarına yönelik hakaret olacağından uygun bulmadığını şu ifadelerle dile getirmiştir.

“Çingiraklı: Ne demek ben size hangi vakit kaz dedim?

Saka: İşte şimdi dedin..

Çingiraklı: Canım, benim ağzımdan öyle lakırdı çıktı mı?

Saka: Yağmur yağsa demedin mi?

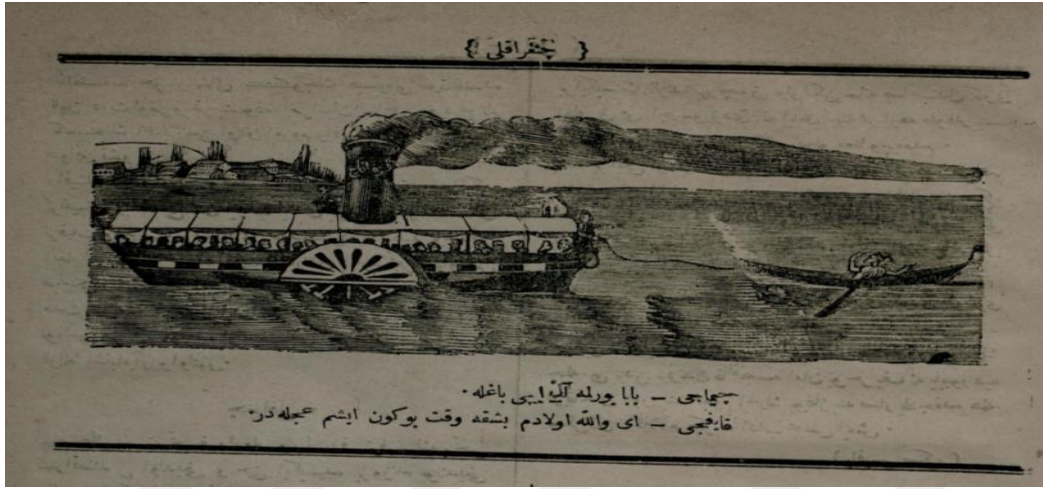
Çingiraklı: Evet, dedim.

Saka: İşte sakaya bundan iyi kaz demek olur mu?...”

Çingiraklı Tatar, İstanbul’a su taşımakla görevli Altıncı Daire’ye göndermede bulunduğu yazısına şöyle devam eder; “*Bir varmış bir yokmuş, bir sırçacı varmış... Doğrusu şimdi Altıncı Daire memurları gelse, ‘sen ağzını toplayacak mısın yoksa hakkında şikayete kalkışayım mı?’ dese hakkı yok mu?... Herif kelimesinden şirket çıktığını, gemiden vapur anlaşıldığını, naldan tramvay murad olunduğu, yağmurdan sakalara kaz demek çıktığını kabul edelim, ama sırçadan Altıncı Daire memurlarına ne var? Şaşarım aklıma, daire hakkında bundan fena daha ne yazılabilir? Sırçadan bardak yapılmaz mı? Beyoğlu ahalisi suyunu bardakla içmez mi?... Aması yok, oturup herkesin okuyacağı bir gazeteye sırça kelimesini yazmak Altıncı Daire’ye bir taştır vesselam”*

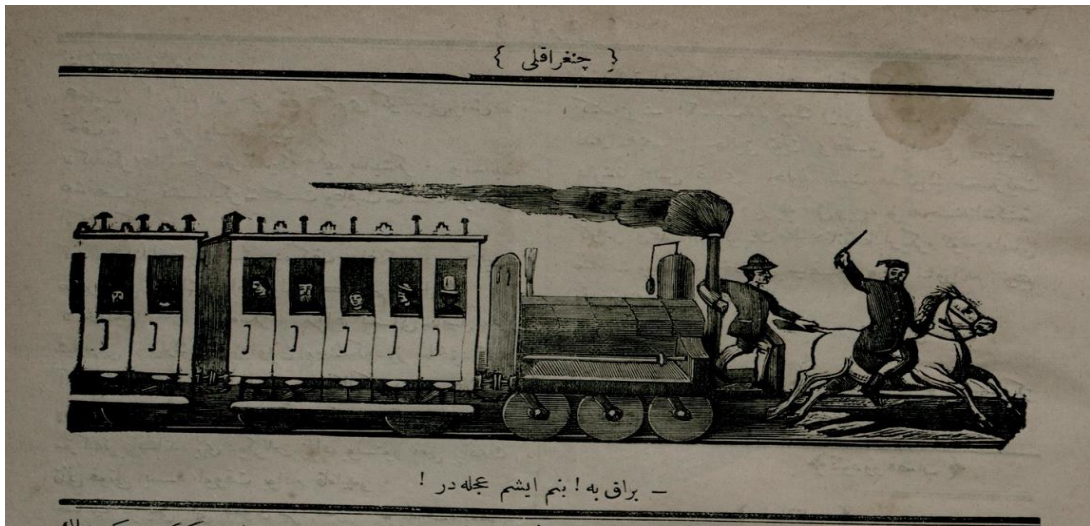
Gazete, “hükümete neyin dokunup neyin dokunmayacağını bilemediğini” dile getirdiği 7. sayısındaki bu uzun yazısında şüphesiz ki neyi, nasıl yazması gerektiğinin farkındadır. Bir mizah gazetesi olarak Çingiraklı Tatar’ın toplumsal

sorunları, ciddiyetin sıkıcılığından kurtararak aktarması, halkın farkındalığını arttırırken yönetim için aksaklıkları yeniden gözden geçirmek için bir fırsat olarak düşünülebilir. Ancak bu noktada yönetimin yaklaşımının dönemin siyasi havasından dolayı oldukça hassas olduğu görülmektedir. Daha çok toplumsal sorunların ele alındığı gazetenin, yayımladığı karikatürler de ilgi çekicidir. Örneğin, vapur ve tramvay gibi ulaşım araçları ile ilgili sorunları dile getirdiği aşağıdaki karikatürlerinde vapur ve tramvayların yavaş gidişi hicvedilmiştir.²⁹⁷

Çımacı- Baba, yorulma, al ipi bağla.

Kayıkçı-Vallahi evladım başka vakit, bugün işim acele. No.26, s.3

-Bırak be, benim işim aceledir.

²⁹⁷ Çingiraklı Tatar, 9 Temmuz 1873/27 Haziran 1289, No. 26, s. 3 ve 30 Nisan 1873/18 Nisan 1289, No. 7, s. 3.

Ulaşım araçlarının yavaşlığından başka, tramvay ve vapurlara çok fazla yolcu alınması, tramvayların hızlı gitmeleri ve kazalara sebep olmaları, ve ulaşım araçlarındaki temizliğin yetersiz oluşu gibi sorunlar da mizah basınının gündeminden düşmeyen konulardı. İstanbul'un ulaşımındaki sorunları mizahın doğası gereği abartarak yansıtılmış olsa da Çingiraklı Tatar gibi dönemin diğer mizah gazetelerinin bu yaklaşımlarında haklı oldukları da görülmektedir. Nitekim, batılılaşmaya uygun şehir planlamasının uygulamadaki yetersizliği hem yeniliklerin yerleşmesini güçleştirmiş hem de çözüme kavuşturulamayan sorunlar başka olumsuzlukları beraberinde getirmiştir.

Toplumsal sorunların işlendiği bir başka konu da ahlaki konulardı. Gazete, 29. sayısında yayımladığı bir yazıda ahlaki bir yozlaşma olarak, toplumda “yalanın bir alışkanlık” haline geldiğini belirtmiştir. Yönetimden eğitimcilere, en çok eleştirdiği gazetecilerden aile ve kadın-erkek ilişkilerine kadar her alanda yalanın bir hayat tarzı olarak kabul edilmesini eleştirdiği “Bu Devir Yalan Devir” başlıklı yazısında;

“Hakikat çırpıplak sokaklarda gezdiği zamanlar mahvoldu. Bu devir yalan devirdir. Eskiler hakikat bir kuyu derununda derlerdi. Şimdiki zamanda hakikati su içinde aramamalı. Hem efendim, elimizin altında yalan dururken hakikati kuyudan çıkarmaya niçin uğraşmalı? Yalan bu devrin ruhudur, canıdır, damarlarındaki kanıdır. Yalan bukalemun gibi nereye otursa oranın rengine giriyor. Mesela kaldırım olmuş sokaklarımıza döşenmiş, gözlük gibi karılarımızın yüzlerine sürülüyor. Gazete şekline girmiş sokaklarda satılıyor. Malumat olmuş diplomasız hocalar ve hekimler geçindiriyor. Maharet olmuş para kazandırıyor, muhabbet ismiyle izdivaçlar icra ediyor. Düşmanların lehçesine konulmuş dost gibi gösteriyor. Diplomatlık namıyla milletleri idare ediyor... Hülasa, yalan olmazsa bu devir dönmez... Yalanı satmakta kolaydır almakta... Gerçeği söylemek tehlikelidir, hoyrathıktır, kabalıktır... Yalan söylemeyi bilmeyen bu devrin adamı değildir. Maruz-ı

çakerleridir²⁹⁸ lafzı bulunmayan arzuhali kim okur? İmzasının üstünde kulunuz, bendeniz, köleniz olmayan mektubu kim kabul eder? Senden alim, senden dirayetli yoktur diye hitap etmeyen adama kim yüz verir?.. Acayıptır ki bu gidişle şimdiye kadar kendimizi yalana tahvil etmedik.”

Bir mizah gazetesi için ciddi denilebilecek türde yazılan bu yazıda, mizahın yalnızca eğlendirme amacıyla olmadığı, bazen ironik bazen doğrudan eleştirileri ile “eğlendirirken düşündürme” niteliğinin de olduğunu görmek mümkün.

Çingiraklı Tatar bu sayısından sonra bir daha yayımlanmadı. Son satırlarındaki yönetimi hedef alan sert ifadeler gazetenin bu sayısından sonra yayımlanamamasının bir nedeni olarak gösterilebilir. Gazetenin kapatıldığına dair dönemin kaynaklarında bir bilgi olmamakla beraber, 28. sayısında “Çingırağı Nereye Asalım”²⁹⁹ başlıklı yazıda, gazetenin idarehanesinin Zindankapı’ya naklolduğu bildirilmiş ancak, şu sözlerle Şehremaneti’nden gerekli iznin alınamadığından yakınılmıştır;

“... Matbuatın mührü bizde var, Şehremaneti ise bizim kontrat kağıdına mühür basılmasını istiyor, halbuki Matbuat İdaresi mührü isterse basıyor, şu kağıda mühür basın demekle basacak olsa ben nelere bastıracağım... Bir kağıdı mühürlemeye gitmekte çok müşkülâtlarımız oluyor... Çingırağımızı Zindankapısı’na asacağız şuraya bir mühür desek gazetemizi kapatırlar. Zira Matbuat İdaresi rastgelen kağıtlara mühür basmıyor. Hem hakları da var, Kasab baltasını, terazisini nereye asacak? Bizde hayret içinde kaldık, Çingırağı asacak bir yol bulamadık, o yüzden çaresiz gidip şehremanetine asacağız”

Bu sözler bürokratik işlemler öne sürülerek gazetenin yayınına izin verilmediğini göstermektedir. Nitekim Teodor Kasab, bir sonraki gazetesi olan Hayal’de, Çingiraklı Tatar için “bir kazaya uğradı” sözleri bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Teodor Kasab, kısa ömürlü olan ikinci mizah gazetesi Çingiraklı Tatar’ın ardından,

²⁹⁸ Osmanlı belgelerinde merkezle taşra veya iki taşra şehri arasındaki tahrirat (alt makamdan üst makama) veya şukka (üst makamdan alt makama) gibi yazışmalarda muhatapın sıfatlarının sayıldığı bir hitap cümlesi. (Değersiz kulun arzıdır manasında gelir.) Mübahat Kütükoğlu, “Elkab” TDV. İslam Ansiklopedisi, c. 11, s. 51-54.

²⁹⁹ Çingiraklı Tatar, “Çingırağı Nereye Asalım”, 15 Temmuz 1873/3 Temmuz 1289, No. 28, s.2-3.

Tanzimat döneminin en uzun soluklu ve en tesirli mizah gazetesi olan Hayal'i yayımlamaya başlamıştır.

3.2.3. Hayal

29 sayı yayımlanabilen Çingiraklı Tatar'ın ardından, 30 Ekim 1873'de yayına başlayan Hayal gazetesinde, Diyojen ve Çingiraklı Tatar'ın aksine daha fazla karikatüre yer verilmiştir. Gazetenin karikatüristleri dönemin ünlü çizerlerinden olan Nişan Berberyan, Santır ve Ali Fuat Bey iken, yazar kadrosunda dönemin en önemli tiyatro yazarlarından Ali Bey ve Ebuziya Tevfik yer almıştır. Gazetede işlenen konular ve eleştiriler genellikle Karagöz-Hacivat'ın karşılıklı konuşmaları şeklinde verilmiştir. Hayal, haftada iki kez dört sayfa ve 363 sayı çıkmış, son sayısı 18 Haziran 1877'de yayımlanmıştır.

Teodor Kasab gazetenin ilk sayısında, Diyojen'den itibaren gazetecilik deneyimini Karagöz-Hacivat diyalogu ile anlattığı uzun yazısında, gazeteciliğe nasıl başladığını ve bir önceki gazetesi Çingiraklı Tatar'ın “bir kazaya uğradığını” söyleyerek kapatıldığını şu cümlelerle dile getirmiştir;³⁰⁰

“-Aman Karagözüm bu kadar vakittir görüşemedik, yerdemisin, göktemi? Nerelerdeydin bakalım?

-Bırak Hacivat, ne sen sor ne ben söyleyeyim, başıma gelenleri bilmezsin.

-Hayrola birader, anlat bakalım.

-Gazeteci oldum ya... Tuttular beni bir küpün içine soktular. Sonra şey oldun dediler, farmason mu felfeson mu ne?

-Haa, feylesof...

-O dediğiniz adam ben değilim dedim, anlatamadım. Zorla küpün içine koydular. Hayır sahibinin biri küpü kırdı biz de ortada kaldık... Başıma çingiraklı bir külâh, ayağıma bir çizme, o da çingiraklı. Elime de bir kamçı verdiler, tatar oldun dediler.

-Acayip... Gazeteciliği tatarlığa mı değiştin?

³⁰⁰ Hayal, 30 Ekim 1873/18 Ağustos 1289, No. 1, s. 1-3.

-Değişme filan yok... Ben yine ben, sanat yine gazetecilik, yalnız kıyafet başka.

-Öyle ise hani çingirakların?

-Bir kazaya uğradı, kırıldı.

-Demek gazeteciliği becerememişsin.

-Vallahi sanat değilmiş, bilmem başkaları nasıl beceriyorlar.

-Şimdi ne yapacaksın?

-Şimdi ben söylerim sen dinlersin, sen söylersin ben dinlerim, ikimiz söyleriz, halk dinler.

-O kolay, ama ne ile eğleneceğiz?

-Allah zeval vermesin, İstanbul'da eğlence kıtlığı mı var? Mesela önümüz kış, sonrası yaz. Kışın çamur yazın toz satarız, bunları beş lisanda yazar yazar satarız...

-Aferin karagöz, ben görmeyeli bütün bütün başkalaşmışsın.

-Daha ne gördün, demek ki sen beni bundan sonra anlayacaksın."

Teodor Kasab, gazetenin Türkçe, Fransızca, Rumca, Ermenice, Bulgarca olmak üzere beş dilde yayımlandığını "... Kışın çamur, yazın toz satarız, bunları beş lisanda yazar yazar satarız..." sözleriyle dile getirmiştir. Yine aynı yazıda gazeteci olmak için ilim, hukuk gibi bazı değerlere sahip olunması gerektiğini savunan Hacivat'ın sözlerine; "... - İzzetli Filip Efendi mi? Ali Bey mi? Yoksa Türkçe öğrenip tiyatro yazan Güllü Agop mu? Onlar gazeteci olduktan sonra ben gazeteci olsam çok mu?" sözleriyle karşılık vermiş, okuma yazma bilmeyen Filip Efendi'ye, Alman yardımcılarıyla gazete kuran Basiret gazetesinin sahibi Ali Bey'e ve tiyatro çevirilerindeki hataları ve Fransız hayat tarzını yansıtan oyunları sebebiyle eleştirdiği Güllü Agop'a³⁰¹ göndermede bulunmuştur.

³⁰¹ Osmanlı Devleti'nin ünlü tiyatro yazarı ve oyuncusu. Asıl adı Agop Vartovyan olan yazarın Tanzimat basınında, "Güllü" adıyla anılması "Vartov" kelimesinin Ermenicedeki karşılığının gül olması sebebiyledir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Güllü_Agop 01.12.2016.

Teodor Kasab'ın diğer gazetelerinde olduğu gibi Hayal'de de en sık eleştirdiği konu gazeteciliktir. Gazetecilere ağır ithamlarda bulunduğu 68. sayısında; “... *Bu mahlukat her millet beyninde, her hükümet idaresinde yaşar. Her şeyi yer, yani et, ot, insan hakkı... Hangi kavmin arasında bulunursa o kavmin lisanını söyler. Bazen, mesela İstanbul'da olduğu gibi, misafir olduğu milletin lisanını bilmeyip uzak bir memleket lisanını söyler. Bunlardan bazıları söylediklerine kanaat etmeyip ilave dahi söylerler...*” sözleriyle yabancıların çıkardığı Levant Times, Anatoli, La Turquie gibi gazetelere göndermede bulunur. Ayrıca dönem gazetelerinin hükümet tarafından en sık uyarıldıkları “uydurma haberlere” yönelik eleştirilerde de bulunur. Hayal'e göre, söyledikleri ile yetinmeyip ilave haber yapan gazeteler, uydurma haberler ile halkı kandırıp toplumu yanlış yönlendirdikleri için suçludurlar.

3 Şubat 1875'e kadar yayınlarını aralıksız sürdüren Hayal, ilk kez 139. sayısından sonra kapatılmıştır. Hariciye Nezareti Matbuat Odasından gelen 4 Şubat 1875 tarihli 194 numaralı resmi yazıda; gazetenin bir müddetten beri devam eden “telmihat-ı şahsiyye” yani şahıslara yönelik zedeleyici ithamlarından dolayı defalarca uyarı almasına rağmen mesleğinde ısrar ettiğinden dolayı bir ay süre ile kapatıldığı bildirilmiştir.³⁰² 5 Mart 1875 tarihli 140. sayı ile yeniden yayına başlayan Hayal, bu sayısındaki bir yazıda, “... *her biri esnaf olarak nitelendirilen gazeteciler ticaretin serbest olduğu bir ülkede serbest ticaret hakkından mahrumdur, esnafılar için kanun ve nizamlar bulunduğu halde gazetecilikte kanun ve nizam değil yolsuz uygulamalar hüküm sürmekte, yolsuzun karşılığı ise 'tatil'dir ...*” şeklindeki sözleriyle gazeteciliğin zor şartlar altında yapıldığını dile getirmiş ve alınan kapatma kararının keyfiliklerinden şikayet etmiştir.³⁰³

İlk kapatılmadan çok kısa bir süre sonra “külliye ilga”sına karar verilen gazete için gerekçeli karar Hariciye Nezareti'nin 10 Mart 1875 tarihli 10 numaralı resmi yazısında şöyle açıklanmaktaydı:

“hayal gazetesinin bir müddetten beri daire-i vazife-i hariciyesinde bazı makalât-ı tariziye ile mahal-ı adab fıkraları neşrine hasr-ı makal etmesi

³⁰² Hayal, “Bab-ı Ali Nezaret-i Celile-i Hariciye, Matbuat Odası, aded 194” 5 Mart 1875/21 Kanun-ı Evvel 1290, No. 140, s. 1.

³⁰³ Hayal, 5 Mart 1875/21 Kanun-ı Evvel 1290, No. 140, s. 1-3.

*üzerine bi'd defaat icra olunan ihtarat-ı şifahiye ve tahririye ve mukaddeme-i tatili intibahını mucib olacak iken yine meslek-i müttehazında ısrarı müntec olmuş ve bu kere 141 numaralı nüshasında hükümeti seniye'nin itibar-ı maliyesine tariz-i mutazammın bir fıkra-i kezb iştimal eylemiş olmasına mebni mezkur gazetenin yalnız Türkçesi tarih ilanından itibaren külliyyen ilga kılınmıştır.*³⁰⁴

Söz konusu kapatılmada, 5 ayrı dilde yayımlanan gazetenin neden yalnızca Türkçesinin kapatıldığına bakıldığında; hükümeti rahatsız eden makalenin yalnızca Türkçe nüshasında yayımlanmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim birçok kez kapatılan gazetenin kapatılma gerekçelerinde buradaki gibi özel bir vurgu bulunmamaktadır. Osmanlı basınında, toplumun çok kültürlü ve çok dilli yapısından dolayı, birden fazla dilde yayımlanan gazetelerin tüm dillerdeki içeriğin aynı olması ise söz konusu değildir. Örneğin Takvîm-i Vekâyî'nin Rumca nüshası 'Otomanikos Monitor', ilk resmi gazeteden bir yıl sonra 1832'de yayımlanmaya başlamıştır. Yine benzer şekilde Teodor Kasab'ın Diyojen adlı gazetesi ilk olarak Fransızca ve Rumca yayımlanmış, ardından Türkçesi için ruhsat alınmıştı. Öyle anlaşıyor ki, çok dilli yayımlanan gazeteler gibi Hayal gazetesi için de aynı içerik ve aynı dönem söz konusu olmamakta ve kapatılmaya neden olan makale, yalnızca Türkçe nüshasında yer almaktadır.

Teodor Kasab, verdiği teminat ile gazetesini geri almayı başarmış ve Hayal, 2 ay sonra 12 Mayıs 1875'te yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Söz konusu teminat ile ilgili Hariciye Nezareti'nin 27 sayılı yazısında şöyle denilmektedir;

“hayal gazetesi sahib-i imtiyazı Teodor Kasab Efendinin makam-ı muallayı sadaret azimiyeye takdim eylediği arzuhalinde gazetesinin Türkçesinin bu defa lağv ve tatili kendisinin vuku bulan sehvi ve hatasından neş'et etmiş olduğundan bahisle bundan böyle lisanını herhalde nizamat-ı seniye'ye tevfiğ eyleyeceğine dair teminat vererek gazetesinin kema fi'l sabık namıyla neşrini istirham etmiş ve efendi-i mumaileyhin Rumca, Ermenice, Bulgarca ve Fransızca Hayal namıyla gazeteler neşrine yine haiz olduğu

³⁰⁴ Hayal, 12 Mayıs 1875/2 Nisan 1291, No. 142, “Bab-ı Ali Nezaret-i Celile-i Hariciye, Matbuat Odası, No.10, 14 Mart 1875/2 Mart 1291”

ruhsatnamesi iktizasınca mezuniyeti olarak bu defaki kabahati dahi mazhar-ı affi âli buyrulmuş olduğundan Türkçesini dahi yine Hayal namıyla tekrar çıkarmak üzere iş bu ruhsatname ita kılındı.”³⁰⁵

Gazete, 12 Mayıs 1875 tarihli 142. sayısı ile yeniden yayımlanmaya başlamış, bu sayısında Tramvay Şirketi’ne yönelik eleştirileri yer almıştır. “141 numaradan Tramvay hesabının devamı” başlıklı yazısında şirketin hisselerindeki değer kaybının sorgulanması gerektiğini dile getirmiş ve hissedarların uğradığı haksızlığın giderilmesi için hükümete de çağrıda bulunmuştur. Hayal gazetesi bundan başka, 147, 148 ve 152. sayılarında da şirketle ilgili diğer sıkıntılara yer vermiş, memurların kaba oluşu, şirketin yol yapımı gibi altyapı eksikliklerini tamamlamaması, çok hızlı gitmesinden dolayı neden olduğu kazalar gibi pek çok sorunu işlemeye devam etmiştir.

Teodor Kasab, Diyojen ve Çingiraklı Tatar gazetelerinde olduğu gibi Hayal gazetesinde de yalan haberlerden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Konu ile ilgili yakın zamanda yaşanan bir olayı örnek veren Hayal, söz konusu haberde, boğazda parasızlıktan intihar eden birinin haberde bahsedilen kişi olmadığını dile getirmiştir. Bahsi geçen kişinin haberin düzeltilmesi için gazeteye gittiğinde muharrir ile arasında yaşananları verdiği uzun diyalog ile okuyucularına aktaran Hayal, yalan haberlerin hem trajik hem de neticeleri itibariyle komik durumlarıyla alay etmiştir.³⁰⁶

İkinci kapatılmanın ardından geçen sürede yaklaşık altı ay yayınlarını aralıksız sürdüren Hayal, bir yandan sosyal meselelerde eleştirilerine devam ederken, diğer yandan siyasi meseleleri de dikkatle takip etmiş, 24 Temmuz 1875 Hersek İsyanı’na ve Balkanlardaki gayrimüslim ayaklanmalara sayılarında geniş yer vermiştir.

³⁰⁵ Hayal, 12 Mayıs 1875/30 Şubat 1291, No. 142, “Bab-ı Ali Nezaret-i Celile-i Hariciye, Matbuat Odası, No. 27, 11 Mayıs 1875/1 Nisan 1291”

³⁰⁶ Hayal, 6 Temmuz 1875/24 Nisan 1291, No. 165, s. 1-3. Söz konusu haberde muharrir, gazetelerinin yalan haber yapmasının isimlerini lekeleyeceğini söylemiş ve böyle bir şeyin asla mümkün olmayacağına ısrar etmiştir. Hatta haberde adı verilen kişiyi (hekim Fontana) unutkanlıkta itham etmiş, mağdur kişi, ‘gazetenin namusu için boğulmak zorunda mıyım?’ diye sorarak muharrirden haberin düzeltilmesini istemiştir. Yapılan uzun tartışma neticesinde haberin, isim benzerliği olduğu konusunda anlaşmışlardır. Haberin arka planında bu kadar uzun tartışmalar yaşandı mı bilinmez ama mizah gazetelerinin bir özelliği olan abartılı anlatımı, bu yalan haberde de görmek mümkün. Görüldüğü gibi, Teodor Kasab olaya alaycı bir üslup ile yaklaşmıştır.

İlginçtir ki bu olaylarda devleti savunmuş, Rusya'nın etkisi altında kalan Slav milletlerini kendilerini bir aldatmanın içerisinde oldukları konusunda uyarmıştır.³⁰⁷ Hayal gazetesinin dış politikadaki bu devletçi tutumu Teodor Kasab'ın Osmanlıcılık düşüncesine olan bağlılığı ile açıklanabilir.

Hayal gazetesi, üçüncü kez ahlaka aykırı olduğu söylenen bir makale yüzünden 15 gün kapatılmıştır. Gerekçeli karar gazetenin bir sonraki sayısında şöyle ilan edilmiştir:

*“Gazetelerin vezai fi adab-ı umumiye hizmet olduğu halde Hayal gazetesi 221 numaralı nüshasında muhal-i adab bir makale neşr-i ilan ettiğine ve bu misillu makalat-ı muzırranın evrak-ı havadiste neşri kat’a caiz olmadığına mebni mezkur gazete bugünden itibaren 15 gün müddetle tatil edilmiştir.”*³⁰⁸

Gazetede, 30 Kasım 1875 tarihli 222. sayısında kapatılmaya neden olabilecek tüm makaleler uzunca tartışılır, kapatılma kararı ile ilgili alayın söz konusu olduğu Karagöz-Hacivat arasında geçen bu uzun tartışmada kapatılmaya sebep olabilecek bir yazı bulunamaz ve en son Bekri fıkrasında³⁰⁹ karar kılınır, fıkranın “muhal-i adab” yanı bekriliğin yasak olmasına bağlanır ve böyle bir fıkra neşrettiği için gazetenin vekaletini devrettiği Misailidis suçlanır.

4 Mart 1876 tarihli 3. kapatılmanın ardından yayınlarına devam eden Hayal, bundan sonraki sayılarında sosyal meselelere dair sorunları işlemeye ve yaşanan aksaklıkları eleştirmeye devam etmiştir. Örneğin, 223. sayısında Şimendifer İdare memurları ile “şu yolcu kıtlığı ve işlerin azlığı vakitlerinde şimendifer memurları acaba ne ile eğlenerek vakit geçirirler cevap isterim.” sözleriyle alay etmiştir.³¹⁰

³⁰⁷ Hayal, 14 Ağustos 1875/2 Haziran 1291, No. 182, 19 Ekim 1875/7 Ağustos 1291, No. 210 ve 23 Ekim 1875/11 Ağustos 1291, No. 212.

³⁰⁸ Hayal, 30 Kasım 1875/18 Eylül 1292, No. 222, “Bab-ı Âli Nezaret-i Celile-i Hariciye, Matbuat Odası, No. 140, 15 Kasım 1875/3 Eylül 1291”

³⁰⁹ “Bekri”, İçkiye düşkün, ayyaş, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 431. Fıkra kelimesi makalede, nükteli, eğlendirici hikaye anlamında kullanılmıştır. Diğer anlamları için; *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1255. Fıkra; (1) Gazetelerin veya dergilerin belirli sütunlarında, genel başlık altında gündelik konuları bir görüş ve düşünceye bağlayarak yorumlayan ciddi yazı türü, (2) Kanun maddelerinin kendi içlerinde satır başlarıyla ayrıldıkları ufak bölümlerden her biri, (3) Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikaye, anekdot.

³¹⁰ Hayal, 2 Aralık 1875/20 Teşrin-i Sani 1291, No. 223, s. 4.

Şimendifer de tıpkı tramvay ve vapur gibi ulaşım araçlarında yaşanan benzer sıkıntılar yaşanmaktaydı. Yolların bozukluğu, şimendiferin yavaş gitmesi ve yağmur yağdığı zaman vagonların çalışmaması gibi sıkıntıları alaycı bir şekilde dile getiren Hayal’e göre bu konuda da mağdur edilen yine halk olmuştur. Bu gibi şirketlerin yabancı sermayedarların eline verilmesi ekonomik yetersizlikle açıklanacağı gibi olayların arka planında devletler arası siyasi çekişmelerin olduğu da görülmektedir.

Hayal gazetesi ulaşım dışında 225. sayısında ‘Gazetecilik’ başlığı altında; gazeteciliğin bir meslek olarak yapılamadığını, doğru haberdan, bilgilendirmeden ziyade maddi çıkarların gözetildiğini ve böyle gazeteciliğin halka ve devlete yarar sağlamaktan çok zarar getireceğini dile getirmiştir. Bunlardan başka, 232. sayısında ‘Durub-u Emsal’ başlığında atasözleri ile toplumda yaşanan aksaklıkların hicvedildiği bölüm de ilgi çekicidir.³¹¹

Hayal’in dördüncü kez kapatılma nedeni Matbuat Odasından Said imzası ile çıkan ihtarnamede şöyle açıklanmıştır: “*Hayal gazetesi 236 numaralı nüshasında mercii celili hakkında sahayi-fâra-yı tazim ve tekrar olagelen elkab ve elfazı maraz-ı tezyif ve istihzada istimale cüret ettiğine ve bu ise dai-yi mücazat bir hareket-i bi edebane olduğuna binaen mezkur gazete tarih-i ilanından itibaren iki mah müddetle tatil olundu.*”³¹²

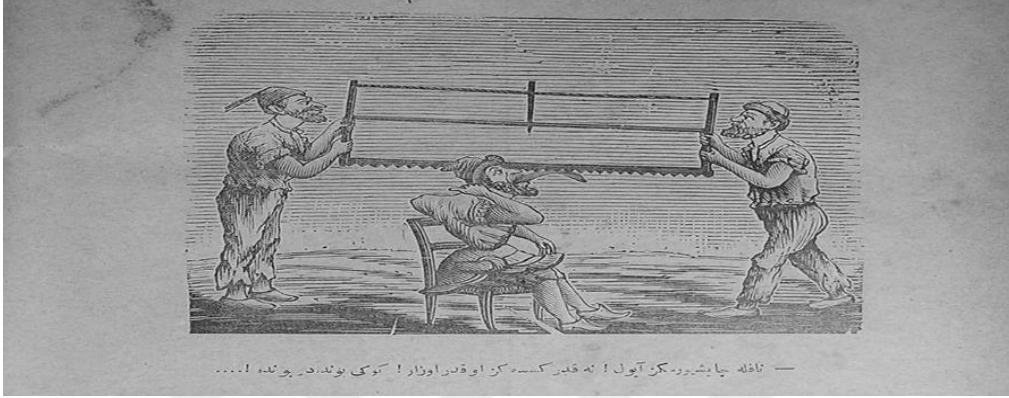
Hayal’in bu sayısında kapatılma nedeni ihtarnamedeki gerekçelerden anlaşılacağı üzere, “... *elkab ve elfazı maraz-ı tezyif.*” yani küçük düşürücü sözlerin yer alması olabilir. Basiret, Vakit, Sabah gibi gazeteler için söylediği söz konusu küçük düşürücü ifadelerle “Tabirname”³¹³ başlıklı yazıda ve Karagöz-Hacivat arasında geçen uzun yazıda rastlanmaktadır. Tabirname başlıklı yazıda terimlerin karşılığı olarak bulduğu; ‘muharrir için, *sahib-i imtiyaz düşmanı*, Basiret için *para ağı*, sahib-i imtiyaz için *hata ve sehv hamalı*’ gibi ifadelerle ilginç göndermelerde bulunur.

³¹¹ Hayal, 23 Aralık 1875/11 Kanun-ı Evvel 1291, No. 232, s. 2. Söz konusu yazı şu şekildedir; ‘*denize düşen yılana sarılır*’ Bundan anlaşılıyor ki zehirle ölmek suda boğulmaktan evladır, ‘*al kaşağını gir ahıra, yarası olan gücensin*’ Sahihdir, ‘*anlayana sivri sinek saz, anlamayana davul zurna azdır*’ Agop’un operaları nedir acaba? (Burada Teodor Kasab’ın anlaşılmadığı Tiyatro ve oyun yazarı Güllü Agop hicvedilmiştir.)

³¹² Hayal, 4 Mart 1876/21 Kanun-ı Evvel 1291, No. 237, “Bab-ı Ali Nezaret-i Celile-i Hariciye, Matbuat Odası, No. 181, 2 Ocak 1876/21 Teşrin-i Evvel 1291”

³¹³ Hayal, 1 Ocak 1876/20 Teşrin-i Evvel 1291, No. 236, s. 1-3

Hayal, tüm bu kapatılmalar karşısında bir mizah gazetesinin gerektirdiği gibi tepkisini dile getirirken, gazetenin ciddi anlamda maddi kayba uğradığı da unutulmamalıdır. Bu tepkilerin bir örneğini 332. sayısında yayımladığı bir karikatürde görmek mümkün. Aşağıda yer alan söz konusu karikatürde aldığı sayısız ihtar ve sansür karşısında “doğru bildiği yoldan şaşmayacağını” bir kez daha yinelemiştir.

-Nafile çalışıyorsunuz ayol, kökü bendedir, bende.

Hayal'in, yayım hayatı boyunca aldığı ihtarlara aldırış etmemesi onu ikinci kez ruhsat iptali ile karşı karşıya getirdi. Hariciye Nezareti Matbuat Odasınca verilen karar gazetenin 251. sayısında şöyle bildirilmiştir.

“Hayal gazetesi bir müddetten beri neşretmekte olduğu bendlerde icraat-ı seniyyeyi telmihen münasebetsiz lisan kullanmakta olduğuna ve sahib-i imtiyazı idareye celb ile o makule makalat-ı muzırradan tevki ve ictinab etmesi bi'd defa'at kendisine tenbih ve ihtar edilmiş ise de kat'en mütenebbih olmadığına ihtarat-ı vaka-yı isga etmeyerek (uyarıları dinlemeyerek) hadd-i marufu tecavüz eden böyle bir gazetenin devam ve bekası tecviz olunamayacağına mebni mezkur gazete tarih-i ilanından itibaren külliyyen ilga edilmiştir.”³¹⁴

Aynı sayıda “Elveda” başlığı altında okurlarına veda eden Hayal, tek sayfalık bu sayının ardından 3 Haziran 1876 tarihinde 252. Sayısı ile yeniden okurları ile buluşur. Tamamen kapatılmış olsa da yeniden ruhsat alarak yayımlanmaya devam

³¹⁴ Hayal, 7 Nisan 1876/26 Kanun-ı Sani 1292, No. 251, “Bab-ı Ali Nezaret-i Celile-i Hariciye, Matbuat Odası, No. 5, 6 Nisan 1876/25 Kanun-ı Sani”

eden Hayal, hatırlanacağı üzere ikinci kez kapatıldığında teminat alarak geri dönmüş ve bunu gazetesinde yayımlamıştı. Ancak, 252. sayısında bir teminata rastlanmaması yaşanan saltanat değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Geçen süreçte Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine V. Murat tahta geçmişti. Hayal, yeni yayın döneminde saltanat değişikliğinden duyduğu memnuniyeti şu sözlerle dile getirmiştir;

“-... İşte buna sen de Avrupa’lılar da şaşsın. Bir kişinin burnu bile kanamadı. İbtida talebe ayaklandı, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi’yi istemeyiz dediler. Sultan Aziz de onları azletti. Vükela baktı ki millet Sultan Abdülaziz’i de istemiyor, onu da hallettiler, oldu bitti...”³¹⁵

Matbuat İdaresi tarafından, Vakit ve Basiret gazetelerinin imtiyaz sahipleri aleyhinde “muhal-i edeb”e devam etmesi nedeniyle bundan sonra adı geçen gazetelerle birlikte mizaha dair yazılara izin verilmeyeceği belirtilerek 15 gün süre ile yeniden kapatılmıştır.³¹⁶ Bilindiği üzere, Teodor Kasab’ın en sık eleştirdiği konulardan biri gazetecilikti. Hayal, Vakit gazetesini yönetime yakın gözükmelerinden dolayı, Alman destekli Basiret’i ise çıkarları neye uygunsa ona göre politika izlemekle suçlamış ve sert eleştirileri neticesinde, Matbuat İdaresi Hayal’in, “muhal-i namus-i edeb-i makâlat dercine devam” etmesinden dolayı suçlu bulunarak kapatılmasına karar vermiştir.

Hayal sorgusuz kapatma cezaları karşısında uğradığı haksızlıkların giderilmesi, matbuatla ilgili kanun beklentisi, pul zorunluluğunun ve Âli Kararname’nin kaldırılması gibi taleplerini Matbuat İdaresi’ne ilettiği yazısında, eleştirinin şiddetini biraz daha arttırarak, bir daha kapatılma ile alakalı bir tezkire gönderilmesini istemediğini ve gerekirse açıkça mahkeme edilmek istediğini dile getirmiştir.³¹⁷ Hayal’in bu makul karşılanabilecek olan talepleri, Matbuat İdaresi tarafından yeni bir kapatılma ile cevap bulmuştur. Gazete, 301. sayısında yayımladığı “devletin şanına dokunur bir karikatür” sebebiyle 3 ay süre ile kapatılmıştır. Hazinesinin temsil edildiği

³¹⁵ Hayal, “Müjde”, 3 Haziran 1876/22 Mayıs 1292, No. 252, s. 3.

³¹⁶ Hayal, 6 Ağustos 1876/25 Mayıs 1292, (Gazete numarasız ve tek sayı çıkmıştır)

³¹⁷ Hayal, “Karagöz Beyefendi’nin Matbuat İdaresinden Metalib-i Saiyesi”, 28 Eylül 1876/16 Temmuz 1292, No. 300, s. 2.

aşağıda yer alan söz konusu karikatürde³¹⁸, halkın tüm çabasına rağmen küpün etrafındaki çatlaklar nedeniyle doldurulamıyor oluşu resmedilmiştir.

Doldurabilirlerse aşk olsun!!!

Hayal, 30 Eylül 1876, No. 301.

Hayal, 3 aylık kapatmanın ardından 302. sayısında “Son Tatilimiz” başlığı altında; “Sonsuz devletten istbdadı kaldırdılar, zulmü idam ettiler, dünyayı ihya ettiler” dizeleri ile iki hafta sonra yayımlanacak olan Kanun-i Esasi ile ilgili duyduğu memnuniyeti dile getirirken aynı yazıda, yayımladığı çatlak küp karikatürü nedeniyle kapatılması hakkında hükümetten şu ifadelerle dert yanmıştır;

“... Acaba bu resim hükümetin şahsına ne yönden dokunur diye çokça düşündük, bir türlü bulamadık. Küpün yarıklarının tarafımızdan yapıldığı suçlaması yapılıyorsa, Matbuat Müdürlüğü küpü kırdığımızı nasıl kanıtlar?... Bu resmi Hayal’e niçin derc eylediniz derlerse, Hayale bir resim lazımdı, bu olmazsa başka bir resim de konulabilirdi, ancak o resminde hükümetin şanına dokunup dokunmayacağını bilemeyiz. Müstebit bir hükümetin şanına ne dokunur ne dokunmaz kim bilebilir?”

Hayal, bu sert üslubu ve ‘müstebit hükümet’ suçlamasına rağmen 61 sayı daha yani 18 Haziran 1877 tarihli son sayısına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Hayal gazetesi, son kez kapatılmasına ve yargılanmasına neden olan 319. sayısına kadar

³¹⁸ Hayal, 30 Eylül 1876/18 Temmuz 1292, No. 301, s. 4.

sivri dilli muhalefetini sürdürmeye devam etmiştir. Basının muhalefetinin şiddeti arttıkça yönetim de denetimlerini yoğunlaştırmış, ihtarlar ve kapatma cezaları Hayal gibi diğer gazeteleri de maddi kayba uğratmış ve yazacakları konusunda da sıkıntıya düşürmüştü.

Osmanlı basını arasında yaşanan tartışmalara bir yenisi eklendi. 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet ilanı ile birlikte anayasal bir sisteme geçilmesi neticesinde hazırlanan Kanun-i Esasi'nin³¹⁹ 12. maddesine göre “*matbuat kanun dairesinde serbesttir*” hükmü ile basına serbestlik tanınmıştı. Ancak, bu çerçevesi belli olmayan serbestlik, yabancı basında memnuniyetle karşılanırken, Teodor Kasab ise bu ‘sınırsız serbestlik’ ile mevcut nizamnamelerin hükümsüz kalacağı ve ayrıcalıklı basının devlet aleyhinde muhalefetinin artacağı görüşündeydi. Birçok kez kapatılmasına rağmen Hayal, söz konusu yabancı basına tanınan imtiyaz olunca özgürlüğün fazlasına karşı durmuştur.

Osmanlı basınında yeni anayasa ile ilgili tartışmalar sürerken, 20 Şubat 1877 tarihli 319. sayısında yayımladığı bir karikatürden dolayı Hayal gazetesi hakkında dava açılmıştır. Aşağıda yer alan söz konusu karikatürde elleri ve ayakları zincirlenmiş halde duran karagöz ile kanunun matbuat ile ilgili maddesi hicvedilmiştir.³²⁰

-nedir bu hal karagöz?

-kanun dairesinde serbesti hacivat!

³¹⁹ Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası özelliği taşıyan Kanun-i Esasi 12 başlık ve 119 maddeden oluşmaktaydı. Mehmet Akif Aydın, “Kanun-i Esasi”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 328-330.

³²⁰ Hayal, 20 Şubat 1877/8 Kanun-ı Evvel 1292, No. 319, s. 4.

Hayal bir sonraki sayısında açılan davayı okuyucularına şu satırlarla duyurmuştur. Ayrıca vekil tayin edilmediğini bildirdiği bu satırları gazetenin neden hemen kapatılmadığını açıklamaktadır; “... *Hariciye Nezaret-i Celilesi’nden vuku bulan ihtarnamede, hükümet-i seniyyenin aleyhimize açtığı davada vekil tayin edilmediğinden davanın sebebi, vekilin tayin edileceği ve muhakemenin ibtida edeceği gün anlaşılacaktır...*”³²¹

29 Mart 1877’de sona eren dava, karara bağlanmış ve basın suçlularının yargılandığı özel bir mahkeme olan Meclis-i Âhkâm-ı Adliye’de yargılanan Teodor Kasab, matbuat kanununun 15. maddesi uyarınca saltanat hakkında uygunsuz söz ve terimler kullandığı için 3 yıl hapse mahkum edilmiştir.³²² Dava sürecinin tamamı hem Hayal’de hem de 4 Nisan 1877 tarihli Takvîm-i Vekâyî’de okurlara aktarılmıştır. Yargılama müddetince yayımlanmaya devam eden Hayal’in son sayısı 18 Haziran 1877 tarihlidir. Osmanlı mizahında önemli bir yeri olan Hayal, ikisi ruhsat iptali olmak üzere toplam 7 kez kapatılmış olmasına rağmen Tanzimat döneminin en uzun soluklu ve en etkili gazetesi olmayı başarabilmiştir.

3.2.4. Tiyatro

Teodor Kasab’ın Hayal gazetesinin ardından, basına yönelik sansür giderek artmış olsa da kısa süreli yeni gazeteler de yayımlanmıştır. Bu gazetelerden biri de tiyatro oyunu yazarı Agop Baronyan’ın³²³ çıkardığı *Tiyatro* adlı mizah gazetesidir. 30 Mart 1874’te ilk sayısı yayımlanan gazete, haftada iki kez ‘eğlence gazetesi’ ibaresi ile çıkmıştır.

³²¹ Hayal, “İhtar-ı Ciddi”, 22 Şubat 1877/10 Kanun-ı Evvel 1292, No. 320, s. 1.

³²² İlgili kanunun 15. maddesi; “Bir gazeteci saltanat-ı seniyye-i hanedan-ı şevket nişan-ı hazreti padişahı haklarında elfaz ve ta’birat-ı gayrı layika istimal eder veya hükümet-i seniyye-i hazret-i padişahi aleyhine taarruz eyler ise altı aydan üç seneye kadar hapis veyahut yirmi beş altından yüz elli altına kadar ceza’ı nakdi ahz kılınır.” Düstur, Tertib 1, cilt 2, s. 223.

³²³ Osmanlı tiyatro ve mizah yazarı. Dilin sadeleştirilmesi yönünde çalışmalarda bulunan Baronyan, Ermenice dışında halkın anlayacağı bir dilin kullanılması gereğini savunmuş, Ermeniceden başka Osmanlıca hikayeler de yazmıştır. İlk eseri ‘İki Efendili Bir Uşak’ olan yazar, gazeteciliğe 1871’de başyazar olarak Fırat gazetesi ile başlamış ve mesleğini “Meğu” (Arı), “Higar” (Bilge) gibi gazetelerle sürdürmüştür. https://tr.wikipedia.org/wiki/Hagop_Baronyan, 15 Şubat 2017.

Gazetede yazıların tamamına yakını imzasız olarak yayımlanmıştır. İmzalı yayımlanan birkaç yazıda ise yazarların gerçek isimleri yerlerine müstear adlarını kullandıkları görülmüştür. Kullanılan müstear isimlerden bazıları; Kalem, H.S., M.R., Mest-i Garib, Şark, Helvacı, Figaro ve Çaylak'tır. Yine gazetenin her sayının son sayfasında yer alan karikatürler de çoğunlukla imzasızdır. İmzalı karikatürlerde görülen isimler ise, Berberian ve Tıngıp'tır.

Gazetenin ilk yazısı, dönemindeki gazetelere mizahi bir gönderme ile başlar. Mukaddime başlıklı yazıda şöyle denilmektedir; *“Perde açıldığında bir salon. Sağ tarafta Şark oturmuş, kelimeleri ipliğe dizmekte. Mecmua-i Maarif hiddetinden aşağı yukarı gezer iken gözünü Şark'tan ayırmadığı için ara sıra sendelemekte. Sol tarafta Basiret ta'am ederek millete hizmet etmekte. Ruzname tam hızla gelmekteyken yolda tekerleği kırılan bir öküz arabasından telgraf beklemekte. Terakki ileri gitmek için adımı atmış fakat olduğu yerde uyuklamakta. –Müşahede olunur.”*³²⁴

Mukaddime yazısı Teodor Kasab'ın Hayal gazetesindeki Karagöz-Hacivat'a benzer şekilde Hata ve Sevak'ın karşılıklı konuşması ile devam eder. Burada Sevak karakterinin Tiyatro gazetesini temsil ettiği söylenilebilir. Sevak hataya, 'kırdığı cevizin bini aştığını', bunca fenalıktan sonra susup oturmayacağını, bir tiyatro açıp kendini ifade edeceğini söyler. Gazeteler -özellikle de Şark ve Hayal-, bundan rahatsız olurlar. Hata, tiyatrodaki ne oyunlar vereceğini sorduğunda sevak cevaben şöyle der; *“Adam sen de! Oyundan çok ne var? Mesela iki Şark nüshasının birbirine kurşun sıkması komedyası bir perde, Hayal'in bir Vanlı ile mücadeleye girişip sonra onu bırakarak Van kedisi ile düelloya kalkışması, dram iki perde, Bir Hasköy vapurunun geçen günkü soğuklarda köprüye gelirken yolda kazanı donması, trajedi beş perde. Yağmurlu havalarda tramvay müşterilerinin arabalarda duş yapması, opera üç perde. Keza ve keza...”*

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Tiyatro, tıpkı dönemin diğer mizah gazeteleri gibi, gazetecilerin kendi aralarındaki çekişmelerine geniş yer vermiştir. Bu mukaddime yazısı mizah gazetelerinin özgün içerik üretemediklerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. Bunda basına yönelik sansürün de etkili olduğu

³²⁴ Tiyatro, 30 Mart 1874/18 Kanun-ı Sani 1290, No. 1.

düşünülebilir. Tiyatro 15. sayısında yer alan bir yazıda, mukaddimesindeki yazıya benzer şekilde, dönem gazetelerine yönelik görüşlerini bu kez hazırladığı karne ile dile getirmiştir. Kendi gözünden gazetelerin özelliklerini hicvettiği söz konusu yazı şöyledir;

Ruzname; “Otuz beş senedir ömrünü mektepte geçirip hala bir şey öğrenememiştir. Ahlakı halimcedir”,

Basiret; “Gayet riayetli olduğundan hocalarından hemen hiç dayak yememiştir.”,

Şark; “Su-i ahlakı cihetle arkadaşlarıyla asla geçinemez. Gururundan kendisini hocalarından daha üstün tutar.”,

Terakki; “Uykuyu çok sevdiğinden hiç dersine bakmaz. Bunun için yakında mektepten çıkacaktır.”,

Hûlasatü’l Efkar; “Kendi çocukluğuna bakmayıp büyüklük taslar.”,

Hayal; “İşini gücünü bırakıp çocuklara ortaoyunu meşk eder. Biraz da azameti sever.”, *Şafak*; “Matmazelliğine bakmayıp erkek işlerini karıştırır.”,

Mecmua-i Maarif; “Ders vakti çalgı ile oynadığından geçende mektepten tardolunmuştur.”,

El-Cevaib; “Mektebe devamı bir hayli senelere varmış ise de hala söylediği anlaşılmaktan uzaktır.”

Tiyatro mizah gazetesinin en çok anlaşılamadığı gazetelerden biri de Teodor Kasab’ın Hayal adlı gazetesidir. Mukaddimesinde Hayal gazetesini ‘ayaklarını yıkılmasın diye tiyatro duvarına yaslamış’ diye tasvir eden Tiyatro ile Hayal’in anlaşılamadığı konu tiyatro oyunları üzerinedir. Hayal, Güllü Agop’un tiyatrolarını toplumun ahlaki yaşantısına uygun bulmaz, Güllü Agop ise Hayal’i ne tiyatro sanatından ne de gazetecilikten anlamamakla suçlar. İki gazete arasındaki anlaşmazlık bazen karikatürlere de yansımıştır. Aşağıda yer alan söz konusu karikatürde³²⁵ kendisini üzerinde ‘Osmanlı tiyatrosu’ yazan bir aslan olarak tasvir eden Tiyatro elinde kalemleri olan Teodor Kasab’a meydan okumaktadır.

³²⁵ Tiyatro, 29 Temmuz 1874/17 Mayıs 1290, No. 35, s. 4.

-Bana Kasab derler. Ben adamı kalemimle öldürürüm.

-Sen kalemin sayesinde yaşamının yolunu bul ki, sonra onunla bir başkasını öldürmeye muktedir olasın.

Gazetenin işlediği diğer konular şöyle sıralanabilir; ulaşımdaki aksaklıklar ve İstanbul'da hayat, ulaşım, evler, sağlık sorunları, şehircilik anlayışı, giyim, kültür ve eğitim gibi sosyal meselelerdir. Ayrıca, siyasi konulara fazla yer vermeyen gazete, kısa piyesler, fıkralar, son sayfaya yerleştirilen gündemle ilgili karikatür de yayımlamıştır.

Tanzimat dönemi yenileşme faaliyetleri çerçevesinde şehirleşmenin geliştirilmesine yönelik atılan adımlardan biri su sıkıntısına yöneliktir. Bu çerçevede Terkos Gölü'nden şehre su getirilmesi için yabancı bir şirkete imtiyaz verilmiş yapılan sözleşme ile Beyoğlu, Galata, Haliç ve Rumeli'ye su götürülmesine karar verilmiştir.³²⁶ Ancak su temiz olmadığı ve bulaşıcı hastalıklara sebep olduğu için şirketin ilgisizliği yoğun eleştirilere sebep olmaktaydı. Tiyatro gazetesi de bu sorunu konu edinmiş, suyun kirliliğini yayımladığı karikatürle eleştirmiştir.³²⁷

³²⁶ Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasab*, s. 112.

³²⁷ Tiyatro, 24 Haziran 1874/12 Nisan 1290, No. 25, s. 4.

-Kahveci bu kurbağa ne?

-Efendim, Terkos suyundan yapılan kahveden ne çıkacak?

Gazetede yer bulan diğer konular arasında sokaklarda artan kirlilik ve bulaşıcı hastalıklar,³²⁸ dönem gazetelerinin yayın politikaları,³²⁹ ekonomik problemler, terakkinin algılanış biçimine yönelik eleştiriler yer almıştır. Gazetelerin yayın politikalarına yönelik ciddi eleştirilerin yer aldığı yazılarda, gazetelerin bazı çevrelerin çıkarlarına hizmet eden yayınlarıyla halkı yanlış yönlendirdikleri ve asıl amaçları olan topluma hizmetten uzaklaştıkları üzerine uzun tartışmalar yer almıştır.

Tanzimat ile birlikte, özellikle Osmanlı toplumunun yaşam biçimi de değişmeye başlamış, modernliğin bir göstergesi olarak taklit edilen 'alafranga yaşam' biçimi eleştirilere sebep olduğu gibi, mizah basınının en sık hicvettiği konular arasında da yer almıştır. Alafranga yaşam tarzının en belirgin yansıması giyim kuşamdaki değişikliklerle gerçekleşmiş ve bu durum Tiyatro gazetesi tarafından aşağıda yayımlanan bir karikatürle eleştirilmiştir.³³⁰

³²⁸ Tiyatro, 18 Nisan 1874/6 Şubat 1290, No. 6.

³²⁹ Tiyatro, 20 Mayıs 1874/8 Mart 1290, No. 15.

³³⁰ Tiyatro, 9 Mayıs 1874/27 Şubat 1290, No.12, s. 4.

Alafranga matmazelleri ile gezmek isteyenler bundan sonra cambazlıkta öğrenmeye mecbur olacaklar!!!

Tiyatro mizah gazetesi, terakkinin toplumda algılanış biçimine yönelik eleştirilerini dile getirdiği bir başka yazısında³³¹ bazı kavramlar için bulduğu tanımlamalar ilgi çekicidir. Söz konusu yazıda, ekonomik ve sosyal alanda yaşanan olumsuzlukları kavramlara yüklediği yeni anlamlarla hicvetmiştir;

'gazeteciler.....bakkal dükkanlarına doğru',

'tüccarlar.....hapishaneye doğru,

'iflastüccar mağazalarına doğru',

'paralarAvrupa'ya doğru'

'deniz suyu.....derin köprü vapurlarının kamaralarına doğru'

'tozÜsküdar omnibüs müşterilerinin ağız ve burunlarına doğru',

'açlık.....gazetecilere doğru'

³³¹ Tiyatro, "Mülkümüzde Terakki" 6 Haziran 1874/25 Mayıs 1290, No. 20.

‘insafmezara doğru” sözleriyle hicvetmiştir.

Tiyatro gazetesi, mizahın hiciv ve yergi türünü başarılı bir şekilde tüm sayılarında işlemeyi başarmış, ancak hem sansür hem de gazetelere olan ilginin az olması sebebiyle düzenli bir yayın çizgisi olamamıştır. Örneğin, 28 Ekim 1874 tarihli 61. sayısından sonra 62. sayısının yayımlandığı tarih 18 Ocak 1875’tir. Bunda, gazetede yer alan ‘ihtar’, ‘beyan-ı mazaret’, ‘avdet’ gibi başlıklarla okuyucularına duyurduğu matbaa ve idarehane değişikliği ile beraber yaşanan maddi sıkıntıların da payı olduğu görülmektedir.

1 Mayıs 1875 tarihli 87. sayısından sonra aldığı 2 aylık ceza sonrası 5 Ağustos 1875’te tekrar yayımlanmaya başlayan gazete, “İhtar” başlığı ile kapatılmayı okuyucularına şu ifadelerle duyurmuştur; *“Bizim Tiyatro gazetesi, vazifesini tecavüz etmiş olmasından dolayı Matbuat İdaresi tarafından iki ay müddetle kapatılmıştı. O kadar müddet-i tatili tedibine kafi olmamakla iyice akıllanması için bir ay da tarafımızdan tatil olundu... “İnsanın zararda ortağı olunca o kadar gücüne gitmiyor.” Yani demek isteriz ki bu tatilden zarar gören yalnız biz olmayıp Pul İdaresi de ortak olduğundan bu hal bize bir nevi teselli bahşeder oldu... ”* Tiyatro’nun, Pul idaresine göndermede bulunduğu bu satırlardan, kapatılmanın pul vergisini ödemediğinden dolayı olduğu anlaşılmaktadır.

Tiyatro, 5 Mart 1875 tarihli 75. sayısında, 8 Mart 1875 tarihli 76. sayısında, 2 Nisan 1875 tarihli 83. sayısında pul vergisinin³³² ciddi anlamda maddi kayba uğrattığından ve gazetelerin pul vergisi vermesinin yanlışlığından söz etmiştir. Bir mizah gazetesi olarak Tiyatro toplumu ilgilendiren her konuyu işlemiş aynı zamanda tiyatrocu kimliği ile bilinen Agop Efendi’nin katkılarıyla da tiyatro sanatını Osmanlı toplumuna tanıtmayı başarmıştır.

Aldığı iki aylık cezanın ardından 5 Ağustos 1875’te yayımlanmaya başlayan gazete, 13 sayı daha çıktıktan sonra 29 Eylül 1875 tarihinden sonra bir daha

³³² 1845 yılından itibaren hukuki yazışmalar ve devlet tarafından basılan kağıtlara uygulanan pul vergisi, 1874’ten itibaren o zamana kadar herhangi bir vergiye tabi tutulmayan yazılı basına uygulanmış, ve 2 paralık pul yapıştırma zorunluluğu gazete sahiplerini oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu sebeple Meddah, Tiyatro, Mecmua-yı Maarif, Sadakat, Latife, Medeniyet gibi birçok gazete yayımlarını sonlandırmak zorunda kalmışlardır. Hayal, 29 Temmuz 1875/17 Temmuz 1291, No. 175, s. 2.

yayımlanmamıştır. Gazetenin sık idarehane değiştirmesi, çok fazla rağbet gören bir gazete olmamasından dolayı fazla satış yapamaması ve maddi imkansızlıklarla beraber yönetimin basına yönelik artan denetimi gazetenin bir daha yayımlanamama sebepleri arasında gösterilebilir.

3.2.5. Kahkaha

Basiret yazarı Ali Efendi tarafından 3 Nisan 1875 tarihinde haftada iki gün yayımlanmaya başlamıştır. Basiret matbaasında basılan gazeteyi yayına hazırlayan Mehmet Tevfik Bey iken, gazetenin karikatürleri Ali Fuad Bey'e aittir. Kahkaha'nın işlediği konular; Osmanlı basını, İstanbul'un ulaşım sorunları, eğitim sitemine yönelik eleştiriler, tiyatro ile ilgili haberler, kadın-erkek ilişkileri, giym-kuşam, dönemin sosyal ve siyasi olaylarına dair yazılan mizahi fıkra ve hikayelerdi.

Tanzimat yeniliklerinin toplum üzerinde algılanış biçimi daha çok kültürel alanda kendini göstermiştir. Osmanlı mizah basını, bu yanlış algılama biçimine karşı çıkmış, Tiyatro gazetesindeki 'alafrangalık' örneğinde olduğu gibi, Kahkaha da kadın-erkek ilişkilerindeki yozlaşma, aile değerlerini yok sayma, aşırı tüketim ve lükse düşkünlük gibi sorunları ciddiyetle ele almış, mizah gazetesi olarak yayımladığı karikatürlerle de bu trajikomik durumu en iyi şekilde yansıtmıştır. Kahkaha, değişen giyim tarzı ve kadın-erkek ilişkilerin yayımladığı karikatürlerle³³³ ifade etmeye çalışmış, kıyafetin, dış görünüşün gerçeği asla değiştirmediğinin güzel bir örneğini vermiştir.

³³³ Kahkaha, No. 11, 8 Mayıs 1875/26 Nisan 1291, s. 4 ve No. 23, 7 Eylül 1875/26 Ağustos 1291, s.4

-Bu at nasıl madam! Kıyafeti gibi tabiatı da güzel olmalı?

-Bilemem, bende sana vardığım vakit kıyafetine bakmıştım ama... (No. 23)

Hanımların hotozlarının (topuz) büyümesinden dolayı arabalarda rahat oturmak üzere matbaamız tarafından ihtira'(icad) olunan tavani kürklü arabadır. (No. 11)

Osmanlı mizahının sıklıkla işlediği tramvay şirketi ile alakalı sorunlarına Kahkaha da yer vermiş, şirketteki usûlsüzlükler, hissedarlar ile ilgili yaşanan sıkıntılar, bozulan yolların tamir edilmemesi, tramvayın neden olduğu kazalar en sık şikayet edilen konulardı. Kahkaha, şirketin hayvan yemi fiyatlarındaki artış, kazalardan dolayı

yaşanan maddi kayıp gibi gerekçelerle hissedarlarına yapılması gereken ödemeyi yapmamasını şu sözlerle eleştirir;³³⁴

“-Bu arabanın döşemesinin olmaması ikinci mevki olmasından, fakat cam olmaması neden?

-Bunun da sebebi var, eğer iki tarafı kapalı olsa üstünüz başınız ıslanmaz. Üstünüz ıslanmazsa siz de ikinci arabaya binmezsiniz.

-Acayip, Birinci mevkiye binmek ıslanmamak için mi?

-Öyle olmalı.

-Neden düzeltilmiyor?

-Şirketler zarar ettiklerini söylüyorlar. Paraları yokmuş...

- Şirketin amacı halkın rahatı değil, hissedarların ağzını kapamak

-Hissedarı ağzını nasıl kapayacaklar?

-Zarar etti diyecekler,

-Kim inanır?

-İster istemez inanacaklar. İsimsiz bir şirket, kimi kime şikayet edecekler?

-Artık bunu hissedarlar düşünsün. Bizim vazifemiz değil. Biz ıslanarak Aksaray'a kadar geldik, ona bakalım.”

Kahkahanın, 5. sayısında kaleme aldığı mizah gazeteciliğinin sıkıntılarından bahsettiği yazısı, Osmanlı basınında sıklıkla işlenen konuları özetler niteliktedir.

“Gazeteler acayıptır. Özellikle de mizah gazeteleri. Gözlerini açmışlar, kulaklarını dikmişler, nereden bir şey çıkacak diye dört gözle bakıyorlar... Sermaye olmazsa gazete doldurmak kolay değil. Lakin hiç ehemmiyeti olmayan şeyleri dile dolamak ta manasızdır. Mesela Gedikpaşa Tiyatrosu tatil edilmiş olsa gazeteler çıkamayacak duruma gelir. Zira ondan başka

³³⁴ Kahkaha, “Tramvay Devrinde” 6 Nisan 1875/25 Mart 1291, No. 2, s. 2.

sermaye yok. Gazeteler yalnız tiyatrodan bahsetmesin başka konular da var derseniz; şirket-i Hayriye var, tramvay var, şimendifer var, sokakların çamuru var... Lakin bunlar için söylenmedik söz kaldı mı? Bu kadar şey söylendi de ne tesiri oldu? Halkın başını ağrıtarak yine mi bunları yazıyorlar dedirtmekten başka bir faydası yok... Demek ki yazacak bir şey yok...”³³⁵

Yukarıdaki yazıdan Osmanlı mizahının hem bir sorununu hem de çelişkisini görmek mümkün. Yazıda, benzer konular özgünlük katılmadan işlendiği için diğer mizah gazeteleri eleştirilirken Kahkaha, aynı konuları işlemesinin nedenini ‘toplumsal bir farkındalık’ oluşturmak olduğunu söyler. Kahkaha, mizah gazetelerinin sıklıkla işlediği şehrin altyapı, temizlik ve bakımı gibi konuları da işlemiştir. Konu ile ilgili yayımladığı bir karikatürde hem yanmayan sokak lambalarını hem de sokakların toz içinde kalmasını hicvetmiştir.³³⁶ Aşağıdaki Karikatürde, temizlik görevlileri bir yandan sokakları süpürürken diğer yandan tozun kalkmasının başka bir kirliliğe neden olduğu resmedilmiştir. Burada, Kahkaha gazetesinin eleştirdiği gaz lambalarının yanmıyor oluşuyla ilgili ciddi şikayetlerin olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki, Hayal gazetesine gelen bir okuyucu mektubunda gece vakti yanmayan sokak lambalarına çarpıp yaralanan insanların olduğu yazılmıştır.³³⁷

³³⁵ Kahkaha, “Boşboğazlık”, 17 Nisan 1875/5 Nisan 1291, No. 5, s. 3.

³³⁶ Kahkaha, 1 Mayıs 1875/19 Nisan 1291, No. 9, s. 4.

³³⁷ Hayal, 25 Aralık 1875/13 Kanun-ı Evvel, No. 233, s. 2.

Madem ki gazlar yanmıyor, bari herkes başlarına giyse de tozdan muhafaza olsa....!

Kahkaha, 20. sayısından sonra 3 ay süre ile kapatılmış gerekçeli karar Basiret gazetesinde şöyle açıklanmıştır,³³⁸

“Kahkaha gazetesi öteden beri şahsiyat ve ta’rizata hasr-ı makâl eylemiş olduğundan bi’ddefe’at icra olunan ihtarat-ı şifahiye üzerine yine meslek-i müttehazında ısrar ile 20 numaralı nüshasında bir resim derç etmiş olduğundan ilan tarihinden itibaren üç mah (ay) müddetle tatil edilmiştir. Sene 4 C.evvel 292/27 Mayıs 291.”

³³⁸ Basiret, “Tatil Emrinin Sureti”, 8 Haziran 1875, No. 1547, s. 2.

Benim ayı her havaya göre hora teper!

Yukarıda yer alan kapatılmaya neden olan söz konusu karikatürde, “*Bizim ayı her havaya göre hora teper!*”³³⁹ sözleriyle ayıdan Rusya’nın kastedildiği anlaşılmaktadır. 1874 Hersek İsyanı ile alevlenen Balkan milletlerinin devlet aleyhine ayaklanmalarına öncülük eden Rusya, Osmanlı basınında sıkça eleştirse de yönetimin hem içeride hem de dışarıda artan muhalefetle baş edebilecek gücünün olmadığı da bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı yönetiminin sorunları diplomatik yollarla çözüme kavuşturmak için çabaladığı ve muhtemel krizleri önlemek adına hassas davrandığı düşünülebilir.

Kahkaha kapatılma kararını 4 Eylül 1875 tarihli 21. sayısında okuyucularına şu ilgi çekici ifadelerle bildirmiştir;

“-Aman birader, şükür kavuşturana, üç aydır seni kaybettik. Nerelerdeydin?

-Çare ne, başa gelen çekilir. Hayır, hiç bir mahale gitmedim, evde oturdum.

-Ya sebep ne idi?

-Of..!! Çattık, ben bilir miyim bir emir geldi, üç ay dışarı çıkmayacaksın, ihtilattan men oldun dediler. Ben de küstüm, üç ay yüzümü göstermedim..

³³⁹ Kahkaha, 8 Haziran 1875, No. 20, s. 4.

-Üç ay boş oturulur mu, canın sıkılmadı mı?

-Sıkılır mı hiç, tarih mütalaa ettim... Katerina tarihi, Baltacı Mehmet Paşa vakaları, tarih-i tabîî... Hepsini okudum...

-Tarih-i tabîî pek eğlencelidir, istifadelidir. Hangi kısmı okudun?

-Hayvanlar kısmını, ez cümle şimal (kuzey) hayvanları kısmını ehemmiyetle mütalaa ettim. O taraflarda garip hayvanlar pek çok... Hele bir tanesinin ahvali pek garip. İki ayakları var ve iki ayağı üzerinde her havaya gelir. O cinsten buralarda da çok var. Hani sokaklarda oynatırlar.

-Karagöz?

-Yok canım, bunu Karagöz de oynatamaz.

-Kukla?

-Hayır bilemedin.

-Kocakarılar gibi hamur yoğurur, yeni gelinler gibi nazlıdır. Hala bilemedin mi?

-Hay Allah cezanı vermesin, ayı desene!

-Diyemem...

-Niçin?

-Bir erbain³⁴⁰ daha çıkarmaya vaktim yok. Neme lazım.”

Kahkaha mizah gazetesi, yeniden yayımlanmaya başladığı tarihten itibaren hükümet tarafından ihtarlar almaya devam etmiş ve yeni yayın dönemi oldukça kısa sürmüştür. 20. sayısındaki tatilin ardından yalnızca 6 sayı yayımlanabilen Kahkaha, kanunlara ve yapılan ihtarlara uymaması ve şahısları tahkir edici yayınları sebebiyle

³⁴⁰ Sözlükte kırk anlamına gelen ‘erbain’ ayrıca, rumi aylarda kanun-ı evvelin 9. gününden kanun-ı saninin 17’sine kadar süren kışın en sert zamanı, kara kış anlamına da gelmektedir. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi*, s. 270, Kahkaha gazetesi kapatılmayı kara kışa benzetmiş, bir daha da yaşamamak için dikkatli olacağını dile getirmiştir.

hükümet tarafından 24 Eylül 1875'te kapatılmış ve bir daha yayımlanmamıştır. Kapatılma kararı Basiret gazetesinde şu ifadelerle yayımlanmıştır;³⁴¹

“Dersaadette bir müddetten beri çıkmakta olan Kahkaha namlı eğlence gazetesi mizaha mahsus gazetelerin tabi olması lazım gelen faide-i edebe riayet etmemesi ve imtiyaz sahibine tatil-i lisan etmesi hakkında ihtarlar olmuş ise de kanun ve nizamata memnu bir çok makalat ve tabirat kullandığından, hicviyat ile uğraşan böyle bir gazetenin neşrinden istifade olunamayacağından ilan tarihinden itibaren mezkur gazetenin ilgasına karar verilmiştir. Sene 22 Şaban 282/10 Eylül 291”

Basiretçi Ali Efendi'nin mizah gazetesi deneyimi oldukça kısa sürmüş 26 sayı yayımlanabilen gazete, döneminin diğer gazetelerine oranla beklenen ilgiyi görememiştir. Bunun nedeni, basına uygulanan sansürün, gazeteleri maddi kayba uğratması ve gazetelerin halk tarafından yeterli ilgiyi görememeleridir.

3.2.6. Çaylak

1 Şubat 1876'da Mehmet Tevfik tarafından haftada iki gün yayımlanan Çaylak gazetesi, Basiret matbaasında basılmıştır. Karikatürleri Ali Fuat'a ait olan gazetede konular Hayal gazetesi örneğinde olduğu gibi başkarakter olarak seçilen Çaylak ile karşısındaki karakterin diyalogu şeklinde verilmiştir. Ciddi içeriği olan makalelere çok az yer veren gazetede, ev dekorasyonu, giyim, müzik, sanat gibi konularda batılı yaşam tarzının taklidi, ulaşım sorunları, yabancı sermayenin devlet üzerindeki etkinliği ve Rusya'nın Balkanlardaki Osmanlı halkları üzerinde devlet aleyhine yürüttüğü politikalar gibi konular işlenmiştir.

Batılı yaşam taklidinin Osmanlı toplumunun gündelik hayatına nasıl yansıdığını Çaylak 5. sayısında yayımladığı bir karikatürle resmetmiştir. Karikatürde³⁴² kadınların; kıyafet, takı ve süs eşyalarını mübalağalı kullanımları eğlenceli gözükse de moda³⁴³ algısının toplumda eksik anlaşıldığı görülmektedir.

³⁴¹ Basiret, “Matbuat İdarehanesinden”, 24 Eylül 1875/12 Eylül 1291, No. 1616, s. 2.

³⁴² Çaylak, 15 Şubat 1876, No.5, s. 4.

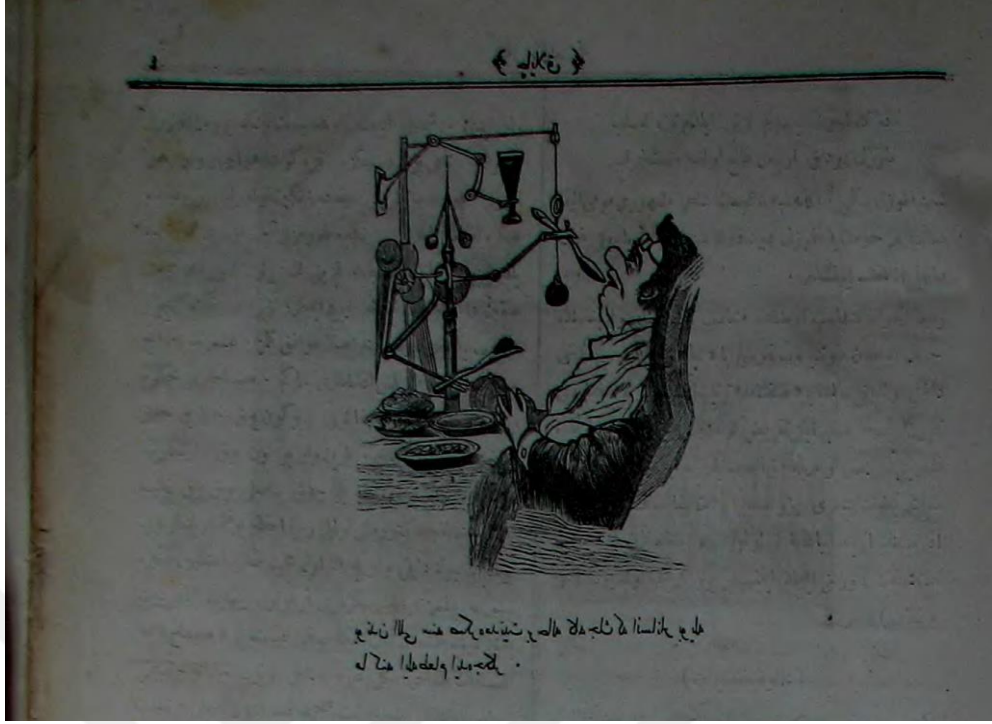
³⁴³ Subaşı, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Kadını ve Moda”, *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi*, 20-22 Ekim, 2014, Muğla, s. 597-620.

Moda ilerledikçe kadınların ne hale geleceğine dair bazı keşifat

Çaylak, bir başka sayısında, toplum hayatında aniden meydana gelen moda, eşya ve konfora düşkünlük, israf gibi değişimlerin toplumun genelinde çöküşe neden olacağına dair endişelerini dile getirmiştir. 4 Mart 1876 tarihli 10. sayısında medeniyetin algılanış biçiminine yönelik eleştirilerine devam eden gazete, toplumun içine düştüğü hem trajik hem de komik durumu karikatürle hicvetmiştir.³⁴⁴ Aşağıda yer alan söz konusu karikatürde makine yardımı ile yemek yiyen kadın tasviri, medeniyet algısının temelinde daha fazla konfor ve maddiyatın anlaşıldığını göstermektedir.

³⁴⁴ Çaylak, 4 Mart 1876, No. 10, s. 4.

Bundan elli sene sonra medeniyet bir hale gelecek ki insanlar böyle makine ile taam edecekler.

Basını, devlet aleyhindeki haberlerin önüne geçmek, yapılan ıslahatları dış dünyaya duyurmak için en iyi araç olarak gören Osmanlı yönetimi, bunun dışında, devleti güçlü temsil etmenin bir başka yolu olarak gördüğü sanayi ve tarıma yönelik ürünlerle ilgili sergilere de katılmıştır. Bu sergiler devleti güçlü göstermek için bir fırsattı.³⁴⁵ Ancak Osmanlı mizahı devlette daha ciddi sorunlar yaşanırken bu sergilere katılmayı anlamsız bulmuş ve eleştirmişlerdir.

Çaylak gazetesi de, bu konuyla ilgili bir liste hazırlamış ve bu listede devletin sorunlarını sergiye gidecek bir malzeme gibi sunarak eleştirilerini dile getirmiştir;³⁴⁶ “... Elli seneden beri ne halde ise bir adım bile ileriye gitmeyen şimendifer raylarından biri... Bir sigara ateşi girmeyen gaz fenerlerinden biri... Makinesi tamir kabul etmeyecek bir hale geldiğinde müdüründen çımacısına kadar bihaber olan ve sonra yolda makinesi kırılıp müşterileri sekiz buçuk saat deniz ortasında bırakan

³⁴⁵ Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*, s. 46.

³⁴⁶ Çaylak, “Çaylak tarafından yazılmış 1878 senesi açılacak sergiye gönderilecek eşya”, 7 Aralık 1876, No. 83, s. 3.

Şirket-i Hayriye Üsküdar vapurlarından biri... Gece köprülerde sabaha kadar insanları uyutmayan bozacılardan üç-beş tane.”

Çaylak gazetesinin Osmanlının toplumsal sorunlarını dile getirdiği bu liste, gazetenin sergiye katılma konusunda abartılı yaklaşımını göstermektedir. Geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti’nde ziraat, sanayi ve sanat ürün çeşitliliği ve üretimi de oldukça fazladır. Uluslararası bu sergilerde dokumadan deri, çini, ahşap işlemeciliği ve tarım ürünlerine kadar pek çok ürün sergilenmiş ve 1851 Londra ve 1855 Paris sergilerinden ödül dahi kazanılmıştır. Devletin her yönü ile tanıtıldığı bu sergiler, maddi kazanımlarının yanı sıra elbette ki siyasi alanda da bir güç kazandırıyordu. Çaylak gazetesinin bu alaycı yaklaşımı, toplumsal sorunların varlığına değinmesi açısından anlaşılır bulunmakla beraber, gerçeklikten uzak değerlendirmelerde bulunduğunu da göstermektedir.

Çaylak, sosyal sorunlardan başka gazetecilerin sorunlarını da dile getirmiş, 15 Mart 1877 tarihli 124. sayısında gazeteler için maddi külfeti çok olan pul vergisini bir mezar taşına benzetmiştir. Aynı sayıda yayımladığı karikatürde üzerinde ‘gazete pulu’ yazılı çocuğu ‘millet meclisi’ yazılı kapının önüne bırakmış ve niçin bıraktığını soran görevliye ‘besleyemiyoruz’ şeklinde yanıt vermiştir. Hatırlanacağı üzere, 1877 Basın tasarısı görüşmelerinde mizah basınının tümünden yasaklanmasına yönelik kanun teklifi mecliste görüşülmüş ancak kabul edilmemiştir. Bu karikatürde, Millet meclisi yazılı kapı önüne bırakılan çocukla meclise yönelik bir ta’riz söz konusu olduğu görülmektedir.

-Kadınlar, o çocuğu ne bırakıyorsunuz?

-Ne yapalım besleyemiyoruz. (No.124)

Pul vergisine yönelik eleştirilerine sonraki sayılarında da devam eden Çaylak, 29 Mart 1877 tarihli 126. sayısında yayımladığı bir başka karikatürde posta pulunu saldırgan bir boğa olarak tasvir etmiştir. Aşağıda yer alan söz konusu ilginç karikatürde, üzerinde posta pulu yazan bir boğa önüne gelene saldırmaktadır. Boğadan kaçanlar Hayal, Çaylak, Basiret, Vakit, yerde olanlar; Sadakat ve Müsavat (kapanan gazeteler), havada uçuşanlar ise Latife ve İttihad olarak resmedilmiştir.

-Aman koşun yetişirse bizi de havadakiler gibi boynuzlarıyla tutup atar. (No.126)

Mehmet Tefik, mizah basınının yasaklanmasına yönelik tartışmalara da gazetesinde yer vermiş,³⁴⁷ mizah gazetelerinin ciddi (fikir) gazetelerine göre daha etkili olduğunu dile getirmiştir. Yayın hayatını 162. sayısına kadar sürdüren Çaylak, döneminin diğer gazetelerine göre uzun ömürlü olmuş ancak Teodor Kasab'ın Hayal gazetesi kadar etkili bir mizah anlayışına sahip olamamıştır. Gazetenin kapatılma nedeni Hayal ve Vakit gazetelerine uyarı niteliğindeki bir ilan sebebiyledir. Vakit gazetesinde yer alan ilanda '... bundan böyle hezeliyat ve mizaha dair varakpare neşrine izin verilmeyeceği...' belirtilmiş ve 24 Temmuz 1877 tarihinden itibaren Hayal gazetesi ile birlikte Çaylak ta kapatılmıştır. 3 Mayıs 1877 tarihli Vakit gazetesinde yer alan ilanda şöyle denilmekteydi;

“Bir vakitten beri Hayal gazetesi, Basiret ve Vakit gazeteleri sahib-i imtiyazları aleyhinde bir takım makalat-ı tezyifiye derc etmesinden dolayı Basiret ve Vakit gazeteleri müdafa etmekte olduğuna ve Hayal gazetesinin sahib-i imtiyazı idareye celb ile o misillü ağraz-ı şahsiyye ve makalat-ı kabiha ve müstehcineile tesvid-i sahayif etmemesi bi'd-defa'at tenbiye ve ihtar edilmiş ise de ısfâ etmeyerek mezkur gazetelerin sahib-i

³⁴⁷ Çaylak, 3 Mayıs 1877, No. 145, s. 2.

imtiyazları aleyhinde muhill-i namus u edep makalat dercine devam ettiğine ve mezkur gazeteler tarafından dahi bi'lmukâbele cevabiyye-i tezyifiye yazıldığına ve bu hâlât bi edebâneye müsebbib müstakil Hayal gazetesi olduğuna ve vasıta-i intişar edeb ve irfan olan evrak-ı havadisın böyle kanuna ve nizama memnu' olan mezemmet eşhas ile iştigal etmeleri kat'a caiz olmadığına ve hezelliyyât ile uğraşmaları dahi şu zamana göre münasib olmayacağına mebni mezkur Hayal gazetesi bi'l-küllîye fesh ve ilga ve politikaya mahsus gazeteler ise sırf havadis neşrine münhasır olduğundan zeyd ü amri tezyif ile namus ve haysiyete dokunur şeyler derç ettikleri ve suret-i ifadelerinde zîre kadar ibhamlı elfâz isti'mal eyledikleri halde derhal ilga edileceğini evrak-ı havadis sahib-i imtiyazlarına ihtar ve bundan böyle hezelliyyat ve mizaha dair varakpare neşrine mesağ gösterilmeyeceği ilan olunur”

Söz konusu ilanda mizah basını tümünden yasaklanmış, Hayal gazetesinin ve diğer mizah gazetelerinin yalnızca ‘havadis neşrine münhasır’ olduğu bildirilmiştir. Hayal ile birlikte Çaylak gazetesi de kendi niteliklerinden yoksun şekilde devam etmeyi kabul etmeyerek bir daha yayımlanmamışlardır. Osmanlı mizahında, sosyal konuları işleyen gazetelerden ziyade hicve daha çok yer veren siyasi mizah politikası olan gazetelerin daha çok ilgi gördüğü ve bunda halk tarafından görülen rağbetin de payının büyük olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mizah gazetelerinin kısa süren yayın hayatı (1870-1877) boyunca yönetimin sıkı denetiminde olduğu ve uğradığı sansürün nedenleri düşünüldüğünde mizahın kamuoyu oluşturma ve yönlendirmedeki etkili gücü açıkça görülmektedir. Tanzimat dönemi Osmanlı mizahı, uzun soluklu olamamasına rağmen dönemini iyi şekilde yansıtan bir iletişim aracı olarak topluma kazandırdıklarıyla başarılı sayılabilir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde siyasi gelişmeler sonucu bir ihtiyaç haline gelen yazılı basın, 1831'de Takvîm-i Vekâyi'nin yayımlanması ile yeniden yapılanma girişimini destekleyici bir unsur olmuştur. Bununla birlikte, bu dönemden sonra gazetecilik bir meslek haline gelmiş ve hatta bazen yüksek makamlara gelebilmek için bir basamak olarak dahi görülmüştür. Örneğin; Agâh Efendi 1860'ta çıkardığı Tercüman-ı Ahvâl'in ardından Postahane Nazırlığı, Danıştay Üyeliği ve Atina Elçiliği gibi görevlerde bulunmuştur.

1860 sonrası Osmanlı basını, bazı ilklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Tercüman-ı Ahvâl ile başlayan fikir gazeteciliği dönemine kadar, devletin resmi ilanları, yapılan reformlar, devlet içi atamalar, yabancı ülkelerdeki gelişmeler gibi haberlerin yer aldığı resmi nitelikli basın söz konusuydu. Ancak bu dönemden sonra gazeteler, devletin siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki yanlış politikalarını eleştiren, yaşanan aksaklıkları konu edinen, yönetim karşısında 'muhalif bir unsur' olarak ortaya çıkmıştır. Yazılı basının çok ses getiren bu etkisi yönetim tarafından hoş karşılanmamıştır. Bunun sonucunda Girit olayları gibi siyasi buhranların yaşandığı bir dönemde, mevcut düzenlemeler yetersiz kalmış ve yönetim tarafından olağanüstü hal ilan edilerek basına sansür uygulanmıştır.

Devlet için, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi basın-yayın faaliyetlerini bir düzene koymak amacıyla hukuki düzenlemeler elbette ki gereklidir. Diğer yandan, basının 'bilgilendirme' işlevini yerine getirebilmesi için ifade özgürlüğünü kullanmak istemesi de haklı bir gerekçedir. Ancak hiçbir yönetimde 'her istediğini yazma' konusunda 'sınırsız bir özgürlük' söz konusu olmamıştır. Bu noktada sorun, sınırın hangi noktada çizileceği sorusuna cevap bulmaktır. Eğer otoriteler temel hak ve özgürlükleri ihlal edici yasaklamalara izin veriyorsa bu 'baskıcı' bir yönetimin olduğunu gösterir ve bu noktada basının talepleri haklı görülebilir. Aynı şekilde yazılı basın, temel hakkı olan özgürlüğü 'her istediğini yazma' noktasında sınırsızca kullanıyorsa da otoritelerin düzeni sağlama adına bir denetim mekanizması kurması da kaçınılmaz olur.

Osmanlı Devleti de otoritesini korumak isteyen her devlet gibi basını denetim altına almış ancak zaman zaman alınan plansız kararlar, basının muhalefetine giderek arttırmasına neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı basının muhalefetine ana kaynağı, devletin mevcut sorunlara çözüm bulmak yerine yeni sorunlara neden olması gibi görünmektedir. XIX. yüzyılın getirdiği değişimler neticesinde, Osmanlı yönetimi de mevcut düzeni devam ettirme adına birtakım ıslahatlara girişmiş, yapılan girişimler kısmen fayda sağlamışsa da Rum ve Bulgar isyanları, Mısır Meselesi, Kırım Savaşı, Suriye, Lübnan ve Cidde ayaklanmaları gibi siyasi alanda yaşanan mağlubiyetler ve olumsuz gidişat ekonomik alanda da etkisini göstermiştir. 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi sonrası yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklarla Osmanlı Devleti, Avrupa'lı tüccarlar için hammadde temin edecekleri bir pazar haline gelmiştir. 1853'e gelindiğinde Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'nı İngiltere ve Fransa ittifakı ile kazanan Osmanlı Devleti, savaşın mali kaybını karşılamak zorunda kalmıştır. Ancak maliyenin bozuk oluşu, gelir kaynakların azlığı yönetimi çaresiz bırakmış ve bunun sonucunda Avrupa'dan ilk dış borç alınmıştır.

Bu dönemden sonra Osmanlı ekonomisi dışa bağımlı hale gelmiş, bazı şirket ve kurumların özelleştirilmesi ile mevcut kayıp giderilmeye çalışılmıştır. Burada, Tanzimat dönemi Osmanlı basınının en sık eleştirdiği konulardan biri olarak özelleştirmelerin üzerinde durmak gerekir. Devlet, ekonomik yetersizliğinden dolayı bazı kuruluşları özelleştirirken, basın ise yabancı sermayenin devlet ekonomisine hakim olacağından endişe ediyordu. Örneğin, Osmanlı basını Tütün Rejisi, Posta İdaresi, Tramvay, Şimendifer ve Vapur Şirketleri gibi kurumların özelleştirilmelerini doğru bulmamış, bunun daha büyük sorunlara yol açacağını dile getirmişlerdir. 1870 sonrası yayımlanmaya başlayan mizah gazetelerinin de en fazla üzerinde durdukları konu özelleştirme olmuştur. Örneğin su imtiyazını alan şirket gerekli altyapıyı sağlamadığından yeni sorunlara neden olmaktaydı. Terkos Şirketi'ne bir yıllık verilen imtiyaz ile su ihtiyacını karşılamak için abonelik sistemi getirilmişti. Osmanlı mizah basınına göre İstanbul'un su sıkıntısı yoktu, ancak şirketin usulsüzlükleri neticesinde bazı sıkıntılar çekilmekteydi.

Bu konuda, Hayal mizah gazetesi, 106 numaralı sayısında su yolcularının şehrin bazı noktalarındaki çeşmeleri çıkarlarına göre kestiklerini ve suyun yeterince temiz olmadığını iddia etmektedir. Şirket ile ilgili La Turguie gazetesi gibi olumlu düşünenlerde vardır. La Turguie, suyun o kadar temiz olduğunu düşünür ki hayvanlar dahi Terkos gölünden su içmektedirler. Yine benzer bir eleştiri, Tramvay Şirketi'nin yolların bakımlarını yapmaması, fazla yolcu alması ve çok hızlı gitmesinden dolayı da birçok kazaya neden olmasıydı. Hatta Çingiraklı Tatar gazetesi bu konuda bir iddia ortaya atmış, Eyüp ve civarındaki yolların bilerek bozulduğunu dile getirmiştir. Gazeteye göre bu, civardaki insanları Tramvaya binmeye mecbur bırakmak için yapılmış bir şeydi. Gazetenin bu iddiası ihtimal dahilinde olmakla beraber, yolların ulaşımı düzene koymak amacıyla yapıldığı görülmektedir. Burada sorun, diğer alanlarda yaşanan sorunlar gibi altyapı eksikliği ve plansız hareket edilmesidir.

Osmanlı basınının konu edindiği bu sorunların yönetim tarafından dikkatle takip edildiği ve çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Örneğin Tramvay kazalarının önüne geçmek amacıyla arabacıların düdük çalarak halkı uyarmasına karar verilmiş, kazalarda suçlu bulunanlar cezalandırılmıştır. Yine hissedarların şirket ile ilgili sorunları mahkemeye taşıdıkları davalar takip edilmiş, hissedarların mağduriyetler giderilmeye çalışılmıştır.

Sansür, yukarıdaki örnekler gibi yalnızca toplumsal sorunlara yönelik değil, dini ve ahlaki değerlerin hafife alınması, müstehcen içerikli yayınlara yönelik de uygulanmıştır. Halk arasında mezhep çatışmasına neden olan dini kitaplar yasaklanmış aynı şekilde, okullarda zihinlerini bulandıran, “kışkırtıcı” içerikli ders kitaplarının gerekli incelemelerin ardından okutulmasına karar verilmişti.

Öyle anlaşıyor ki, Osmanlı yönetimi basının farkındalık oluşturduğu sosyal sorunların çözümü için çaba göstermiş ve gerekli tedbirleri de almaya çalışmıştır. Ancak siyasi sorunlarda aynı durum söz konusu değildir. Sansüre uğrayan gazetelere bakıldığında daha çok siyasi içerikli yayınların ceza aldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Mehmet Emin Âli Paşa'nın ‘devletin zaafını millete söylemeyi vatanperverlikten’ saymadığı görüşü siyasi konularda neden müsamahalı davranılmadığını açıkça göstermektedir.

Tanzimat dönemi İstanbul basınında sansür uygulamalarına bakıldığında, siyasi ve ekonomik karışıklıkların sosyal hayata da olumsuz şekilde yansıdığı görülmektedir. Toplumda artan güvensizlik ve hoşnutsuzluk, basının bu konuları gündeminden düşürmeyişi yönetimi zor durumda bırakmış ve Osmanlı yönetimi, otoritesini sınırlayan ve zaafa düşüren her olayı önlemeye çalışmıştır. Mesela; Muhbir gazetesi 1867’de Girit’teki Müslüman Türk halkına yardım götürmüş ve yönetimi orada yaşanan mezalime sessiz kalmakla suçlamıştı. Ardından sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa’nın olağanüstü hal kararnamesi ile Muhbir bir ay süre ile kapatılmıştı.

Devletin resmi kayıtlarında söz konusu olayla ilgili bir komisyon kurulduğu ve gerekli yardımların yapıldığı bildirilmektedir. Yine benzer şekilde; Karadağ İsyanı’nı başarı ile bastıran Ömer Lütfü Paşa Girit Valiliği’ne atanarak idari alanda önlem alınmış, isyanı başından beri destekleyen yunan basınına gerekli uyarılar yapılmış, büyük devletlerden Osmanlı lehine tavır alınması istenmiştir. Görüldüğü gibi, yönetiminin kayda değer çabaları olmakla beraber dönemin siyasi havası gereği tüm çabalar olumlu karşılık bulamamıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta; dönemin güçlü devletlerini, kamuoyunu arkasına alan bu isyan karşısında, Osmanlı yönetimi; iç işlerine müdahale eden birçok unsurla beraber, içeride de benzer sıkıntılarla başa çıkmaya çalışmıştır. Neticede, içeride ve dışarıda artan muhalefetle başa çıkamayan Osmanlı yönetiminin kendini koruması adına denetim kurması da kaçınılmaz olmuştur.

1867’de yayımlanan Âli Kararname ile; Tanzimat basınına sansür en sert şekilde uygulanmış, Vatan ve Muhbir gazeteleri kapatılmış ve Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlı üyeleri, yurt dışına kaçarak gazetecilik faaliyetlerini burada devam ettirmişlerdir. 31 Ağustos 1867’de Londra’da Muhbir ve 29 Haziran 1868’de Hürriyet’i yayımlamaya başlamışlar ve Osmanlı yönetimine yönelik muhalefetlerini burada devam ettirmişlerdir.

Tanzimat döneminin en etkili fikir gazetelerinin kapatıldığı ve bazı gazetecilerin sürgüne gönderildiği bir dönemde ortaya çıkan Osmanlı mizah basını, fikir gazetelerinden daha fazla ilgi görmüştür. 1870’te Diyojen ile başlayıp, 1878’de Hayal ve Çaylak gazetelerinin kapatılmasıyla yayımına ara veren mizah basını, yayımlandığı döneme uygun şekilde, siyasi, ekonomik, sosyal her meseleyi ele

almıştır. Yenileşmenin toplumsal hayata yansması yeni sorunlara da yol açmış, mizah basını yalnızca bu sorunları eleştirmemiş, bunlara yönelik öneriler de getirmiştir. Bununla birlikte, mizah gazeteleri toplumsal sorunları işlerken halka eğlenirken düşünmeyi, sorgulamayı ve farkındalığı da kazandırmıştır. Ancak mizah gazeteleri, bir müddet sonra birbirini tekrar etmiş, özgün içerik üretememiştir. Bunun nedeni, yazacaklarını kısıtlamasından dolayı sansür, maddi kayba uğrattığından dolayı da pul vergisi olarak gösterilebilir.

Değişen dünya siyasetinde hem bir savunma aracı hem de varlığını güçlendiren bir destek unsuru olarak basın, Osmanlı yönetimi için daima önemli olmuş, bu çerçevede modernleşme yolunda giriştiği ıslahatları desteklemek, yerli ürünleri tanıtmak ve diplomasi alanında devleti güçlü göstermek için uluslararası sergileri de bir fırsat olarak görmüştür. Devletin ekonomiden siyasete pek çok sorunu olduğunu düşünen Osmanlı mizahının yoğun eleştirilerine neden olan bu sergilerin devlete yararı oldukça fazla olmuştur. Çini ve ahşap işlemeciliği gibi sanat alanı, ipek ve pamuklu dokuma sanayi ve tarımsal ürünlerle ödülleri dahi almıştır.

Ancak bununla birlikte, Tanzimat dönemi sansür, basını tümünden engellemiş gibi gösterilse de sansüre uğrayan gazetelerle beraber yeni yayımlanan gazete sayısındaki artış, bunun doğru bir yaklaşım olmadığını göstermektedir. Yasaklamalara bakıldığında basının kültürel işlevine yönelik herhangi bir sınırlama olmadığı, kapatılmaların daha çok dini, siyasi ve ahlaki gerekçelere dayandırıldığı görülmektedir. Ayrıca sansürün genellikle, verilen ihtarlar uyulmaması sonucunda uygulandığı da görülmektedir.

Neticede, basının ortaya çıktığı ilk andan itibaren siyaset ile ilişki içerisinde olduğu, kimi zaman yönetimi karşısına alacak kadar muhalif olurken kimi zaman da yönetimlerin himayesinde gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Osmanlı yönetimi, kriz dönemlerinde elçiliğin tavsiye ve tenbihiyle, aleyhinde yayın yapan gazetelere “yardım ve destek” sağlayarak yurt dışında da kendisi için etkili bir destek bulmayı amaçlamıştır. Bu uygulama, yani devlet destekli basın yalnızca Osmanlı Devleti için değil diğer devletler için de söz konusuydu.

Tanzimat dönemi basın sansürü, basının yönetimin alanı içine dahil olması ve muhalif bir güç olarak yönetim için bir tehdit unsuru olmasıyla ortaya çıkmıştır. Sansür konusu değerlendirilirken, olayların arka planındaki gelişmeleri göz önünde bulundurmak, konuyu tüm yönleri ile anlamak için daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede sansür, otoritenin devamı adına bazen bir ‘gereklilik’ olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, devlet ve toplum için faydalı olanı ortaya çıkaran, toplumda ve yönetimde farkındalık sağlayan basın özgürlüğünü temin etmenin, devletin en temel görevlerinden biri olduğu da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Ahmet Mithat (2002), *Menfa/Sürgün Hatıraları*, hazırlayan; Handan İnci, Arma Yayınları, İstanbul.

AKYILDIZ (2011), “Tanzimat”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XL, s.1-10.

AKYILDIZ (2010), “Şirket-i Hayriye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, s. 201-203.

AKYILDIZ , Ali (2003), “Maarif-i Umumiye Nezareti”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXVII, s. 273-274.

AKYILDIZ, Ali (2009), “Sarrafılık” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXVI, s. 163-165.

ALPAY, Meral (1976), *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

AYDIN, Mehmet Akif (2001), “Kanun-i Esasi”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, s. 328-330.

BALDİNİ, Massimo (2000), *İletişim Tarihi*, çeviri; Gül Batuş, Avcıol Basım, İstanbul.

Basiret Gazetesi İmtiyaz Sahibi Ali (1997), *İstanbul’da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, derleyen; Nuri Sağlam, Kitapevi Yayınları.

BAŞKUT, Cevat (1967), *Gazetecilik Dersleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

BAYKAL, Hülya (1990), *Türk Basın Tarihi*, Alfa Yayınevi.

BERKES, Niyazi (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- BİRİNCİ, Ali (2006), “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt, IV, sayı, VII, 2006, s.291-349.
- BURKE, Peter (2004), *Medyanın Toplumsal Tarihi*, çeviren; İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
- Büyük Türkçe Sözlük* (2005), TDK. Yayınları, Ankara.
- CEVAD, Mahmud (2001), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, derleyen; Taceddin Kayaoğlu, YTY. Ankara.
- CEYLAN, Ayhan (2006), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı 1, s. 139-155.
- CUİLENBURG, Jan Van (2010), *Televizyon Haberciliğinde Etik*, editör, Bülent Çaplı, Hakan Tuncel, Ferse Matbaacılık, Ankara.
- ÇAKIR, Coşkun (2002), “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat”, *Türkler*, c. XIV. YTY. Ankara, s. 698-715.
- ÇAKIR, Hamza (2002), *Osmanlı’da Basın İktidar İlişkileri Siyasal Kitapevi*, Ankara.
- ÇAKIR, HAMZA (2012), “Tercüman-ı Ahval”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXX, s. 495-497.
- ÇAVDAR(2007), *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Yayınevi, Ankara, 2007.
- ÇAVDAR, Tefik (1995), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitapevi, Ankara.
- ÇELİK (1994), *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları.
- ÇELİK, Hüseyin (2012), “Muhbir Gazetesi”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 32-33.

- DALKIRAN, Ömer (2013), “Kitabın Tarihi”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* c. XXVII, sayı 1, s. 201-213,
- DEMİREL, Fatmagül (2004), “Osmanlı’da Kitap Basımının Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sayı, V, s. 89-104.
- DEMİREL (2007), *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, Bağlam Yayıncılık.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2009), *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- EBUZZİYA, Ziyad (1994), “Diyojen” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. IX, s. 479-480.
- EBUZZİYA, Ziyad (1993), “Ceride-i Havadis” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 406-407.
- ERGİN, Osman Nuri (2000), *Mecelle-i Umur-u Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, c. I, İstanbul.
- ERTUĞ, Hasan Refik (1970), *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, c. I, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- GEORGEON, François (2001), *Doğu’da Mizah*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GERÇEK, Selim Nüzhet (1931), *Türk Gazeteciliği*, İstanbul Matbuat Cemiyeti, İstanbul.
- GİRGİN, Kemal (1994), *Hariciye Tarihimiz*, TTK. Yayınları, Ankara.
- GÜLSOY, Ufuk (2011), “İslahat Fermanı”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XIX, s. 186-189.
- GÜNDOĞDU, İsmail (1998), *Sultan Abdülaziz Devrinde Mizah Basını Yoluyla Muhalefet*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Sakarya.
- İİF Dergisi Araştırma Grubu (1996), “Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Abdülaziz’e Mektubu” *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Ekim, sayı; 127, s. 14-29.
- İNAL, Mahmut Kemal (1982), *Son Sadrazamlar*, c. I, Dergah Yayınları.

- İNÜĞUR, Nuri (1982), *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul.
- İNÜĞUR, (2005), *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.
- İPEK, Nedim (1995), “Churchill Vak'ası (1836)” *Belleten*, LIX/226, Ankara, s. 661-713.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1993), “Dahiliye Nezareti”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 414-416.
- İSEN, Mustafa (2003), “Meali”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, cilt XXVIII, s. 201-202.
- İSKİT, Server (1943), *Türkiye 'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara.
- JELTJAKOV, A.D. (1979), *Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Hayatında Basın*, (1729-1908) Basın Yayın Genel Müdürlüğü, (Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümünde Armağan) İstanbul.
- KABACALI, Alpay (2000), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Alim (2012), “Terakki”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXX, s. 481-482.
- KARPAT, Kemal (2006), *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KAYAOĞLU, Taceddin (1998), *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KIZILTAN, Yılmaz (2006), “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı” *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 26, sayı, 1, s. 251-272.
- KOLOĞLU, Orhan (1986), *Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Sanat Kitapevi, İstanbul.
- KOLOĞLU (1987), *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri Ve Sonuçları*, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

KOLOĞLU (1992), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOLOĞLU (2010), *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

KOLOĞLU (2015), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul.

KOLOĞLU (1985), “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c. I, s. 68-72

KOYUNCU, Nuran (2014), “Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 5, sayı, 1, s.295-325.

KÖPRÜLÜ Orhan F. (1996), “Fuad Paşa, Keçecizade” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, s. 202-205.

KUT, Turgut (2011), “Teodor Kasab”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXX, s. 473-475.

KÜÇÜK, Cevdet “Murat V”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c.XXXI, s. 183-185.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1995), “Elkab” *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XI, s. 51-54.

MARDİN, Şerif (2015), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları.

MARDİN (1989), “Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi” *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, c. 10, sayı, I-III, s. 58-76.

NALCIOĞLU, Belkıs (2013), *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

OKAY, Orhan (2008), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

OKAY (1998), “Hiciv”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, s. 447.

ORTAYLI, İlber (2015), *Batılılaşma Yolunda, İnkılap Kitapevi*.

- ORTAYLI, (1985), “Tanzimat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. VI, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1545-1547.
- OYMAK, Alparslan (2013), *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap, Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü) İstanbul.
- ÖLKER, Perihan, (2016), *Tanzimat Basınının Dili*, TDK. Yayınları.
- ÖNGÖREN, Ferit (1998), *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı Ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÖZ, Necdet (2012), *Tabhane ile Takvimhane’nin Birleşmesi ve Basılan Eserler (1824-1840)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2012), “Zaptiye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, s. 128-130.
- ÖZCAN, Azmi (2007), “Osmanlıcılık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIII, s. 485-487.
- ÖZDİŞ, Hamdi (2010), *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset, (1870-1877)* İstanbul.
- ÖZON, Mustafa Nihat(1997), *Namık Kemal ve İbret Gazeteciliği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SAKİN, Serdar (2011), *Siyasi Karikatürlerle Emperyalizm ve Türkiye*, IQ Yayıncılık, İstanbul.
- SANDERS, Barry (2001), *Kahkahanın Zaferi Yıkıcı Tarih Olarak Gülme* (çeviri; Kemal Atakay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SUBAŞI, Turgut, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Kadını ve Moda”, Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi, 20-22 Ekim, 2014, Muğla, s. 597-620.

SUBAŞI, BAL, Bengü (2015), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti’nin Bosna Hersek’e Yaptığı Muhaberat ve Telgraf Hizmetleri” *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. I, sayı, II, s. 37-55.

SUBAŞI, ÇAYLI, Kübra, “Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. III, sayı, II, s. 92-113.

SÜMER, Tülin (1969), "Türkiye'de ilk Defa Yabancı Kaynaklı Zararlı Yayınlar Hakkında Tedbirler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı XXII, İstanbul, 1969, s.68-71

ŞAPOLYO, Enver Behnan (1969), *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Güven Matbaası, Ankara.

ŞİNASİ (1960), *Müntahabat-ı Eşâr*, derleyen; Süheyl Beken, Dün-Bugün Yayınevi, Ankara.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul.

TEKİN Engin Cihad, Yılmaz, Bülent (2014), "Düşünce Özgürlüğü Tarihi: Roma Kilisesi Yasaklı Kitaplar Dizini (Index Librorum Prohibitorum) Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu*, 3-5 Eylül 2014, Kastamonu.

TEVFİK, Ebuziya (2006), *Yeni Osmanlılar*, Pegasus Yayınları, İstanbul.

TOKGÖZ, Oya (2000), *Temel Gazetecilik*, İmge Kitapevi, Ankara.

TOPALOĞLU, Aydın (2003), "Materyalizm" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXVIII, s.137-140.

TOPUZ, Hıfzı (2003), *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986), c. VI, Dergah Yayınları, İstanbul.

UÇMAN, Abdullah (1995), “Encümen-i Daniş”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XI, s. 176-178.

ÜSTÜNCAN, Onur (2006), *İbrahim Müteferrika*, (Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi) Sakarya.

VARLIK, Bülent (1985), “Yerel Basının Öncüsü Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, İletişim Yayınları, 1985, s. 99-103.

YAZICI (2000), “İbret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 368-370.

YAZICI (2012), “Takvîm-i Vekâyi”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIX, s. 490-492.

YAZICI, Nesimi (1992), “Vaka-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı, II, s. 268-278.

YAZICI, Nesimi (1997), “Hadika”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. XV, s. 18-19.

YERLİKAYA (1991), *Basiret Gazetesi (1870-1878)*, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.

YERLİKAYA (1992), “Basiret”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, c. V, s.103-105.

YERLİKAYA, İlhan (1995), “Tercüman-ı Ahval Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı”, *Toplumsal Tarih*, c. IV, sayı; XXI, s. 57-64.

Sürelî Yayınlar

Basiret, 23 Ocak 1870/11 Kanun-ı Sani 1285, No. 1.

Basiret, 30 Ocak 1870/18 Kanun-ı Sani 1285, No. 2.

Basiret, 3 Mayıs 1870/21 Nisan 1286, No. 67.

Basiret, 30 Mayıs 1871/18 Mayıs 1287, No. 377.

Basiret, 31 Mart 1872/19 Mart 1288, No. 585.

Basiret, 13 Ağustos 1873/1 Ağustos 1289, No. 976.

Basiret, 8 Haziran 1875/27 Mayıs 1291, No.1547.

Basiret, 28 Ağustos 1875/16 Ağustos 1291, No. 1594.

Basiret, 24 Eylül 1875/12 Eylül 1291, No. 1616.

Basiret, 8 Ocak 1876/27 Kanun-ı Evvel 1291, No. 1681.

Basiret, 11 Mayıs 1876/29 Nisan 1292, No. 1809.

Basiret, 20 Mayıs 1878/8 Mayıs 1294, No. 2448.

Ceride-i Havadis, 11 Aralık 1860/29 Teşrin-i Sani 1286, No. 966.

Cüzdan, 5 Şubat 1873/24 Kanun-ı Sani 1288, No. 1.

Çaylak, 15 Şubat 1876/3 Şubat 1291, No. 5.

Çaylak, 4 Mart 1876/21 Şubat 1291, No. 10.

Çaylak, 7 Aralık 1876/25 Teşrin-i Sani 1292, No. 83.

Çaylak, 15 Mart 1877/3 Mart 1293, No. 124.

Çaylak, 29 Mart 1877/17 Mart 1293, No. 126.

Çaylak, 3 Mayıs 1877/21 Nisan 1293, No. 145.

Çingiraklı Tatar, 10 Nisan 1873/29 Mart 1289, No. 2.

Çingiraklı Tatar, 30 Nisan 1873/18 Nisan 1289, No. 7.

Çingiraklı Tatar, 9 Temmuz 1873/27 Haziran 1289, No. 26.

Çingiraklı Tatar, 15 Temmuz 1873/3 Temmuz 1289, No. 28.

Çingiraklı Tatar, 18 Temmuz 1873/6 Temmuz 1289, No. 29.

Dağarcık, 1288/1872, (Tarihlerde gün ve ay bilgisi yoktur), No. 2.

Dağarcık, 1288/1872, (Tarihlerde gün ve ay bilgisi yoktur), No. 4.

Dağarcık, 1288/1872, (Tarihlerde gün ve ay bilgisi yoktur), No. 8.

Diyojen, 24 Kasım 1870/12 Teşrin-i Sani 1286, No. 1.

Diyojen, 14 Aralık 1870/2 Kanun-ı Evvel 1286, No. 4.

Diyojen, 6 Nisan 1871/25 Mart 1287, No. 14.

Diyojen, 29 Temmuz 1871/17 Temmuz 1287, No. 36

Diyojen, 16 Nisan 1872/4 Nisan 1288, No. 107.

Diyojen, 24 Mayıs 1872/12 Mayıs 1288, No. 121.

Diyojen, 1 Haziran 1872/20 Mayıs 1288, No. 123.

Diyojen, 14 Ağustos 1872/2 Ağustos 1288, No. 128.

Diyojen, 24 Ekim 1872/12 Teşrin-i Evvel 1288, No. 149.

Diyojen, 2 Kasım 1872/21 Teşrin-i Evvel 1288, No. 153.

Diyojen, 2 Ocak 1873/21 Kanun-ı Evvel 1288, No. 179.

Diyojen, 4 Ocak 1873/23 Kanun-ı Evvel 1288, No. 180.

Diyojen, 8 Ocak 1873/27 Kanun-ı Evvel 1288, No. 182.

Hadika, 18 Şubat 1870/6 Şubat 1285, No. 1

Hadika, 4 Mart 1870/20 Şubat 1285, No. 3.

Hadika, 9 Haziran 1871/28 Mayıs 1287, No. 12.

Hadika, 4 Şubat 1871/23 Kanun-ı Sani 1286, No. 50.

Hadika, 9 Kasım 1872/28 Teşrin-i Sani 1288, No.1. (Kapatılmanın ardından yeniden 1 Numara ile yayımlanmıştır.)

Hadika, 20 Kasım 1872/28 Teşrin-i Evvel 1288, No. 8.

Hâkayık'ul Vekâyi, 19 Aralık 1870/7 Kanun-ı Evvel 1286, No. 110.

Hâkayık-ul Vekâyi, 3 Temmuz 1872/21 Haziran 1288, No. 605.

Hayal, 30 Ekim 1873/18 Teşrin-i Evvel 1289, No. 1.

Hayal, 12 Mayıs 1875/30 Nisan 1291, No. 142.

Hayal, 5 Mart 1875/21 Şubat 1290, No. 140.

Hayal, 29 Temmuz 1875/16 Temmuz 1291, No. 175.

Hayal, 30 Kasım 1875/18 Teşrin-i Sani 1291, No. 222.

Hayal, 1 Ocak 1876/20 Kanun-ı Evvel 1291, No. 236.

Hayal, 4 Mart 1876/21 Şubat 1291, No. 237.

Hayal, 7 Nisan 1876/26 Mart 1292, No. 251.

Hayal, 6 Ağustos 1876/25 Temmuz 1292, (Gazete numarasız ve çıkmıştır).

Hayal, 28 Eylül 1876/16 Eylül 1292, No.300.

Hayal, 30 Eylül 1876/18 Eylül 1292, No. 301.

Hayal, 20 Şubat 1877/8 Şubat 1292, No. 319.

Hayal, 22 Şubat 1877/10 Şubat 1292, No. 320.

Hürriyet, 30 Kasım 1868/18 Teşrin-i Sani 1284, No.23.

İbret, 13 Haziran 1872/1 Haziran 1288, No.1.

İbret, 30 Eylül 1872/18 Eylül 1288, No. 20.

İbret, 15 Ekim 1872/3 Teşrin-i Evvel 1288, No. 30.

İbret, 27 Haziran 1872/15 Haziran 1288, No. 10.

İbret, 9 Temmuz 1872/27 Haziran 1288, No. 19.

Kahkaha, 6 Nisan 1875/25 Mart 1291, No. 2.

Kahkaha, 17 Nisan 1875/5 Nisan 1291, No. 5.

Kahkaha, 1 Mayıs 1875/19 Nisan 1291, No. 9.

Kahkaha, 8 Mayıs 1875/26 Nisan 1291, No. 11.

Kahkaha, 8 Haziran 1875/27 Mayıs 1291, No. 20.

Kahkaha, 7 Eylül 1875/26 Ağustos 1291, No.23.

Muhbir, 1 Ocak 1867/20 Kanun-ı Sani 1282, No. 1.

Muhbir, 9 Ocak 1867/28 Kanun-ı Sani 1282, No.4.

Muhbir, 2 Şubat 1867/21 Kanun-ı Sani 1282, No.11.

Muhbir, 4 Mart 1867/20 Şubat 1282, No. 28.

Muhbir, 8 Mart 1867/24 Şubat 1282, No. 31.

Muhbir, 6 Mayıs 1867/24 Nisan 1283, No. 38.

Muhbir, 9 Mayıs 1867/27 Nisan 1283, No. 41.

Muhbir, 21 Mayıs 1867/9 Mayıs 1283, No. 50

Sirac, 29 Mart 1873/17 Mart 1289, No.11.

Sirac, 1 Nisan 1873/20 Şubat 1289, No. 12.

Takvîm-i Vekâyi, 25 Cemaziyel Evvel 1247/1 Kasım 1831, No. 1.

Takvîm-i Vekâyi, 16 Zilkade 1289/16 Ocak 1873, No. 1546

Tasvir-i Efkâr, 27 Haziran 1862/15 Haziran 1872, No: 1.

Tasvir-i Efkâr, 12 Kasım 1863/31 Teşrin-i Evvel 1279, No.147.

Tasvir-i Efkâr, 10 Temmuz 1866/28 Haziran 1282, No. 403.

Tasvir-i Efkâr, 23 Şubat 1868/11 Şubat 1283, No. 461.

Tasvir-i Efkâr, 10 Mart 1867/26 Şubat 1282, No. 465.

Tasvir-i Efkâr, 14 Mart 1867/2 Mart 1283, No. 466,

Tasvir-i Efkâr, 30 Mayıs 1867/18 Mayıs 1283, No.487.

Terakki, 21 Kasım 1868/9 Teşrin-i Sani 1284, No. 1.

Terakki, 29 Ağustos 1870/17 Ağustos 1286, No. 438.

Tercüman-ı Ahvâl, 21 Ekim 1860/9 Teşrin-i Evvel 1276, No.1

Tercüman-ı Ahvâl, 12 Mayıs 1861/30 Nisan 1277, No. 34.

Tercüman-ı Ahvâl, 16 Haziran 1861/4 Haziran 1277, No.44.

Tiyatro, 30 Mart 1874/18 Mart 1290, No. 1.

Tiyatro, 18 Nisan 1874/6 Nisan 1290, No. 6.

Tiyatro, 9 Mayıs 1874/27 Nisan 1290, No.12.

Tiyatro, 20 Mayıs 1874/8 Mayıs 1290, No.15.

Tiyatro, 6 Haziran 1874/25 Mayıs 1290, No.20.

Tiyatro, 24 Haziran 1874/12 Haziran 1290, No. 25.

Tiyatro, 29 Temmuz 1874/17 Temmuz 1290, No. 35.

Vakit, 17 Zilhicce 1292/14 Ocak 1876, No. 197.

Vakit, 3 Mayıs 1877/21 Nisan 1293, No. 542.

Arşiv Belgeleri

BOA, A.}MKT.MHM. 392/13.

BOA, H.H. No. 139/5764.

BOA, A.MKT.MHM, 306/99.

BOA, H.H. No. 794/36842.

BOA, H.H. No. 512/25086.

BOA, H.H. No. 960/41185.

BOA, HSD.CB. No. 2/5.

BOA, MKT.NZD, No.21/82.

BOA, A.}AMD No.15/100.

BOA, HR.MKT. No. 143/57.

BOA, HR. MKT, No. 60/79.

BOA, HR. MKT. No. 12/18.

BOA, A.} MKT. NZD, No. 307/6,

BOA, MKT. MHM. No.315/78-2

BOA, MF. MKT, No.9/78

BOA, MF. MKT. No.20/180.

BOA, MF. MKT. No.21/24.

BOA, MF.MKT. No.25/196.

BOA, MF.MKT. No.47/22.

BOA, DH.MKT. No.1371/90.

BOA, İ.DH. No.510/34687.

BOA, MF.MKT. No.8/136.

Düstur, I. Tertip c. I.

Düstur, I. Tertip, c. II.

Düstur, I. Tertip, c. III.

İnternet Kaynakları

https://tr.wikipedia.org/wiki/Index_Librorum_Prohibitorum, 15 Ocak 2017.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Güllü_Agop, 01.12.2016.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hagop_Baronyan, 15 Şubat 2017.

EKLER

EK 1 : Âli Kararname

EK 2: Mizah gazetelerinin eleştirdiği konularla alakalı bazı karikatürler

EK 1. Âli Kararname

KARARNAME-İ ÂLÎ

Tarihi: 7 Zilkade 1283 /1 Mart 1282 (1867) Yayın tarihi: 10Zilkade1283/5 Mart 1282 (1867/Takvim-i Vekaiyi, No. 875)

Dersâdet'te elsine-i muhtelifede tab ve neşr olunmakta olan gazetelerin bir takımını bir müddetten beri ittihâz etmiş oldukları lisan ve meslek cümle-i vazifelerinden olan tehzîb ve ıslah-ı ahlâk merkezinden çıkarak menâf i-i umuâmiyye- i memlekete mugaayeret-i asliyyesi derkâr olan ifrat ve tefrit vadilerine girip ve çok kerre esâs-ı devlet hakkında bile zeban-dırâzlık etmek derecesine kadar mütecasir olup yaşadıkları ve servet ü sâ mân tahsil ettikleri memleket hakkında şâirlerinin vuku bulan itirâzâtının defîne çalışmaları lâzım gelir iken hüsâmâyâ âlet-i fesâd olarak birtakım efkâr-ı muzır ve havâdis-i kâbize neşr etmektedirler. Bu makule matbuat ve evrakın ıslahat ve terakıyyât-ı umûmiyyeye medâr-ı küllîsi ve hükümetin harekâtı hakkında bile fâidesi olabileceği mülâhazasıyla Devlet-i Aliyye bunlann inân-ı efkânı bir metebeye kadar ıtlak etmek arzusunda bulunmakla beraber gazetelerin illet-i gaaye ve memuriyyet,i hayriyyeleri te'lîf-i efkâr ü menâfie hizmet olduğu hâlde bir çok erâcîf ve ekâzîl ve tahdîş-i ezhâm ve hayet-ül-emir beyn-el-ahali muhâsamayı müstelzim olacak bir yola girmelerine nazar-ı bîkaydî ile bakılması münâfi-i vazife-i hükümet olacağımdan ve şu hâlin taraf-ı Hükümeti Seniyye'den ıslah-ı ahvâl-ı tebaa ve memleket ve istihsâl-i esbâb-ı terakki ve ma'mûriyyet zımnında her vakitten ziyade bezl-i himmet buyuruimakta olduğu esnada zuhur ve cereyanı bir kat daha bâis-i teessüf bulunduğu vikaaye-i âsâyiş ün nizâm kazıyye-i mültezemesine binâen bu kaide hilâfında bulunan gazeteler ve risalelerin bütün devlet ve umum millete râci olan mazarratlarının men'i zımnında Matbuat nizâmât-ı mevzûasının ahkâmı hâricinde olarak hükümetçe icrâ-yı muâmele-i te'dîbiyye ve ittihâz-ı tedâbîr-i

maniaya karar verilmiştir. İşbu karar sûret-i muvakkatede olarak istilzam eden esbâb ile beraber bertaraf olacaktır.

درس عادتہ الستہ مختلفہ دہ طبع ونشر اولمقدہ اولان
غزته لک برطاعتک برمدتدیر واتخاذ ایتمش اولدقلری لسان
ومسلاک ایلہ وظیفہ لرندن اولان تہذیب واسلاح اخلاق
مرکزندن چیقاردی منافع عمومیه مملکتہ مفایرت اصلیه سی
درکار اولان افراط وتفریط وادیلرینہ کیروب وچوق کرہ
اساس دولت حقندہ بیلہ زیاندرالاق ایتمک درجه سنہ قدر
متجاسر اولوب یشادقلری و ثروت وسامان تحصیل
ایتمکلی مملکت حقندہ سائرلرینک وقوه ولان اعتراضاتک
دفعنه چالشملری لازم کلور ایکن خصمایہ الت فساد اوله رق
برطاقم افکار مضرہ وحوادث کاذبہ نشر ایتمکدہ درل
بومقوله مطبوعات واوراقک اصلاحات وترقیات عمومیه یه
مدارکلبسی وحکومتک حرکاتی حقندہ بیلہ فائده سی
اولہ بیلہ جکی ملاحظہ سیلہ دولت علیہ بونلرک عتات
افکارینی برمرتبه یه قدر اطلاق ایتمک ارز وسپندہ بولمغله
برابر غزته لک علت غائیہ وما موریت خیریه لری تألیف افکار
ومنافع خدمتی اولدینی حالہ برچوق اراجیف واکاذیب
ایله تشدیش اذهانی ونه پایة الامر بین الاهی مخصوصه یی
مستلزم اوله جق بریوله کتلمرینہ نظر بیقدی ایله یاقلمدسی
منافی وظیفه حکومت اوله جفتدن وشوشاتک طرف سلطنت
سنیه دن اصلاح احوال تبعہ ومملکت واستحصال اسباب
ترقی ومعموریت ضمیمہ هر وقتدن زیاده بدل جل همت
بیورلمقدہ اولدینی اثنا دہ ظهور وجریان یی برقائدها باعث
تأسف بولندیفتدن وقایہ اسایش ونظام قضیه ملترمه سنہ
بناء بوقاعدہ خلافتدہ بولتان غزته لر ورسالہ لک بتون دولت
وشوم ملته راجع اولان مضر تلرینک منعی ضمیمہ مطبوعات
نظامات موضوعه سنک احکامی خارجندہ اوله رق حکومته
اجرای معامله تأدیبیه واتخاذ تدایر مانعیه قرار ویرلشدر
اشبو قرار صورت موقتدہ اوله رق استلزام ایدن اسباب
ایله برابر برطرف اوله جقدہ

EK 2.

Tanzimat dönemi mizah basınında; toplumda yanlış yorumlanan moda ve medeniyet algısı, ulaşımda yaşanan sorunlar, sansür, devlet adamlarına yönelik eleştiriler ve siyasi gelişmelere yönelik hicivlerinin yer aldığı karikatürlerden bazıları;

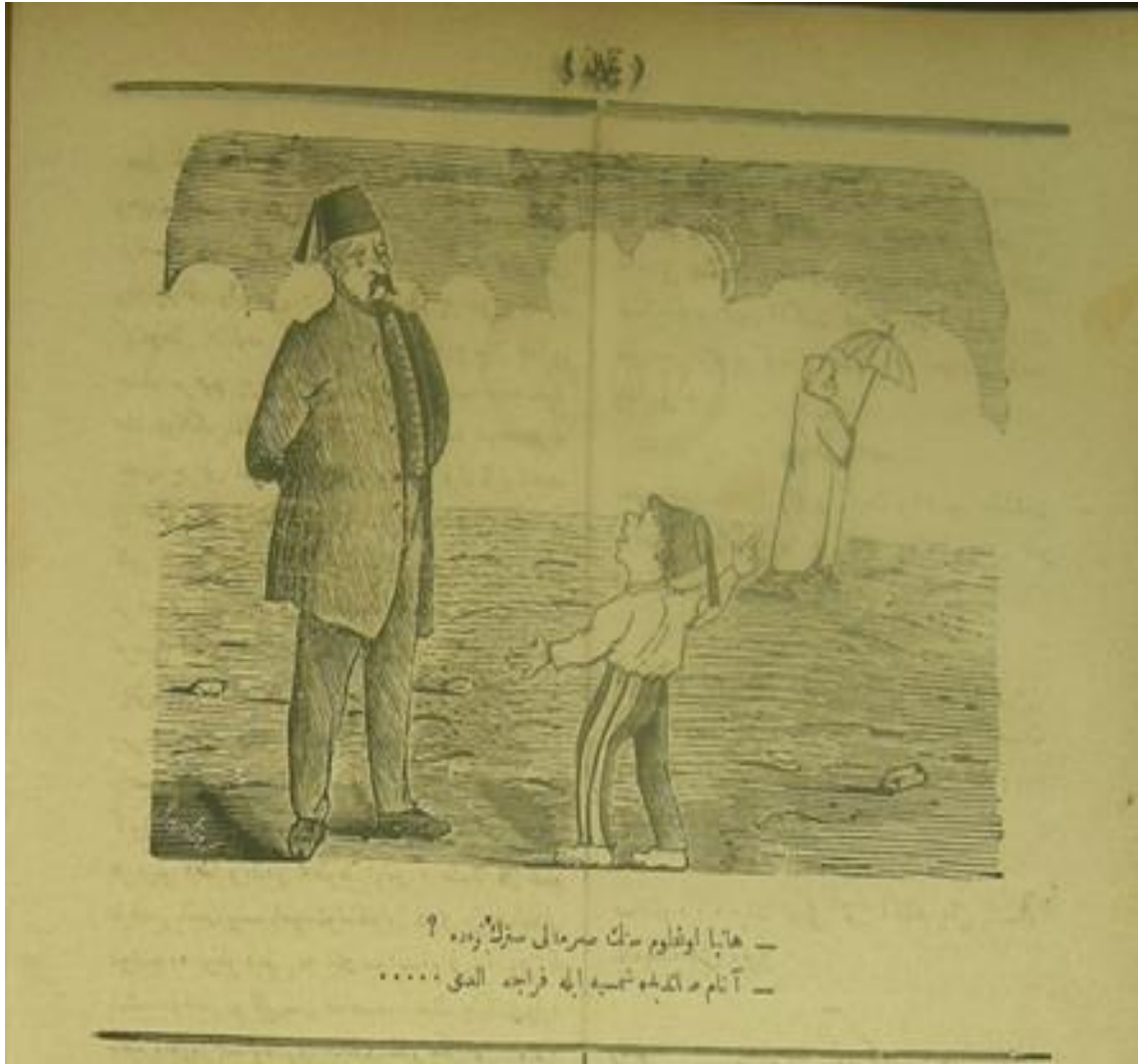
EK 2.1

Medeniyet arabasıyla terakki!.....

Hayal, No.114, 8 Kasım 1874/27 Teşrin-i Evvel 1290

EK 2.2.

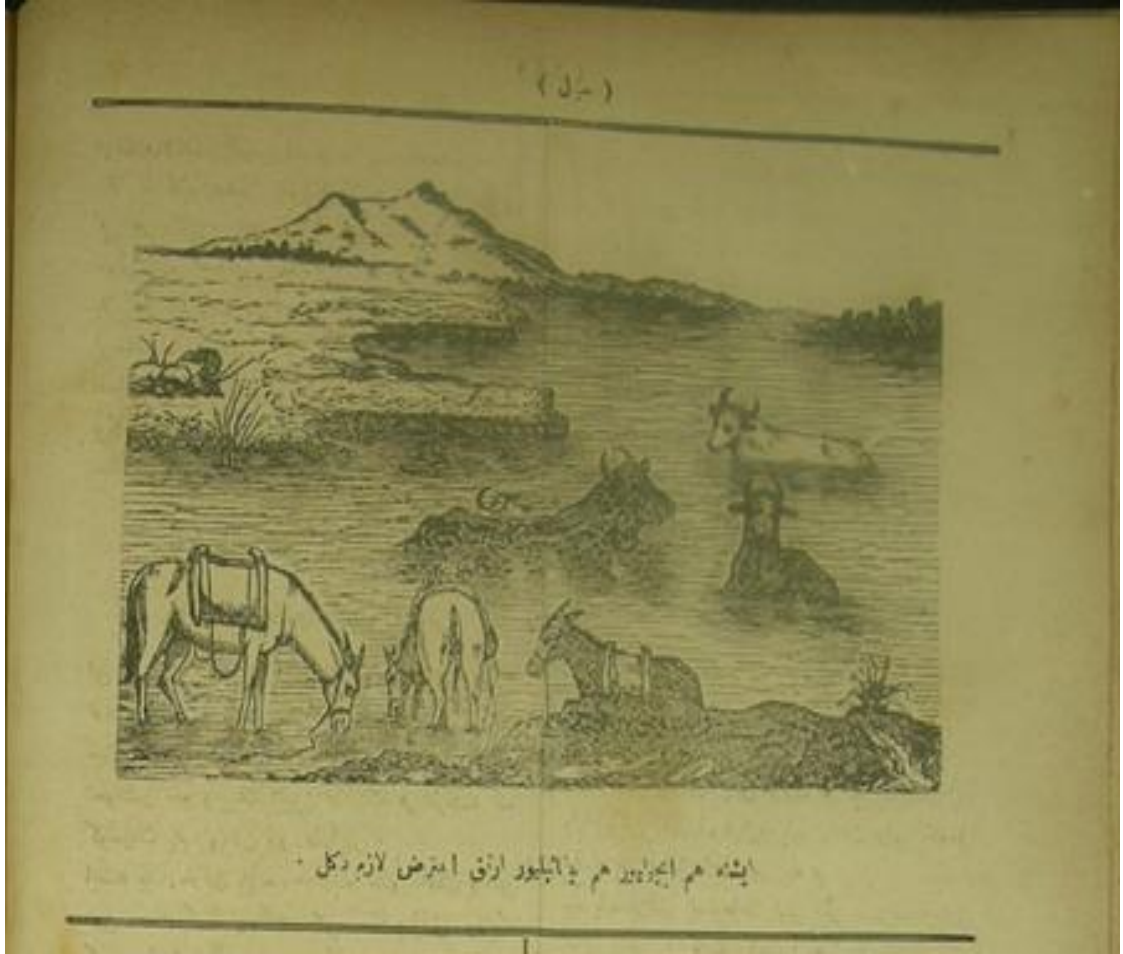
-Hani ya oğlum senin sırmalı setren nerene?

-Anam sattı da şemsiye ile ferace aldı.....

Hayal, No. 167, 10 Temmuz 1875/28 Haziran 1291

EK. 2.3.

Terkos suyunun kirliliği üzerine yapılan tartışmalarda La Turquie gazetesi yönetimden yana tavır almış ve suyun hayvanların dahi içebileceği kadar temiz olduğunu dile getirmiştir, buna karşılık Hayal gazetesi hem su sorununu hem de La Turquie gazetesini aşağıda yer alan karikatürle hicvetmiştir.

-İşte hem içiliyor, hem yıkanılıyor, artık itiraz lazım değil.

Hayal, No.115, 11 Kasım 1874/30 Teşrin-i Evvel 1290.

-Kadının parasına tama' (açgözlülük) edübe teehhül (evlenen) edenlerin hali

Tiyatro, No.25, 24 Haziran 1874/12 Haziran 1290

EK. 2.5.

Üsküdar omnübüs caddesi

-Neredesin arkadaşım?

-Boğul...lu...yo..ruz...

-Cankurtaran yok mu?

Tiyatro No.5, 15 Nisan 1874/3 Nisan 1290

EK. 2.6.

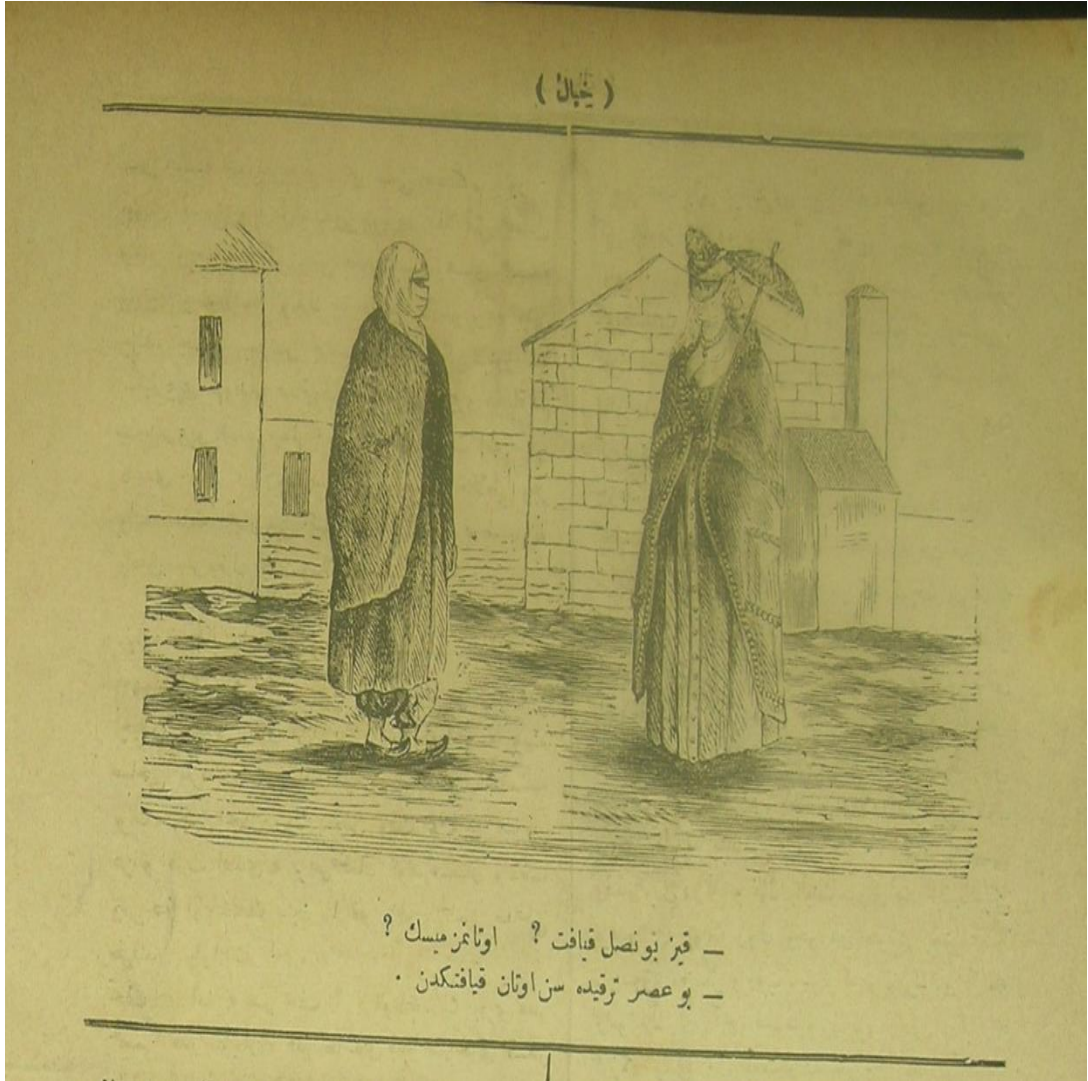
-Arkadaş ne koşuyorsun? Bekle de beraber gidelim.

-Acele işim var efendim. Kumkapıdan Bahçekapıya mektup götürüyorum.

-Telaşın ne canım? Şurada üç günlük yolun var!!!!

Tiyatro, No.16, 23 Mayıs 1874/11 Mayıs 1290

EK. 2.7.

-Kız bu nasıl kıyafet? Utanmaz mısın?

-Bu asr-ı terakkide sen utan kıyafetinden.

Hayal No.157, 17 Haziran 1875/5 Haziran 1291

EK. 2.8.

Sansürün hicvedildiği karikatür

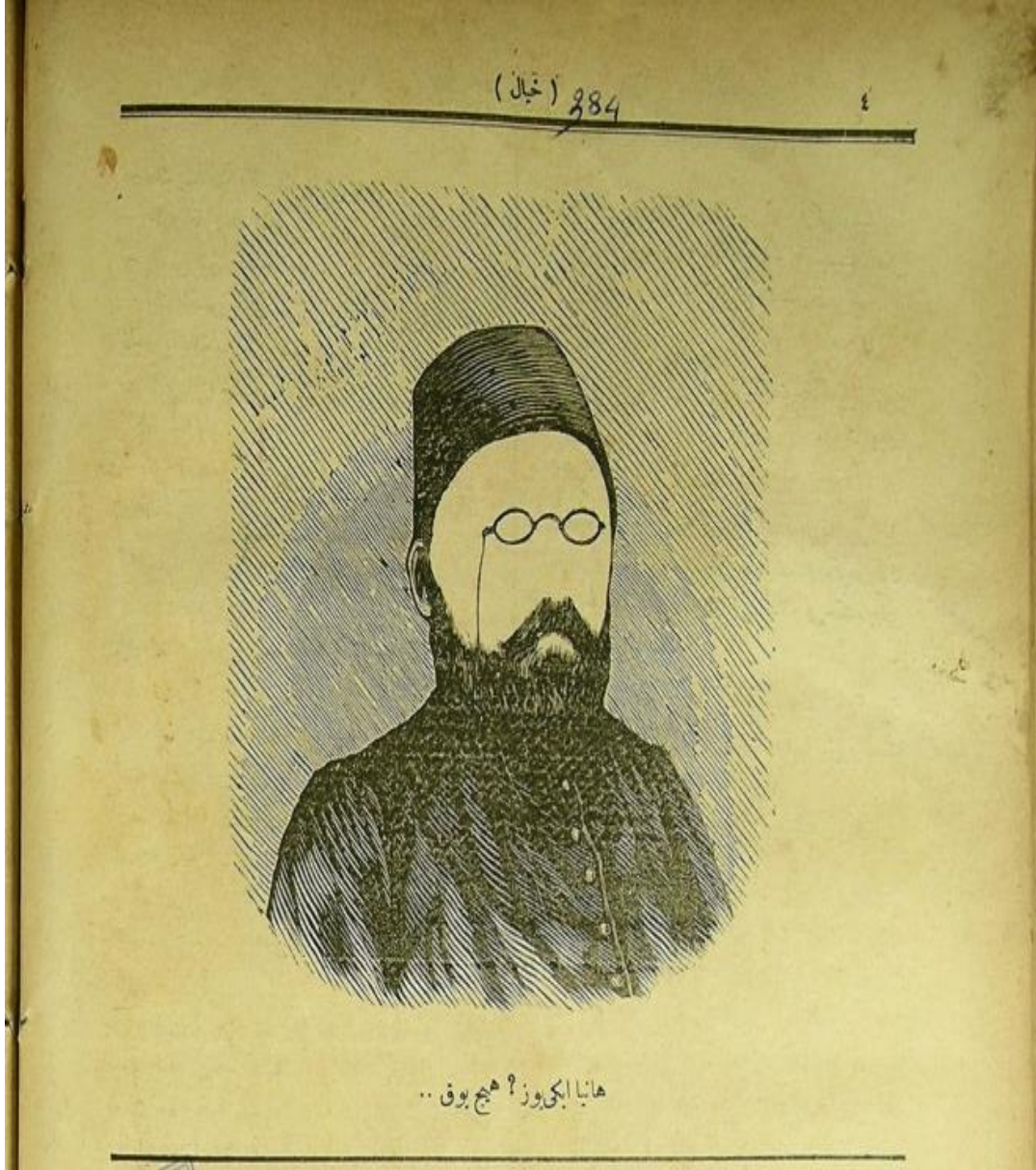

-Ruhsat alabilirsek gelecek sayı öbür tarafını basarız.

Hayal, No.251, 6 Nisan 1876 /25 Mart 1292

EK. 2.9.

Mahmut Nedim Paşa'nın hicvedildiği karikatür

Hani ya iki yüz? Hiç yok...

Hayal, No.309, 6 Kanun-ı Sani 1292/18 Ocak 1877

EK. 2.10

Osmanlı Devleti'nin küçük bir çocuk, karşısındaki kadının Avrupa olarak tasvir edildiği, Avrupa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskısının hicvedildiği karikatür

-Ne? Artık yürümeyi öğrendin de çıkmak mı istiyorsun?... Çıkarsın ama senin ayaklarını kırarım.

Hayal, No.304, 2 Ocak 1877/21 Kanun-ı Evvel 1292

-Yürümeyi öğrenmiş olduğumu öğrenmek istersin öyle mi?

Hayal, No.318, 17 Şubat 1877/5 Şubat 1292

EK. 2. 11.

Üzerinde Sırbistan ve Karadağ yazan armutlara uzanan bir el ile Avrupa'lı devletlerin tasvir edildiği ve Avrupa ve Rusya'nın Balkan milletlerinde çıkarılan ayaklanmalarındaki etkisinin hicvedildiği karikatür

Sizin ikinizde olmuşa benziyorsunuz. Size ayı dadandı bari ben yiyeyim.

Çaylak, No. 24, 17 Temmuz 1876/5 Temmuz 1292

ÖZGEÇMİŞ

Kübra Çaylı 1987 yılında İstanbul’da doğdu. Lisans öğrenimini 2008-2012 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Tarih bölümünde tamamladı. 2013 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi bölümünde Yüksek Lisans eğitimine devam ediyor.

